

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ!

(Tutó niká = E jelben győzz!)

Krisztus-monogram a Kr. u. IV. századból

(Pécs, Szent István tér, Péter–Pál sírkamra, 2000)

2005.

tél

2005. október 19-én Bozóki András hivatalosan is bejelentette: a Magyar Köztársaság kormánya a nemzetközi szakmai zsűri döntése alapján Pécs-et jelölte a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa címre.

POZSÁRKÓ CSABA

BENEFICIARIUS OLTÁR SOPIANAEBÓL

Lelőkörülmények

Pécsett, a leendő Sopianae téren (a Rákóczi úti OTP székház és az Ifjúsági ház által közrezárt területen) 1990-től 1992-ig, majd 2001-ben folytak ásatások Kárpáti Gábor vezetésével. Az 1991-es ásatási szezonban egy szentély került napvilágra, melyben kelet-nyugati irányban hatalmas, négyszögletes kövek helyezkedtek el. A kövek legtöbbjét *in situ* találtuk; némelyeken lyukak vannak keskeny öntőcsatornákkal, hogy az oszlopok további köveit olvasztott ólommal hozzájuk csapolhassák. Más köveken oltárok elhelyezésére szolgáló bevésések láthatók. A szentély keleti végében egy kettétörött oltár hevert a feliratos oldalán (a felső része délkelet-északnyugat, az alsó része nyugat-keleti irányban), nyilvánvalóan bolygatott helyzetben.¹

Az oltár

Az oltárt felfordítva az 1–2. és a 8–12. sorai azonnal olvashatóvá váltak, amiből megtudtuk, hogy valószínűleg a *legio II Adiutrix beneficiariusainak szentélyét* találtuk meg. A *beneficiarius* katonák az egységüktől – esetünkben az aquincumi legiótól – speciális feladatokra a tartomány már részébe vezényelt katonák voltak. Az, hogy korábban innen nem messze, a mai Nagy Lajos király út és a Jókai utca sarkán egy – Nemesisnek, a szerencse görög eredetű istennőjének szentelt – másik *beneficiarius* oltár is előkerült, szintén ezt támasztja alá.

Bár a hiányzó 3–7. sorok első ránézésre teljesen elpusztultak és olvashatatlanná váltak, alaposabb vizsgálat után kiderült, hogy a sorközök nem sérültek olyan mélységben, mint maguk a betűk. Egyértelmű volt a következtetés, hogy szándékos rongálás; *damnatio memoriae*, azaz az „emlék elátkozása” történt.

Az oltár 96 cm magas, 31 cm széles (a talpánál 39,7 cm) és átlagosan 13,6 cm vastag, szürke (valószínűleg helyi, mecseki) mészkőből készült. Az eleje és az oldalai ki vannak dolgozva, míg a hátulja elnagyolt. A kidolgozott felületeken láthatók a kőfaragó szerszámának, valamint a sorok megvonalazásának a nyomai. Ezek szerint, ha kész oltárként állították fel, a kor jellegzetes tömegtermékei közé tartozott. Felülről 39,4 és 44,8 cm között ferdén eltörött, feltehetően, mikor ledőlt, mivel más komolyabb sérülés nincs rajta. Kisebb karcolások ugyan láthatók a felszínén – ezeket a lezuhanó kő súlya okozhatta, mikor a földnek ütődött. Az egyetlen említésre méltó sérülés a legalján található; itt valószínűleg akkor tört el, amikor az oltár kifordult az alapjából.

Felülről 15,6 cm-nél egy osztott párkány fut körbe a kidolgozott oldalakon, és a talprész is hasonló párkánnyal kezdődik. A felső párkány felett két, tipikusan III. századi, íves *sarokakroterion* látható.

A felirat

A felirat maga átlagos fogadalmi szöveg, amely elárulja, hogy ki, milyen rangban, melyik istennek, illetve kinek a tiszteletére és mikor állíttatta az oltárt. Mi-

---

¹ Szeretném megköszönni Kárpáti Gábor ásatásvezetőnek, hogy az oltár publikálását lehetővé tette.

vel a 3-7. sorok elpusztultak, ezeket egyrészt az állítás évének és így az akkor uralgó császárok nevének az ismeretében, másrészt a betűk vonalának, különösen pedig a mélyebben vésett betűtalpak halvány nyomai alapján lehetett rekonstruálni.

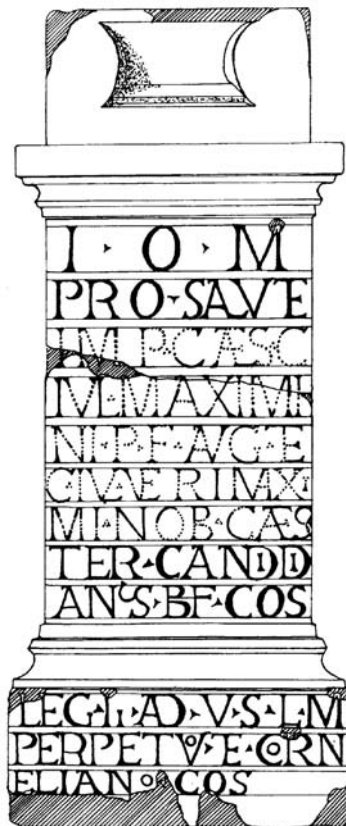
*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / pro salute / [[Imp(eratoris) Caes(aris) C(aii) / Iul(ii) Maximi/ni p(ii) f(elicis) Aug(usti) et / C(aii) Iul(ii) Veri Maxi/mi(ni) Nob(ilissimi) Caes(aris)]] / Ter(entius) Candidi/anus b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / leg(ionis) II Ad(iutricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / Perpetuo et Corn(eliano) co(n)s(ulibus)*² Azaz magyarul: „A Legjobb és Leghatalmasabb Iupiternek! A Főparancsnok és Császár, a Fenséges, kegyes és áldott Caius Iulius Maximinus valamint a legnemesebb Császár, Caius Iulius Verus Maximinus tiszteletére Terentius Candidianus, a legio II Adiutrix beneficiarius consularisa fogadalmát örömmel teljesítette [az istenség] érdeme szerint Perpetuus és Cornelianus consulsága idején.” (Kr. u. 237-ben) A felirat megjelenésén látható, hogy a kőfaragó nem tervezte meg teljes részletességgel; a betűk néhol lazán állnak, míg másutt oly mértékben összesűrűsödnek, hogy alig férnek el a sorban torzítás nélkül. Ezeket a pontokat jelzik a *ligaturák*, azaz „betűfonások” is; egyes helyeken sűrűsödnek, másutt kevésbé. Ez természetesen arra a jelenségre is utalhat, hogy egyes betűket szinte természetesen fűznek egybe, míg más megoldások ritkák. A betűk mérete az alábbiak szerint változik: 1. sor: 5,3 cm, 2-3. sor: 4,5 cm, 4-5. sor: 4,35 cm, 6–11. sor: 3,8 cm és az utolsó, 12. sor: 1,8 cm. Az oltár felirata a középső császárkor jellegzetes példája. A betűk nem a klasszikus korra jellemzők, de nem is a kései kor silány minőségű termékei. Mindazonáltal található rajta a betűfonásnak néhány igazán szép (bár többnyire nem túl eredeti) példája.

Mindenek előtt természetesen az ET (TE) betűk ligatúrája jellegzetes. Ezek mellett az AE ligatúra megjelenik mindkét CAES(aris) névben, az AV az AVG(usti)-ban, az MA a MAXIMI(ni)-ben és az AD az AD(iutricis)-ban. Néhány más, mint a VL a IVL(ii)-ban, a VE a VERI-ben, az ND a CANDIDIANVS-ban és az AL a SALVTE szóban szintén megtalálható. Ezek a fajták eléggé elterjedtek és általánosak, de van néhány további ligatúra az oltáron, melyek érdekesebbek lehetnek számunkra.³

Először is a CANDIDIANVS név ^uS ligatúrája, amely a III. század első felének pannoniai kőfaragására jellemző. A PERPETVO és CORNELIANO nevekben lévő kis betűk, nemkülönben a MAXIMI(ni) név sorvégre eső kis I betűje és a LEG(ionis) II AD(iutricis) második kis I-je szintén ennek a korszaknak a tipikus példája. A CORNELIANO második O-jának írását a helyszűke semmiképp nem indokolhatta, hiszen a sorban még jó néhány betű kifért volna. Itt utolérhető a kőfaragó szándéka: a felirat dekorativitására törekedve mintegy „játszik” a betűkkel. Ugyanez a törekvés jelenik meg a CANDIDIANVS név kis I betűinél; mindkettőt beleírja az

² Az epigráfiai átírásnál használatos, ún. „leideni kulcs” szerint a rövidítések kiegészítését kerek, a töredékek kiegészítését pedig szögletes zárójellel jelöljük. A kettős szögletes zárójel a szándékos kivésést jelöli, míg a / jel a sorváltást.

³ Az ebben a bekezdésben található betűfonásokra számos párhuzamot találhatunk a Die Römischen Inschriften Ungarns (RIU) bármelyik kötetében (a sopianaei feliratok a IV. kötetben vannak).

előttük álló D betűkbe – melyek közül az elsőt már összefűzte az azt megelőző N-nel. A B betű formája is említést érdemel; két íve nem ér középen össze, mintegy 1 cm-es rés mutatkozik köztük. Sőt, az ezt követő F alsó vízszintes vonalát meghosszabbítja a B-ig.⁴ Ezek a betűk is beleférnek a képbe, amely az oltárról kialakítható; a kor jellegzetes típusaiként, a 3. század első felébe vezetnek bennünket.

Az oltárunkhoz van egy kitűnő párhuzam.⁵ Az az oltár – bár láthatóan nem ennyire kidolgozott – nemcsak ugyanabban az évben készült, hanem néhány jellegzetessége alapján (mint az O és S betűk dőlése, ahogy a P és R betűket faragták – ez sajnos a RIU-beli rajzon nem látszik, de az oltáron magán igen – valamint az V és S betűk fűzése) biztosra vehetjük, hogy ugyanabban a műhelyben készült, sőt, csaknem bizonyosan ugyanaz a kéz faragta.

Az oltár története

A felirat 3–7. sorait *szándékosan kitörölték*. A sorközöket nem vésték ki olyan mélységben, mint a sorokat, valamint nem próbálták az elpusztult felszínt el-

⁴ Egy másik, Pécselt előkerült beneficiárius oltáron a B és az F betűk ligatúrába vannak írva.

⁵ RIU 970 és Füleper Ferenc–Burger Sz. Alice: Pécs római kori köemlékei, Pécs, 1974. N° 8., 18. p.

egyengetni vagy elsimítani – vagyis nem az újrafelhasználás szándékával törölték a feliratot. Az oltárt nyilvánvalóan nem ekkor döntötték fel, különben miért vesződtek volna a nevek eltüntetésével, ezenkívül az oltár Iupiternek volt szentelve – ilyen minőségében pedig, a római jog szerint a *res divini iuris* (az isteni jog alá tartozó dolgok) körén belül a *res sacrae* (szent dolgok) közé tartozott –, teljes elpusztítása *sacrilegium*, azaz szentségtörés lett volna.

Tudjuk, hogy *Perpetuus* és *Cornelianus* 237-ben voltak consulok. Az oltár állítása azzal a ténnyel lehetett kapcsolatban, hogy a császár, *Maximinus Thrax* (235–238), és társcsászárként maga mellé vett fia, *Verus*, ebben az időben – daciai háborújuk miatt – e térségben tartózkodott.⁶

A következő évben azonban, élve a történelmi helyzet adta lehetőséggel, több ellencsászár bukkant fel. Az első, kudarcot vallott próbálkozók *I. majd II. Gordianus* voltak Africa provinciában, majd a szintén sikertelen *Pupienus Calvinus* és *Maximus Balbinus* Itáliában. Végül utolsó ellencsászárként a fiatal *III. Gordianus* (238–244) volt az, aki megdöntötte *Maximinus Thrax* és fia, *Verus*, uralmát.

Miután mind nagyapját, mind nagybátyját (*I.*, illetve *II. Gordianust*) az általa megbuktatott császár végeztette ki, a *damnatio memoriae*-t nyilvánvalóan az ő parancsára végezheték el – sok más felirattal együtt – a most bemutatott oltáron is. A római jog szerint a *damnatio memoriae*-vel való büntetés eredetileg a senatus hatáskörébe tartozott, és az ún. *hostes publici* – a „köz ellenségeit” sújtották vele.

Ezekkel az eseményekkel kapcsolatban meg kell említeni azt a *Mars Gradivus*-nak szentelt feliratot, amelyről Alföldi András írt mintaszerű publikációt.⁷ A felirat arról tudósít, hogy *Clodius Celsinus*, mint az alsó moesiai (ma nagyjából Bulgária) *legio VII Claudia* egy *vexillatió*-jának (az egység katonáinak egy bizonyos feladatra kiküldött része) parancsnokát, elküldték, hogy törölje ki a „zsarnokok” vagy a „nép ellenségeinek” nevét. Alföldi szerint a feliratot a 3. század második harmadára lehet keltezni, pontosabban mindenképpen *Aurelianus* (270–275) uralkodásánál előbbre, de valószínűleg nem későbbre, mint *III. Gordianus* uralma.⁸ Ezenkívül a felirat fent tárgyalt epigráfiai jellemzői⁹ ugyanúgy a korra utalnak.

Véleményünk szerint – még ha ezen tények alapján teljesen biztosak nem is lehetünk benne – a Pécsen talált oltár egyike lehetett azoknak, amelyekről *Clodius Celsinus* katonái vésték le a két, *damnatio memoriae*-vel sújtott császár nevét. Az ő felirata ugyanis két közellenséget említ, és bár Alföldi szerint ezek valószínűleg ellencsászárok voltak, nem elképzelhetetlen, hogy egy sikeres ellencsászár akarta zsarnok elődeinek a nevét és emlékét így eltörölni.

Az oltárkő jelenleg a JPM római kori kőtárában a Régészeti Múzeum kertjében, a Széchenyi téren tekinthető meg.

⁶ Mócsy András: *Pannonia and Upper Moesia*, London-Boston, 1974. 202. p.; Fitz Jenő: *Pannonia évszázada*. Budapest, 1982. 55. p.

⁷ Alföldi András: Die Erwähnung eines Prätendentenkampfes auf einer neuen Inschrift von Aquincum. In: *Pannonia 7–8*. 1935. 280. p.

⁸ Ő vonta ki 271-ben Alsó Moesiából a *legio VII Claudiát*.

⁹ Alföldi... i.m. 283. p. – az Alföldi cikkében említett oltár ebből a szempontból is jó példa.

HÁBEL JÁNOS

PÉCS KÖZÉPKORI TEMPLOMAI ÉS KOLOSTORAI MICHAEL HAAS GEDENKBUCHJÁBAN

Michael Haas pécsi belvárosi plébános *Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen* című, 1852-ben megjelent művének történelmi részében ír városunk török előtti templomairól és kolostorairól.¹

Mivel Haas korábbi könyve, a *Baranya földirati, statistikai és történelmi tekintetben* (1845), nem tartalmaz ilyen témájú fejezetet, így a *Gedenkbuch* alapján kaphatunk képet arról, hogy Pécs jeles hely- és egyháztörténésze mit tudott, illetve mit tartott fontosnak a középkori egyházi épületekről, intézményekről a 19. sz. derekán.²

Szerzőnk többször idéz kora német nyelvű lelkiségi és művészettörténeti irodalmából hosszabb-rövidebb szakaszokat. Ezekkel főként ott kerekíti ki mondanivalóját, ahol a Pécsre vonatkozó forrásai szűkszavúak. Az idézetek nagy részét kihagytam a fordításból, ha azok nem kapcsolódtak szorosan a címben megjelölt témához.

A TÖRÖK URALOM ELŐTTI TEMPLOMOK

„A török kor előtti Pécsnek pompás templomai és gazdag kolostorai voltak.³ A város egy korabeli ábrázolásán a váron kívül csak a belvárosban nyolc magas tornyú templomot láthatunk.⁴ Ezek közül mégis a ma is fennálló csodálatos dóm emelkedett ki, amely minden tekintetben méltó figyelmünkre.

A dóm

Ez Magyarország egyik legrégebbi, legnagyobb és legfigyelemreméltóbb temploma. Miként azt a tudós Szalágyi állítja, alapjai és főfalai minden jel szerint a római időkből valók, és vélhetőleg Nagy Károly idején, 803 körül, egy a népvándorlás kor viharaiiban a rombolási dühnek ellenállt római várból alakították át bazilikává.*⁵ A magyarok bejövetelekor, bármilyen erőse és elpusztíthatatlanra építették

---

¹ A mű teljes címe: *Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Zur Erinnerung an die feierliche Einführung der Kanonissinen von U.L. Frau in das zu Fünfkirchen errichtete Kloster. Von Dr. Michael Haas, inful. Probst zum Heiligen Benedikt in Schümegh, Consistorialrath und Stadtpfarrer in Fünfkirchen. Fünfkirchen, gedruckt in der Lyzeums-Buchdruckerei. 1852.* A könyv szerkezeti felépítéséről bővebben: Hábel János: Szemelvények Michael Haas Gedenkbuchjából. In: Pécsi Szemle 2005. nyár, 18. p.

² A Baranya c. mű „Nevezetesebb épületek” fejezete csak a székesegyházról ír részletesen. 300. p.

³ Michael Haas: *Gedenkbuch*, 21–36. p.

⁴ Haas sajnos nem adta meg, milyen ábrázolásra hivatkozik.

⁵ Haas jegyzete: *) „Az egész templom a 136 láb magas, 4 négyszögletes tornyával együtt nagyméretű megmunkált kváderkövekből épült. 216 láb hosszú és a kápolnákkal együtt 130 láb széles. Az egész épület [alaprajza] téglalap formájú, melynek négy sarkán a négy torony áll, és ezért, miként azt a tudós pécsi kanonok Szalágyi a nagyon híres művében (*De statu Ecclesiae Pannoniae. VII. Tom.*) megjegyzi, inkább hasonlít római erődre, mint keresztény templomra, különös tekintettel a lapos, tető nélküli tornyaira. Annyi mindenesetre vitathatatlan, hogy római romokra építették és rendkívül sok hasonlóságot mutat azokkal a 4. és 5. századi római erődökkel, amelyek ábrázolásai Peutinger tábláin és Pancirolusnál láthatóak. Ha a főfalak nem római eredetűek lennének, alig lenne felfogható, hogy a fentebb leírt földalatti kápolna [a könyv első oldalain bemutatott Péter–Pál sírkamráról van szó – H.J.], melynek alapjai csaknem elérik a templomét, miként tudott sértetlenül fennmaradni. Szalágyi azon megjegyzéséhez

is, a kerek száz évig tartó teljes elhanyagoltság következtében egyre romosabbá vált, mígnem végre Szent István az összedőlt templomokat felújította és újakat épített.⁶ Így tudjuk, hogy a Szent Márton-hegyi apátsági templomot is, mely nagyon hasonlít a mienkre, ugyanekkor egy régi keresztény templom felhasználásával nagyobbították meg és újították fel.⁷ Az egyébként biztosnak látszik, hogy [a pécsi dóm] létét Szent Istvánnak köszönheti, aki vagy alapjaitól újan építette, vagy csak egy régi templom romjaiból újította fel. Péter király, mint azt egyesek vélik, viharos kormányzásának rövid ideje alatt nem építette, és ez Koller kutatásai alapján már minden kétséget kizáró módon megállapítható.⁸

1064-ben a tető lángok martaléka lett. 1303-ban a szentélyt valamelyest átalakították, vagy megszépítették, ugyanis a főoltár felett a magasban ez a felirat található: 1303. Labore Magistri Demetri Lapidice. Ezek az arab számok nagy ritkaságnak számítanak, mivel Schönemann szerint az arab számok a 14. században itt-ott épp hogy csak feltűnnek. A templom 1345-ben újra leégett. 1500-ban Zsigmond püspök VI. Sándor pápától egy évre elkérte a (Benedek-rendi) Jakabot, a korabeli „Itália leghíresebb festőjét”, hogy katedrálisunkat művészi festményeivel díszítse.⁹ Hogy Jakab el is jött-e, az bizonytalan, azonban az északkeleti toronyban lévő levéltárban nagyon régi festmények maradványai láthatók még.

Amikor Pécs 1526-ban lángba borult, a vár és benne a dóm sértetlen maradt.¹⁰ 1543-ban Szolimán a város több templomával török dzsámivá alakította.

azonban, miszerint a kereszténységnek egyetlen olyan temploma sincs, melynek a négy tornya a miénkhez hasonlóan a négy sarkán áll, röviden meg kell említenünk, hogy a Szent István által épített nagyhírű székesfehérvári, valamint a Szent László által épített nagyváradi templom szintén négytornyú volt, mint a pécsi. Ezt bizonyítják ábrázolásaik a *Magyar Hajdan és Jelen* című könyvben. Kiadja Szeremley, Pesten, 1847. Egyébként a kevés hazai műemlékünk érdekét szolgálná, ha a rendkívül figyelemreméltó dómunkat szakértő tudósok mihamarabb megvizsgálják és leírják. Minden tekintetben gazdag anyagot szolgáltatna egy gyönyörű albumhoz. Sajnos azonban ez idáig szinte egyáltalán nem méltatták. Úgy vélem, a 11–12. századi bizánci egyházi stílust minden szakértő az első pillantásra felismeri rajta.”

A szerző megjegyzése: A bicsérdi születésű Szalágyi István 1790. augusztus 14-től haláláig, 1796. október 27-éig volt pécsi kanonok. Vö.: Borsy Károly: A XVIII. század második felének két püspöke. In: Fricssy Ádám (szerk.): Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből I. Pécs, 1993. 301. p.

Konrad Peutinger (1465–1547) augsburgi humanista jogtudós könyvtárában fennmaradt egy a Római Birodalom úthálózatát bemutató 4. századi térképről 1265 táján Colmarban készült másolat. Ez mintegy 200 000 km hosszú úthálózaton kívül 555 települést és 3500 földrajzi objektumot (pl. erdőket, tavakat, hegyeket) ábrázol. A térképet a tulajdonos halála után publikálták, melyet Tabula Peutingeriana néven tart számon az ókortudomány. Jelenleg az Osztrák Nemzeti Könyvtár tulajdonában van. Bővebben: www.wikipedia.de/Peutinger címszó. Guido Panciroli (1523–99) jogtudós, a padovai és torinói egyetem oktatója volt. Nem sikerült kiderítenem, melyik művére utal Haas.

⁶ Eszerint Haas úgy vélte, hogy a honfoglalás és az államalapítás közötti évszázadban nem törődött senki a már meglévő dóm építészeti állagának megőrzésével.

⁷ A pannonhalmi bencés főapátság templomáról van szó. A település neve hivatalosan 1965-től Pannonhalma, előtte Győrszentmárton, a 19. században Szentmárton. Német neve: Martinsberg, Martinsburg. Vö.: Szabó Flóris: Pannonhalma vázlatos helytörténete. Pannonhalma, kézirat. 1978. 17–18. p.

⁸ I. (Orseolo) Péter királyról van szó, aki 1038–40 és 1044–46 között uralkodott. Koller József kanonok pécsi egyházmegyére vonatkozó kutatásai a *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*. Tom. 1–7. Pozsony, 1782–1812. jelentek meg.

⁹ Hampó Zsigmond 1473-tól 1505-ig volt pécsi püspök. Vö.: Fricssy Ádám: A Pécsi Egyházmegye püspökei. In: Pécsi Szemle 2001. tavasz, 22. p.

¹⁰ A mohácsi csata után portyázó török katonák gyújtották fel a várost.

A boltozatot tartó hatalmas pillérek a templomot három hajóra osztják. Az oldalfalak mentén a sekrestyék mellett mindig is díszes és tágas kápolnák sorakoztak, úgy mint:

1. a Keresztelő Szent János kápolna, mely jelenleg a Fájdalmas Anyának van szentelve
2. a Szent Imre-kápolna
3. az András, most Mór-kápolna
4. az 1777-ben lebontott ravatalozó kápolna
5. a Corpus Christi-kápolna
6. a Szent Katalin-kápolna
7. a fentiekén kívül mindig is megtalálható volt a templomban a nagy katakomba.¹¹

Oklevéllel bizonyított továbbá, hogy a Szent Kereszt-, a Boldogságos Szűz-, a Szent Mihály-, a Szent János evangélista, az András-, az István király-, a László-, a Szent Ilona-, a Katalin- és a Margit-oltároknak saját papjai, ú.n. oltárosai, voltak. A németek a dómban *Altare teutonicum*nak hívott külön Mária-oltárral és ehhez saját pappal rendelkeztek.

A várban a dóm közelében állt továbbá egy Szent Jánosnak szentelt alapítványi templom is, melyhez egy prépost és 10–14 kanonok tartozott. A prépostot, a dóm-, avagy nagypréposthoz való viszonya kifejezésekként kisprépostnak hívták. A várban állt még egy másik, a Boldogságos Szűznek szentelt alapítványi templom is, amely nyolc oltárral és legalább ennyi saját pappal rendelkezett. Ezt 1348 körül I. Miklós püspök építette.¹² Ez különösen gazdagon díszített és ékesített templom lehetett, mivel az oklevelekben *auratanak*, aranyozottnak említik.

Végül állt a várban még egy templom, melyet Szent Mauritiusnak szenteltek. Henrik püspök építette 1428 táján, hogy a templom hitszónoka a klérusnak és a laikusoknak egyaránt komolysággal és buzgósággal hirdesse Isten Igéjét, mivel abban az időben terjedtek el a patarénusok és husziták tévtanai, és velük együtt az általános erkölcsi romlás.¹³ [...]

Így épült a mi dómunk is. Benne is megjelenik az alapgondolat: fekvésében, tagolásában, alaprajzában és felépítésében hű képmása az Egyháznak, Krisztus misztikus testének. Magaslaton épült, mint az égi és a földi Sion, eltekint a táj felett. Nyugatról Keletre, a sötétségből a Krisztust jelentő fény felé tájolt, az elvesztett Paradicsom felé, amely Keleten terült el. Keleten, ahol az Üdvözítő megváltott bennünket és ahonnan mint Világítelő Bíró fog érkezni. E templom az összes többinél egyértelműbben mutatja a hajóformát, Noé bárkájának és Péter csónakjának ké-

¹¹ Haas az altemplomot nevezi katakombának.

¹² Friczy Ádám szerint Poroszlói v. Neszmélyi I. Miklós 1356–60 között volt pécsi püspök. Lásd ehhez a 8. sz. jegyzetben idézett forrást. Haas szerint I. Miklós már 1347-ben püspök volt. Vö.: Haas: Baranya. Pécssett, 1845, 283 p. Facsimile kiadás.

¹³ Czirkel Henrik János 1421–45 között volt pécsi püspök. Vö.: Friczy idézett műve, 22. p.

A patarénusok Milánó Pataria városrészéről kapták nevüket. A püspökök és a nemesség ellen forduló vallási mozgalom a 12. században jött létre. A husziták az 1415-ös konstanzi zsinaton eretneknek nyilvánított és megégetett Jan Hus (*1369) cseh pap és hitújító követői. A következőkben Haas a bajorországi Freising érseki negyedének templomairól és székesegyházáról ír.

pét, amelyben mindenkinek ott kell lenni, aki meg akar menekülni. A dóm előtti órás és harangos tornyok, mint a Salamon temploma előtt díszelgő oszlopok, a hitszónokok szimbólumai, akik rendíthetetlenül állnak az átlagemberek élén, figyelmeztetve és vezetve őket az élet minden órájában. A sötét kripta ősrégi oszlopaival és szobraival arra az időre emlékeztet, amikor a keresztény egyház még sírokban, katakombákban lakott és imádkozott, valamint minden lényt arra a feladatára figyelmeztet, hogy Istent dicsérje és magasztalja. A templom három részből áll: az előcsarnokból, a templomhajóból és a kiemelkedő, a gyertyatartók fényének közvetlenül kitett szentélyből. Ez a tagolás Krisztus istenemberi személyiségét, az egyház három alkotórészét és hivatalát, és a Krisztushoz vezető három utat jelképezi. Az előcsarnokban a szenteltvíz általi megtisztulás, a középhajóban a szószékkel a megvilágosodás, a szentélyben pedig a szent áldozat által az Istennel való egyesülés útját.

Ez a dómunk képe és keresztény jelentése. Azonban a földi pompa és szencse nem tartós. A török uralom alatt elmondhatatlan nyomor lépett a derűs jólét helyébe, de másfélszáz év után vége szakadt a gyászos időnek, lekerült az özvegyi ruha és gyászfátyol. Dómunk most újra felékesítve és tiszteletben pompázik, mint egy büszke mennyasszony. De ez történetének már második és harmadik szakaszába tartozik, melyekről a későbbiekben lesz szó.

A plébániatemplomok

A törökkor előtt Pécsen a dómon kívül még három plébániatemplom volt, és pedig

1. A Szent Bertalan plébániatemplom, amely a már többször említett régi kézirat szerint a belváros közepén állt, a mai báró Prandau-féle ház helyén.¹⁴ Maradványai 50 éve még láthatóak voltak. 1538-ban Gara Mátyás kanonok volt a templom plébánosa. Ebben a templomban is több oltár állt, melyeknek saját papjai és külön alapítványai voltak.¹⁵ [...]

2. A Szent Benedek plébániatemplom valószínűleg egyben a Benedek-rend apátsági temploma is volt.¹⁶

3. A városon kívüli, még most is fennálló, tágas Mindenszentek temploma szintén plébániatemplom volt, melyet már 1157-ben felszenteltek.

A kolostorok

A kolostori közösségek és társulatok mélyen a katolikus egyház szellemében gyökereznek, ezért mindig és minden katolikus népnél nagy tiszteletben álltak. Ahogy Európa összes többi városában, úgy Pécsen is már a legkorábbi időkben kolostorokat találunk. Ahogy egész Magyarországon, úgy Pécsen is a legrégebbi.

¹⁴ A 19. század folyamán a Széchenyi tér 12. szám alatti házat, a mai Régészeti Kiállítás épületét hívták az osztrák tulajdonos család után Prandau-háznak. Vö.: Vörös Márton: A Széchenyi tér regénye. Pécs, 1963. 176. p. A középkori plébániatemplom ettől délre állt, az egykori szentély helyét a harangtorony körüli betonkoszorú jelzi.

¹⁵ A következőkben Haas egy német tanulmány alapján a középkor közösségi szelleméről ír.

¹⁶ Pécsen nem volt bencés apátsági templom és kolostor, csak egy Szent Benedeknek szentelt plébániatemplom. Vö.: Kárpáti Gábor: Szerzetesrendek megtelepülése a középkori Pécsen. In: Dunántúli Dolgozatok (C) Történettudományi Sorozat 3. Pécs, 1991, 165. p. A templom északi falának részlete még látható a Citrom utca északi oldalán lévő foghíjtelek végén.

A bencés rend

Szent Benedek rendjének, melynek a szellemi kultúrában, a művészetben és a tudományban szerzett kiemelkedő érdemeiről Európa egyetlen népének történelme sem hallgathat, köszönhetjük mi magyarok is Isten és az apostoli István király után a csodálatos drágakövet, a kereszt őseinktől örökölt vallását, amivel nemcsak a magasabb tudás fényét, hanem a műveltséget és a jólétet is elterjesztették országunkban, ahol korábban barbárság és a sötét pogányság teljes nyomora uralkodott. A keresztény hitre tért elődeink a bencéseknek köszönhették továbbá a művészetek és tudományok ápolását, különösen pedig az ifjúság tanítását és nevelését. Ezért nem tiszteltek jobban soha más rendet Magyarországon, mint Szent Benedekét. Pázmány Péter szerint ez a nagyérdemű rend már 1070-ben apátsággal rendelkezett itt, melyet valószínűleg az isztriai Polában vezeklő remeteként meghalt Salamon király alapított.¹⁷ E rend városunkban való korai megjelenése már abból is kitűnik, hogy Pécs első és második püspöke is, aki 1070-ben halt meg, ennek a rendnek volt a tagja.¹⁸

Egy régi kézirat szerint az apátság a mai Benediktiner Gasséban, a nagy püspöki kert közelében volt. Romjai 30 éve még álltak.¹⁹

1994 őszén feltárt sír a Szt. Benedek plébániatemplom főhajójában. (Pécs, Citrom utca)

¹⁷ Salamon 1063–74 között uralkodott. Feltehetően a besenyők oldalán vívott csatában Drinápolynál halt meg 1087-ben. A hagyomány szerint Polában temették el. De van olyan írásos feljegyzés is, amely szerint a székesfehérvári székesegyház falain kívül volt a sírja. Vö.: Hankó Ildikó: A magyar királysírok sorsa. Budapest, 1987. 132. p.

¹⁸ A pécsi egyházmegye első püspöke a galliai Bonipertus (1009–36), a második Boldog Mór (1036–70).

¹⁹ A mai Jókai utcát 1804 és 1856 között Benedictinus utca, ill. Benediktiner Gasse néven hívták. Vö.: Madas József: Pécs belvárosának utcanevei. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Pécs, 1979. 404. p.

A domonkosok

Az Evangélium hirdetésére, az eretnekek megtérítésére, valamint a kereszténység védelmezésére és elterjesztésére alapított domonkos rendet III. Honorius pápa erősítette meg 1216. december 22-én. Nekik már 1238-ban templomuk és kolostoruk volt Pécsen a belváros délkeleti részén. Ezeknek ma már semmilyen nyoma nem látható.²⁰ A Petrovszky-ház – a mai Hertelendy-ház – egy régi kézirat szerint nagyrészt a kolostor maradványaiból épült fel.²¹

A domonkos templom részlete feltárás közben a Munkácsy u. 8. udvarán. (1987)

A karmeliták

A karmelita rend a 12. század közepén jött létre, amikor jámbor zarándokok Bertold vezetésével egyesültek, hogy az erdővel borított Kármel-hegyen remeteként éljenek. *)²² 1224-ben III. Honorius pápa megerősítette szabályzatukat. Gesztenyebarna rendi ruhát viselnek, ezen 1287 óta egy 6 coll széles skapulárét, melyre fehér színű köpenyt húznak. Vilmos pécsi püspök 1372 táján e rendnek, mely addig Ma-

²⁰ A domonkos templom és kerengő részleteit Kárpáti Gábor tárta fel a Munkácsy utca 8. telkén 1987-ben.

²¹ A Hertelendy-ház a Munkácsy utca 4. sz. telken állt. Korábban a Fürdő utca 1., 3., 5 és a Tímár utca 1., 3., is hozzá tartozott. Vö.: Madas József: Pécs-Belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978, 492. p.

²² Haas jegyzete: *) „Bertold, Limoge grófjának fia, a magyarországi Salamon király házában egyik oldalágából, Boullion Gottfried kereszties seregének egyik legbátrabb, és a kereszténység ügyének legbuzgóbb lovagja volt. Több más lovaggal Palesztinában maradt. Az új keresztény királyság mintegy oázisként állt a barbár és hitetlen országok sivatagában, szakadatlan támadásoknak kitéve. Bertold a leghősiesebb módon védte Antiochiát, de amikor minden emberi segítségben kételkednie kellett, és maga előtt látta a kereszténység e bástyájának elvesztét, Isten felé fordította szívét, a város megmeneküléséért könyörgött hozzá és megfogadta, hogy kolostori életet választ. Egy döntő győzelem megszerzéséért a már nagyon szorongatott várost minden ellenségétől, és Bertold egy pillanatot sem késlekedett, hogy teljesítse fogadalmát. Levette páncélját, lemondott a világról, Kármel hegyéhez zarándokolt, Illés kútjánál cellát és egy kápolnát épített a maga és a remeteéletet választó kísérői számára. Ezek előljárójaként szent megtérésre határozta el magát.”

gyarországon csak Budán rendelkezett kolostorral, telket ajándékozott, hogy ezen templomot és kolostort építhessenek.²³ A templomot Szent László tiszteletére szentelték. 1410 körül Eberhard von Alben, zágrábi püspök, aki egyidejűleg Pécs adminisztrátora is volt, megnagyobbította és a kolostorral együtt megszerépítette.

Ezeknek a szerzeteseknek különböző jötevők adományokat juttattak, örökségeket hagytak. Többek között a bátor harcos, Martin Sattelpoger, egy bajtársával náluk választotta ki sírhelyét és 15 aranyat, egy lovat és két ezüst edényt hagyott a konventre. 1450 körül a városbíró, az esküdtek és más pécsi polgárok azt panaszolták fel az egyesített német és magyar rendi tartomány provinciálisának, hogy a pécsi kolostort irányító magyar szerzetesek megesküdték: ezentúl nem fogadnak el többé Németországból érkező priort.²⁴ Az 1451-ben érkezett Jakob Heubelt és az 1462-ben Bécsből Pécsre küldött Konrad Frankot mégis elfogadták priornak, sőt az utóbbi még mint pécsi segédpüspök is feltűnik. A pécsi kármeliták egy másik priorja is püspök volt, mégpedig Veit Hündler, mint Bodon (ma Vidin) címzetes püspöke. Rendelkezünk az ő 15. század közepéről származó nagyon érdekes levélgyűjteményével, amely a klosterneuburgi könyvtárban maradt fenn és bepillantást ad az akkori viszonyokba.²⁵ [...]

Miként minden karmelita kolostorban, a pécsiben is létrehoztak egy skapuláré-testvériséget. Aki ebbe beiratkozott, az kapott a kolostortól egy skapulárét, hogy ezt a polgári öltözete felett viselje, és kötelezte magát, hogy a Boldogságos Szűz iránt különleges tiszteletről tesz tanúságot. Ennek tagjai, akárcsak más testvériségek, a körmenetekben testületileg, saját keresztyükkel vettek részt. 1461-ből rendelkezünk egy a pécsi konvent által kiállított igazolással, melyben a testvériség tagjainak biztosítják a rend összes szellemi kiváltságát. A korábban említett régi kézirat szerint a kolostor a budai külvárosban állt.

A ferencesek

[...] ²⁶ Csodálatos gyorsasággal gyarapodott Szent Ferenc társasága, mely 1301-ben Pécsen is megtelepedett egy kolostorban, amit a nemes Körödy család alapított. A törökök 1543-ban e jámbor atyákat is elűzték városunkból.²⁷

Az ágostonosok

Pécsen a török kor előtt a Szent Ágoston-rendi remete szerzeteseknek is volt kolostora, amely Fuxhoffer szerint a jelenlegi ágostonos templom közelében állt.²⁸ Annyi bizonyos, hogy ott hajdan egy nagyszerű kolostor működött, melynek jelentős maradványai voltak láthatók a török elűzése után. Ezekből néhány éve még kiterjedt földalatti boltzatokat találtak.

²³ Koppenbachi Vilmos 1360 és 1374 között volt Pécs püspöke. Lásd a 8. sz. jegyzetben hivatkozott forrást.

²⁴ A prior kolostori előljárót jelent.

²⁵ Haas a következőkben hat újfelnémet nyelven írt szentenciát idéz.

²⁶ Haas először Szent Ferenc megtéréséről és a rend létrejöttéről ír.

²⁷ A ferences templom és kolostor a szigeti városkaputól délkeletre elterülő telken állt. A középkori szentélyt és környékét 1977-ben Kárpáti Gábor régész tárta fel. Az egykori szentély alapfalainak helyét a mai ferences templom keleti homlokzata előtti téren látható kb. 40 cm magas terméskő fal jelzi.

²⁸ Haas az alábbi műre hivatkozik: Damiani Fuxhoffer: Monasterologia Regni Hungariae, in qua 5 Libris synoptice originario-diplomatice describuntur omnia singulorum Religiosorum Ordinum Monasteria, quae unquam ab ingressu Hungarorum in Pannoniam fundata fuerunt. Vesprimii, 1803.

1995-ben Kárpáti Gábor végzett ásátást a középkori ágostonos templom és a temető területén

Az ismeretlen rendek

Az említettekén kívül az oklevelekben még két kolostor nyomait találjuk, melyekről nem tudjuk, melyik rendhez tartoztak. Az egyik a Szent Tamás kolostor.²⁹ 1467-ben említik a szolgálóikat, és ebből úgy tűnik, gazdag volt. Továbbá volt még egy Szent Miklós-kolostor a városfalon kívül.

A domonkos-rendi apácák

[...] ³⁰ Pécsett a domonkos apácáknak már a 15. században nagy és pompás kolostoruk volt templommal, melyet a Szent Léleknek szenteltek. Ez a kolostor a Mindenszentek templomától nyugatra a budai külvárosban állt.³¹ 50 éve még nagyméretű maradványai voltak láthatóak, jelenleg csak néhány fal áll belőle. A pécsi domonkos apácák nagyon vagyonosak voltak. 1470-ben III. János püspök 1000 aranyforintért megvette tőlük a nádasdi birtokot.³² Ezen kívül még Vajszló, Sámód, Hídvég, Besence és Paprád falvakat birtokolták, melyeket később a budai klarisszák kaptak meg és jelenleg a Vallásalaphoz tartoznak. Eme Istennek szentelt pécsi társulat 1543-ban bekövetkező szomorú végét fentebb már érintettük.

A Szent Erzsébet hospitál³³

Nem búcsúzhatunk el a Pécsett egykor virágzó papi rendektől anélkül, hogy legalább néhány sort ne szentelnénk a fent nevezett hospitálnak.³⁴ [...]

²⁹ A domonkos-rendi templomot szentelték Szent Becket Tamás tiszteletére. Lásd a 16. sz. jegyzetet.

³⁰ Haas előljáróban a női rend 1206-os megalapításáról ír.

³¹ Bezerédy Győző a mai Szikla- és Zidina-környék közé teszi az apácakolostort és templomot. Vö.: Bezerédy Győző: A Zidina környék. Nyomozás a pécsi dominikána kolostor helyéről. In: Pécsi Szemle, 2002. ősz, 11. p.

³² III. János püspök (1459–72) közismertebb neve Janus Pannonius.

³³ A bekezdésben a „hospitál” és „spitál” szavak jelentéstartalma összetettebb, mint a mai szótárakban található „kórház”, „menhely”, ezért a fordításban magyar átírásban meghagytam az eredeti német szavakat. Bővebben ehhez lásd a 35. sz. jegyzetet, melynek szövege Michael Haastól származik.

³⁴ Haas itt egy a nő családi hivatásáról szóló német prédikációt idéz hosszan.

A spítálok*) felépítésére már a legkorábbi időkben kétségkívül a gyakori zarándoklatok szolgáltattak indokot, amelyek részben a Szentföldre, részben Rómába, részben pedig egyéb kegyhelyekre vezettek.³⁵ Jó emberek zarándokok számára szálláshelyeket építettek és alapítottak, hozzájuk pedig kis kápolnákat, mivel akkor a testi egészség nem volt elképzelhető a lélek szellemi üdvössége nélkül. Az egészséges és beteg utazók elengedhetetlen elválasztása a szálláshelyek bővítését tette szükségesé, és egyidejűleg feltételezte a betegápoláshoz értő emberek jelenlétét.³⁶ [...]

Az állami gondoskodás teljes hiányában a hasonló intézmények égető szükségé váltak a városok számára. A vallásosság oly buzgósággal felelt meg ennek az igénynek, hogy Európa nemsokára sok ezer hospitált tartott fenn, és ezeket teljesen kolostori felügyelet alá helyezte, vagy a külön e célra alapított egyházi rend irányítására bízta. Pécs már azért sem nélkülözhetett egy ilyen hospitált, mivel a Németországból a Szentföldre tartó zarándokok nagy része a mi vidékünkön haladt át. Így tudjuk, hogy Boullion Gottfried dicső seregét Dárdánál vezette át a Dráván Eszék felé, és hogy 1164-ben Ottokár, Steier őrgrófja, zarándokként a mi városunkban halt meg. Pécsért ezért már a 13. század elején fennállt a nagyszerű Szent Erzsébet hospitál.³⁷ [...]

Pécsét már 1333-ban találunk egy ilyen hospitált és templomot. Vélhetően a papság alapította, és ugyanebben az évben a kanonok „Péter mestert” említik mint ennek „gyógyszerésze és előljárója”. Kétségtelen, hogy ő egyben orvos is volt. 1393-ban az intézmény éves bevétele nem lépte túl a 200 aranyforintot, amint az IX. Bonifác egyik bullájából kitűnik, amely abban az időben nem kis összeget jelentett. Az is kiderül ebből a bullából, hogy e hospitálban szegényeket és betegeket gondoznak, továbbá, hogy Gallus nevű előljárója belépett a pálos rendbe. Ennek az intézménynek egyébként ingatlanjai is voltak, amelyek 1494-ben, ahogy ezt a királyi adószedő számlái tanúsítják, 83 aranyforintot jövedelmeztek. Ez a felbecsülhetetlenül jótékony intézmény is elpusztult a török kor szörnyű viharaiiban.”³⁸

³⁵ Haas jegyzete: *) „A pogány ókortól, mely tele volt elnyomással, kegyetlenséggel és rabszolgasággal, az időségekkel és a betegekkel való tördés idegen volt. E kor nem ismert közintézményeket a szegények, különösen a beteg szegények számára. A Megváltó földre szállásával kezdődik az emberiség újratemtése a Szeretet révén. A kereszténység épp hogy csak megszabadult az üldöztetés hosszú kínjaitól, amikor a hívők azon igyekeztek, hogy felépítsék a könyörületes első házait a szegényeknek (Ptochotrophia), a betegeknek (Nosocomia), az elaggottaknak (Gerontocomia), az árváknak (Orphanotrophia), a zarándokoknak és utazóknak (Xenotrophia). Ezeket az intézményeket később közös néven hospitáloknak, azaz a keresztény vendégszeretet helyeinek hívták.”

³⁶ Haas a következőkben azt fejt ki, hogy erre a feladatra az apácák és a szerzetesek voltak a legalkalmasabbak.

³⁷ Nem világos számomra, miért következtet Haas a zarándok Ottokár őrgróf pécsi elhalálózásából arra, hogy a 13. század elején már fennállt a Szent Erzsébet hospitál, hiszen a névadó ekkor még Thüringiában élt. Haas részletesen bemutatja Árpád-házi Szent Erzsébet életét és jótékony cselekedeteit. Erzsébet 1207-ben született II. András magyar király és Merániai Gertrúd lányaként. Négy éves korában eljegyezték Hermann türingiai tartománygróf ugyancsak Hermann nevű fiával és Wartburg várába vitték, hogy ott nevelkedjen. Férje halála után (1227) saját vagyonából menhelyet alapított a betegek és szegények számára, akiket hűséges szolgálóival maga ápolt. 1231-ben bekövetkezett halála után négy évvel IX. Gergely pápa szentté avatta. Bővebben lásd: Szentek Lexikona, Duna Könyvkiadó, 1994. 83. p.

³⁸ A Pécsi Püspökség honlapján az olvasható, hogy ez a hospitál a mai Lyceum templom helyén állt: http://www.pecs.egyhazmegye.hu/ESP_1_2.htm

---

HORVÁTH ISTVÁN–KIKINDAI ANDRÁS

BERÉNYI ZSIGMOND PÜSPÖK INSZURREKCIÓS SEREGE 1742-BEN

A híressé vált pozsonyi országgyűlésen, 1741. szeptember 21-én fekete gyászruhában, karján a csecsemő trónörökössel jelent meg Mária Terézia (1740–80), hogy a nemzet segítségét kérje. A magyar nemesség *Vitam et Sanguinem* felkiáltással ajánlotta fel fegyveres erejét a királynő és a Habsburg-trón védelmére, annak ellenére, hogy a nemzetközi helyzet lehetővé tette volna az országnak a Habsburg Birodalomból való kiszakadását. Létértékük volt a birodalom fennmaradása a nagyon is valós török fenyegetés miatt, és jogosan számoltak azzal, hogy saját pozíciójukat erősítik a birodalmon belül.

I. Lipót (ur. 1757–1805) fiatalabb fiára, Károly főhercegre ruházta át a Spanyol örökségre vonatkozó igényét, egyúttal a trónöröklés rendjét is szabályozta. Az 1703. szeptember 12-én megkötött titkos kölcsönös örökösödési szerződésben fogalmazódott meg először a nőági öröklődés lehetősége. A Habsburg-dinasztia fiúágának esetleges kihalása után I. József (1705–11), majd Károly leányai következnek a trónon, az elsőszülöttség rendjében. Tíz évvel később, 1713-ban III. Károly annyit változtatott a Pragmatica Sanctiónak nevezett szerződésen, hogy az ő – még meg sem született – leányai előzzék meg bátyja leányait az öröklésben.

Magyarország az 1723. évi I–III. törvénycikkben fogadta el a nőági örökösödést. VI. Károly császár (III. Károlyként magyar király 1711–40) halála után a kérdés azt volt, hogy a többi szerződő ország betartja-e az örökösödési szerződést. Hamarosan kiderült, hogy nem. II. (Nagy) Frigyes porosz király pénzügyi segítséget és katonai védelmet ajánlott a fiatal királynőnek, ha átenged négy hercegséget. Az ajánlatot Frigyes sem vette komolyan, mert azon a napon, amikor ennek híre Bécsbe érkezett, 1740. december 16-án támadásba kezdett. A következő év júliusában a bajorok a franciákkal szövetkezve betörték Ausztriába, megszállták Bécset, és a bajor választófejedelem magának követelte a Habsburg trónt is.¹ A birodalom nehéz katonai helyzete csak az 1741. október 9-én II. Frigyesel megkötött titkos fegyverszünettel csökkent. A fegyverszünet valódi áldás volt a magyar nemesi felkelés számára, a szervezését nem zavarta semmi. A mozgósítási tervet gróf Pálffy János nádor (1741–51) dolgozta ki.²

A Habsburg-államszervezet a 16–18. század során többször megpróbálta a magyar nemességet megadóztatni, de ezeket a kísérleteket a magyar országgyűlések rendre elhárították. Ugyanakkor a nemesség látta, hogy nem bújhat ki teljesen a katonáskodás és a hadsereg fenntartásának kötelezettsége alól. A katonáskodást részben, a fenntartását pedig teljesen a jobbágyokra hárította. 1715-ben az országgyűlés elfogadta a VIII. tc.-t amely szabályozta a nemesi felkelés elrendel-

---

¹ Magyarország hadtörténete I. Borus József (szerk.) Budapest, 1984. 413. p.

² Eble Gábor: Törvényhozás az insurrectoról 1741-ben. In. Hadtörténeti Közlemények 1897. 555–588. p.

sének módját és az állandó hadsereg tartását. A nemesi felkelésről a törvény kimondja, hogy az uralkodó, valahányszor szükségesnek ítéli, elrendelheti azt. Mint-hogy ez nem elegendő az ország védelemre, ezért szükséges az állandó hadsereg fenntartása is, az ehhez szükséges adókat pedig az országgyűlésen szavasták meg a rendek.³

Az 1741-es, Mária Teréziát királlyá koronázó pozsonyi országgyűlésen következett be a hagyományos magyar hadállítás és az összbirodalmi állandó hadsereg összekapcsolása. Az LXIII. tc. kimondta, hogy a háborús helyzet miatt szükséges az általános felkelés fegyverbe szólítása, ám feltételként kikötötte, hogy „ezáltal az ország törvényei s a nemesek ősi kiváltságai, jogai és szabadságai semmiképpen sérelmet ne szenvedjenek”. Általános felkelés címén először kiállítanak 21 622 katonát, az ország portái szerint és hat gyalogezredet szerveznek belőle. A törvény további szövege azonnal világossá teszi, hogy állandó hadseregbeli ezredekről esik szó. A törzstiszteket a „Királyi Szent Felsege fogja fizetni és kinevezni”, továbbá „a puskákról, zászlókról, dobokról és sátrakról Ő Királyi Felsege fog gondoskodni.” A legfontosabb a zászlók említése: a portális felkelés katonái nem egyes arisztokraták vagy a vármegyék zászlói alá kerülnek, hanem az uralkodótól kapják zászlóikat, vagyis az ő katonái lesznek, nem az országé. Igaz ugyan, hogy kapitánytól lefelé a fő- és altiszteket a vármegyék nevezték ki, és a vármegyék ruhásták fel a sereget, de a zsoldjukat az ország adóalapjából kapják és kiadásait a törvényhatóságok is „beszámítás mellett, ugyanazon alapból” fogják fizetni. Tehát a korábban fizetett hadiadó arányos részének elengedése fejében engedte át az ország a portális katonaságot az állandó hadsereg részére.

A személyes fölkelésből a papság megpróbálta kivonni magát, azt hangoztatva, hogy a törvény őt csak a pogányság ellen kötelezi harcra.⁴ A törvény viszont egyértelműen szabályozza az egyházi személyek felkelését. A főpapoknak, egyházi nemeseknek hasonlóan a többi nemeshez a személyes felkelésen kívül a birtokuk után, négytelkenként egy-egy lovas katonát kellett kiállítaniuk és a következő hadiév végéig fegyverben tartani. A lelkészek megyés püspökeik lelkiismeretes becslése szerint jövedelmük arányában állítottak ki felkelőket. Az insurrectio tehát nem csupán perszonális nemesi felkelés volt, hanem ezen túl banderiális és portális is, átfogva ezzel az ország teljes lakosságát. Berényi Zsigmond püspök (1740–48) Nyitra vármegyei birtokai után kiállított katonaságot is Baranya vármegyében szerelte fel a törvény értelmében, mely kimondja, hogy az állandó lakóhelye szerint kell a lovasságot kiállítani saját színei és címere alatt.

Ezt örökíti meg a Pécsi Püspöki Levéltár 1742-ből származó összeírása, melynek különlegessége a katonák személyenkénti leírása.

Berényi-huszárok 1742-ben.

„Méltóságos Karacsberényi Berényi Zsigmond pécsi püspök, Bodok várának örökös ura, Pécsi Püspök, Nemes Baranya és Tolna vármegyéknek örökös főispánja, Főlséges Magyar és Cseh ország királynéjának belső titkos tanácsosa,

³ Corpus Iuris Hungarici 1715. évi VIII. törvénycikk

⁴ Éble Gábor: Törvényhozás az insurrectioról 1741-ben. In: Hadtörténeti Közlemények 1897. 192. p.

Berényi-huszár kucsmában

személyére úgy fõnt nevezett Nemes Baranya és Tolna, nemkülõnben Nyitra vármegyékben lévõ jószágaira esett és felállított magyar lovas katonáinak státusa.

1. Krener Ignác nemes Baranya vármegyében, Méltóságos Pécsi Püspökség ugyan Pécs városában lakó özvegy, pápista, 50 esztendõs, köpcös, középszerû testes, most õszbe csavarodó, rövid fekete hajú, mord tekintetû, vörhenyes lefüggõ bajszú, jobb kezén mutató ujjja törött ugyan, de fegyvert fogható. Magyar, horvát, deák, oláh és német nyelveket tudó. Lova: középszerû, sussa szõrû, fehér sörényû és farkú hóka orrú, hátulsó két körme és álla fehér.

2. Krener Ferdinánd, fõnt írt Ignácnak fia, ugyan pécsi lakos, Hüss legény, pápista, 20 esztendõs, szálas legény, gesztenyeszínû-hajú és -szemöldökû, most serkenõ fehéres bajszú, jobb szeme sandás. Magyar, deák, horvát, rác és német nyelveket tudó. Lova: középszerû, hegyes fülû, tiszta fekete, mohus orrú.

3. Ihánoss Péter ugyan pécsi, házas pápista 36 esztendõs, középszerû köpcös, gesztenyeszínûhajú, szemöldökû és bajszú, hosszas orrú, szõke ábrázatú, volt katona. Magyar, horvát, olasz és oláh nyelveket tudó. Lova: gesztenye szõrû, hódos homlokú és orrú, széles hátú, fehéres vonyorájú, tiszta szálas lábú.

4. Kelemen László pécsi lakos, házas pápista, 30 esztendõs, középszerû, himlõhelyes, haja, szemöldöke gesztenyeszínû, ugyan olyan ritka bajszú. Magyar, horvát, s valamennyire deák nyelveket tudó. Lova: fakó aranyszõrû, disznó orrú, szügyes, fehérsörényû és farkú, középszerû.

5. Gyõnki András ugyan pécsi lakos hüss legény, pápista 22 esztendõs, közép termetû, fekete hajú és szemöldökû, most kinõvõ hasonló bajszú, fehéres ábrázatú. Magyar, horvát nyelveket tudó. Lova: világos pej, középszerû, fekete farkú, kapcsás lábú.

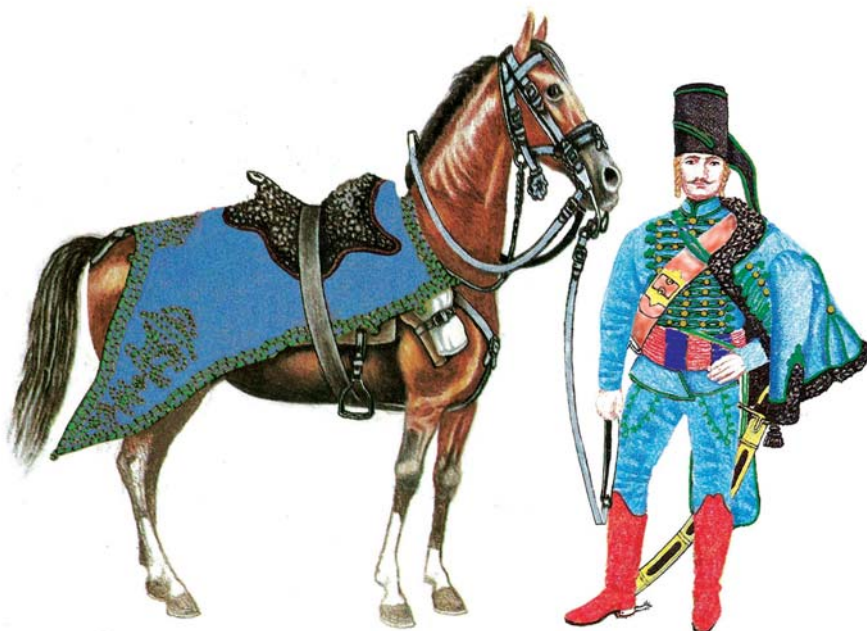
6. Szõköli István pécsi, hüss legény, pápista 22 esztendõs, közép termet, fekete hajú és szemöldökû, most kinõvõ hasonló bajszú, himlõhelyes, s jobb orcáján fekete foltos ábrázatú. Magyar, horvát, s valamennyire deák nyelveket tudó. Lova: középszerû, világos pej, fehéres vaszarájú, fekete farkú és sörényû.

7. Boglár György, pécsi lakos, házas, pápista 30 esztendõs, nagy szálas legény, fekete hajú, szemöldökû és bajszú, macskaszemû, jobb orcáján szõrös fekete szeplõjû, kiálló fülû. Magyar, horvát és valamennyire német nyelveket tudó. Lova: Gesztenyeszõrû pej, fehéres vaszarájú, fekete farkú és sörényû, billogos B.I. betûkkel.

8. Jakab Péter a Baranya vármegyében lévõ Helesfán lakozó Jakab András fia, hüss legény, pápista 23 esztendõs, középszerû, himlõhelyes, sértett homlokú, sárga vöröses hajú és bajszú, fekete szemöldökû. Magyar nyelvet tudó. Lova: sötét gesztenyeszõrû, középszerû, mohos orrú, fölülõ hátulsó lába térdig. fehér, gomross.

9. Kovács Péter helesfai Kovács György fia, hüss legény, pápista 22 esztendõs ritka himlõhelyes, vegyes fekete szeplõs, gesztenyeszínûhajú és szemöldökû, fehéres bajszú. Magyar nyelvet tudó. Lova: sárga középszerû, fehér orrú s vaszarájú, s fehéres lábú, busa, tömött gomros.

10. Horváth Mihály, Szalántán, nemes Baranya vármegyében, lévõ helységben lakozó, másképp Horvát országból származott, hüss legény, pápista 28 esztendõs,

Berényi lovas-husár csákóiban

tendős, közészerű, fehéres ábrázatú, fehér, vöröseshajú, bajszú, szemöldökű, Magyar és horvát nyelveket tudó. Lova: tiszta pej, közészerű.

11. Mattyasovszky András, Liptó vármegyének Mattyasonc nevű helységből származó, hüss legény, szíjgyártó legény, pápista 23 esztendős, feketehajú, bajszú és szemöldökű, fehéres ábrázatú, jobb orcáján fekete szeplős, nagy szálás legény, hebegő nyelvű. Magyar, tót és valamennyire Deák nyelveket tudó. Lova: Bar-na bodros szőrű, csillagos homlokú, busa ló.

12. Boldis András szebényi lakos, hüss legény, pápista, 30 esztendős, feketehajú, bajszú, és szemöldökű, barnás himlőhelyes ábrázatú, szálás dudás. Magyar nyelvet tudó. Lova: sötét gesztenye szőrű, bal hátulsó lábán farkas vágású, csomós sörényű és fehéres vaszarájú.

13. Potoki Mihály szintén szebényi, Erdélyből származó, régi katona, hüss legény, pápista 40 esztendős köpcös termetű, rövid, fekete-hajú, bajszú és szemöldökű, balfelől az orra mellett fekete foltos. Horvát és olasz nyelveket tudó. Lova: Pej, busa fejű, szügyes, kurta, hegyes fülű, ritka sörényű és farkú.

14. Varga István Mohács mezővárosából származik, hüss legény, pápista 19 esztendős, alacsony köpcös, feketehajú, szemöldökű, most kinövő bajszú. Magyar és horvát nyelveket tudó. Lova: sötét gesztenye szőrű, busa, hasított jobb fülű, szőrös, erős és széles ló.

15. Mely állítatott föl Nemes Nemzetes és Vitézlő Vranovics Tamás, Sauska Antal, Rimanócsi Ignác uraimék és társai által a tekinteten nemes vármegye determinációja szerint.

Borócsi András, pécsi, pápista, hüss, szabólegény, 23 esztendős, szálás természet, összenőtt szemöldökű, hajú és bajszú, játszadozó fekete szemű. Magyar, horvát és deák nyelveket tudó. Lova: Gesztenye pej, szálás lábú, hóka homlokú, hátulsó jobb lába bruta, kisfejű, hátulsó ball lábán szív billog van.

A felállított lovas katonáknak fejenként adatott:

- 1 gerényes zöld kalap, zöld rojtos kalapra való szűr zsinórral,
- 1 fekete csákós süveg,
- 1 nyakba való fekete fátyol, 3 rőfből,
- 1 világoskék posztóból varrott, zöld zsinórral zsinórozott, fekete bárányprémmel prémezett, s fehérrel bélelt mente sárgaréz gombokkal, kétoldalas gombozással. Világoskék dolmány, zöld zsinórral, réz gombokkal, szintén kétoldalas gombozással, kitölös vászonnal és vörös szattyánnal bélelve.
- 1 világoskék nadrág, zöld zsinórral, szíjjal,
- 1 kék szűrrel gombozott vörös szűr öv,
- 1 vörös kordován csizma
- 2 pár fehér ruha
- 1 pár szűrből szőtt ujjas kesztyű,
- 1 bak bőrből varrott bugyogós irha,
- 1 fehér, magyar aba köpönyeg,
- 1 rezes csatos bagaria pantalér szíj, vas horoggal,
- 1 bagaria luting, bagaria szíjjal,
- 1 rezes kard bagaria szíjjal,
- 1 bőr táska, felül világoskék posztóból, zöld zsinórral kivarrt tarsoly,
- 1 rezes karabély, töltény kinyomó körömvassal,
- 1 pár rezes pisztoly, szegekhez hat-hat tűzkő.

Lószerszámok:

- 1 világoskék vászonnal bélelt, s zöld virágokkal díszített fecskefarkú posztó csójtár, Fekete törött szíjból:
- 1 nyereg,
- 1 sügyellő,
- 1 farmatring,
- 1 hasló,
- 1 terhelő,
- 1 kantár, vasónos zablával,
- 1 kötőfék kötőfékszárral,
- 2 ónosvassal kengell,
- 2 puskatok,
- 1 fekete bárány háti szűr,

1 szíjas abához, szűr tarisznya,
 1 vászon általvető,
 1 vászon zaboszsák,
 2 futrazsírozó hosszú kötél,

Ezenkívül a felírt tizenöt legényre, ötöt-ötöt számolva egy–egy pajtáságba, adattott:

3 kittölös vászonból készített sátor, fájával együtt,
 3 réz fazék, rézfödővel, belül ónozott,
 3 kasza,
 3 favágó fejsze.”⁵

A forrás mellékleteként fenn maradt a Vranovics Tamás és társai által felállított katonai felszerelési költsége:

„Egy öltözet ruha, tudni illik kalpagh, mente, dolmány, nadrág, vörös eöv, vörös kordován csizma, tartok és csabrák	– 25 Ft. 50 Kr.
Köpönyeg	– 3 Ft. 50 Kr.
1 zsák, fehér ruhának varrásával együtt	– 64 Kr.
Kalpagra való sinor	– 25 Kr.
Egy irha	– 1 Ft. 26 Kr.
Egy pár kesztyű	– 45 Kr.
Sátor, ennek appertinentiája	– 1 Ft. 71 Kr.
Vakaró és Keffe	– 1 Ft.
Puska Tok	– 1 Ft. 25 Kr.
Egy Pantalér, egy Loding, 1 Kardszíj	– 2 Ft. 63,5 Kr.
Zabla és Kengyel Vas	– 1 Ft. 40 Kr.
Kötelekért, Futrazirosásra valókért	– 60 Kr.
Egy Bogrács	– 80 Kr.
Kasza, Fejsze	– 11,5 Kr.
Üngeknek való vászonért	– 1 Ft. 20 Kr.
Fekete süveg	– 60 Kr.
Egy Abrakos Tarisznya	– 15 Kr.
Patkoltatás	– 60 Kr.
Trátyok	– 45 Kr.
Hat réff Gatyának valora vászon	– 1 Ft. 5 Kr.
Összesen:	– 0 45 Ft. 21 Kr.”

Berényi Zsigmond pécsi püspök, baranyai és tolnai főispán, részletesen leírja az általa kiállított huszárok egyenruháját. A tételes felsorolás lehetővé teszi az osztrák örökösödési háborúban résztvevő katonák öltözetének rekonstruálását. A mellékelt képeken két ilyen huszár látható. (A rekonstrukció Barcy Zoltán–Somogyi Győző: Magyar huszárok c. munkája alapján készült).

---

⁵ PPL 83/1744

Magyar szabalyák a 18. sz. közepén

Az évszázadok folyamán sokat változott huszárruhák első szabványosítása 1767-ben történt meg. A sokféle és tarka huszáröltözet helyett négy fő szint állapították meg: sötét- és világoskéket, sötét- és világoszöldet. Az ezt megelőző időszakban az ezredtulajdonosokra hárult a ruha színének és anyagának kiválasztását. Az öltözet egyes darabjai azonban mindenhol közel ugyanolyanok voltak. Ilyenek a zsinórozott dolmány a csákósan, tehát ferdén vágott öv alatti résszel. A szintén zsinórozott mente és nadrág. A magyaros csizma, a zsinóröv, a tarsoly és az íves kard, azaz a szablya. Mivel a ruhák szabásmintáját csak kis mértékben változtatták meg, ezért a színeket és a zsinórozás stílusát variálták.

A lovat leszámítva a két kép szinte teljesen azonos, csak a fejfedőjükben térnek el egymástól. A huszárok öltözetének vonatkozásában a legkülönbébb változáson a fejfedő esett át. A huszárokra annyira jellemző csákós süveg csak az 1767-es szabványosítás során válik általánossá. Ettől az időponttól kezdve szinte évtizedenként változtatnak rajta valamit. A magassága egyre rövidül, az alakja némelykor hengeres, némelykor pedig felfelé szélesedik. Az 1740-es években azonban még a prémes kucsmaszerű posztóleffentyűs kalpagot hordták. A fentiekben ismertetett tételes felsorolásból látható, hogy a baranyai huszárokat mind a két típussal felszerelték. Erre azért volt szükség, mert a huszárezredek a kalpag mellett a csákós süveget tábori sapkaként használták. Egyedüli kivételt a székely huszárezred jelentette, amelyik már ekkor a fekete csákós süveget használta.⁶

Berényi püspök által kiállított huszárok ruhájának alapszíne a világoskék volt. Ez a szín a mentén, a dolmányon és a nadrágon is egységesen jelenik meg. A ruházaton szintén fontos alkotóelemet játszó zsinórozat pedig zöld színt kapott. Akkoriban a

⁶ Barczy Zoltán–Somogyi Győző: Magyar huszárok. Budapest, 1987. 37. p.

huszáruhákat a kék, a zöld és a piros színek kombinációjából álltak. A kék mentéhez általában kék nadrágot is húztak. Egyetlen kikötés az volt, hogy magyar huszár ne hordjon zöld nadrágot. A zöld Mohamed próféta színe volt. Ha ezt a szent színt egy keresztény katona a testének bectelenebbik felére húzta, a törökök azon nyomban felkoncolták. A kék színt egyébként huszárszínnek tartották, ami a 19. század végétől a piros zsinórozással a magyar atilla meghatározó jellegzetessége lesz.⁷

A lista nemcsak a ruházat elemeit, színeit, hanem az anyagát is meghatározza. Ezek közül is legtöbbször előforduló anyag (kifejezés) a szűr. A szó jelentése a szürke, azaz természetes színben hagyott gyapjúruhára utal. A szűr a közönséges emberek, a parasztnép öltözékét jelentette. A huszárok azonban már színezett kék és vörös szűrövet viseltek. Hasonlóan a szűrhez szintén a gyapjúra utal az aba szó is. Ugyanakkor az aba egy oszmán-török ruhafélélt is jelentett. Apafi Mihály, Bethlen Gábor is viselt aba-köpönyeget. Az utóbbi igaz már csak egy várostrom alkalmával, ugyanis nem akarta, hogy feltűnő legyen. Ekkor az aba már a közrendűek öltözetéhez tartozott. A 18. század közepén pedig „alávalóbb embernek” számított, akinek aba köpönyege volt, mert az aba anyaga olcsóbb volt, mint a szűr.

A szövetek után a ruházat és a felszerelés második fontos elemét a bőrök jelentették. A szattyánt kecske- vagy juhbőrből készítették, akárcsak a kordovánt. Ezeket a finom bőroket lábbelinek, kárpitos-, galantéria-, bőrtok-, bőrdöndös árukra dolgozták fel. Szattyánból készült a huszárok dolmányának bélése, míg vörös kordovánból a csizmájuk. A bagaria ezzel szemben nyírfakátrány szagú, ló-, marha-, borjú-, kecske-, de legtöbbször tehénbőrből előállított bőr volt, amit először Oroszországban készítettek. Bagaria bőrből készítették a huszárok tarsolyát, a lódingját, azaz puskaporos táskáját és a pantallért is. Pantallérnak nevezték a karabélytartó vastag szíjat, amit a képen egy vastag rézcsat díszít. Színét tekintve a bagaria sötét, piszkos, vörös, néha fekete színű bőr volt. Az utolsó bőrfajta, amivel a szövegben találkozunk a bak bőrből vart bugyogós irha. Az irhás bőr sárga színű, puha, bolyhos, igen nyúlékony bőrfajta, melyből ruhadarabokat, főleg kesztyűket, nadrágokat, nadrágtartókat, zacskókat, sebészeti kötelekeket, szíjakat készítenek. A listából sajnos nem derül ki, hogy mi célból is kapták ezt a felszerelési tárgyat a huszárok.

Bagaria szíjjal rögzítették a huszárok öltözetének legfontosabb elemét, az íves vonalú szablyát. A képen látható szablyák a 18. század közepéről származnak. Fa hüvelyük bőr bevonatú és rezes díszítésű. A penge markolata hasonlóan fa, bőr bevonattal. A keresztvas és a kengyel réz. Alakjuk még hasonlít a Rákóczi-kor szablyáihoz. A markolat-kengyel derékszögben felfelé hajló. A pengék jelentős részét Ausztriában gyártották, hosszúságuk átlagosan 75-85 cm, ívmagasságuk 5 cm körüli volt. A vércsatorna alkalmazása állandósult. Az osztrák ezredekben szolgáló huszárok szablyáit, a ruházathoz hasonlóan, az ezredtulajdonos írta elő. A magyar szablya alakja és mérete a gyakorlatban alakult ki, 1768 előtt előírás vagy rendelet ezt nem szabályozta. A fegyver sikerességét jelzi az, hogy a 18. században a könnyűlovasság kardja Európa-szerte a magyar szablyához hasonló lett.⁸

⁷ Ságvári György: Az atilla. In: Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. 1987. 273. p.

⁸ Csillag Ferenc: Kardok történelmünkben. Budapest, 1971. 60. p.

Magyar szablyák a 18. század közepén.

A szablya mellett a lovasság ekkor már lőfegyvert is használt. A 17. század elejére a rövid csövű puska és a pisztoly a lovas teljes értékű harci fegyvere lett. Alkalmazása beillett a harcrendbe, használatának módját ugyanúgy egységesen szabályozták, mint a kardét. A 30 éves háború idején alakult ki az a lovassági harcmodor, ami aztán a 19. század végéig hasonló maradt. Gusztáv Adolf svéd király a lőfegyver alkalmazását úgy szabályozta, hogy a tüze ne törje meg a lovasroham lendületét. A rohamozó lovas katonák a tömegtűz leadásához nem álltak meg, hanem mozgás közben – ügetésben – és nem az egész osztag, hanem az első vagy az első két sor tüzelt. Így a lovasroham nem veszítette el a lendületét és újra döntő fontosságra tett szert a gyalogsággal szemben. A pisztoly másik alkalmazási módjára a közelharcban került sor, amikor a lovas szükség szerint, egyedileg használta a fegyverét.⁹

Sok vád éri az inszurrekciós hadsereget, legtöbbször a rossz kiképzettséget, a gyenge harctéri alkalmasságot és a silány felszerelést említik. A fenti lista alapján erről egy más képet kapunk. A pécsi püspökség által kiállított huszárokat minden szükséges felszerelési tárggyal ellátták. Ez nemcsak a személyekre, hanem a lóra és a tábori felszerelésekre is vonatkozik. A személyek több nyelven beszélő lóval rendelkező fiatalok voltak, akik közül sokan átestek már a harci tapasztalatokon.

Természetesen nem állíthatjuk azt, hogy minden megyében és minden nemesi porta hasonlóképpen járt el és meg kell különböztetnünk gyalogos és lovas inszurgenseket is. Voltak megyék, ahol jobban, és voltak olyanok, ahol kevésbé jól sikerült megszervezi a nemesi felkelést. Ami viszont a nemesi felkeléshez való anyagi és személyi hozzájárulást illeti, úgy tűnik, hogy a pécsi püspök minden tőle telhetőt megtett. Sajnos nincs adatunk arról, hogy az összeírásban szereplő huszárok milyen eredménnyel harcoltak a távoli harcmezőkön. Az azonban bizonyos, hogy az Osztrák Örökösödési háborúban és a Hétéves háborúban a magyar huszárság európai szintű elismerést vívott ki magának.

⁹ Balázs József–Pongó János: Pisztolyok, revolverek. Budapest, 1977. 23. p.

VASS ISTVÁN

A MECSEKI KŐSZÉNBÁNYÁSZAT KÜLFEJTÉSES MŰVELÉSE A külfejtéses bányászkodás előzményei, 1782–1952

A mecseki szénmedence első, közfogyasztásra termelő kőszénbányája 1782-ben nyílik meg Vasason a pesti egyetem tanulmányi alap uradalmához tartozó bányatelken, melyet 1798-ban a pécsi káptalan Somogy község határában lévő birtokán nyitott bányakövet.¹

A kőszén iránti érdeklődést a tűzifa és a faszén árának emelkedése mellett az erdőállomány rohamos, elsősorban az érclelőhelyek környékén fellépő csökkenése váltotta ki. Az uralkodó az éghető ásványok kutatását és bejelentését, valamint az alkalmazásuk módjára vonatkozó eljárás kidolgozását jutalom kitűzésével ösztönözte (1768).

A kitermelés a telepek kibúvása mentén indult, módja kétségtelenül külfejtés, amely a föld alatti kitermelést megelőzte. A kezdetleges „bányákban” kevés hozzáértéssel turkálták össze a föld felszínét, és komolyabb természeti akadályba ütközve a területet elhagyták és pár lépéssel odébb települtek. A kitermelés eszközei a földműveléshez, a föld és a kő kitermeléshez használatos szerszámok voltak (ásó, lapát, csákány, kapa, talicska, kosár stb.).

A szakszerűtlenül művelt, technikailag elmaradott bizonytalan piaccal rendelkező „bányácskák” gyorsan keletkeztek és szűntek meg, kevés kivételtől eltekintve néhány embert foglalkoztattak. A szakszerű bányaművelés megteremtése a kincstári bányagazgatóság 1808. évi felállításával és vezetőjének Berks Péter bányamérnök munkába állásával kezdődött. Bányagazgatása alatt indult meg a mecseki kőszénbányászat szakszerű művelése, a bányaművelés elvadult formáinak megszüntetése, korszerűsítése, a termelt szén minőségének javítása, piacának megteremtése. A minőségi követelmények növekedésével a külfejtéses széntermelés visszaszorul, az 1820-as években a Szénássó Társaság feloszlása után csak a városi polgárok saját telkein indított jelentéktelen külszíni fejtései maradtak meg.

Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) 1852-ben megkezdett működésével megindult a szénmedence bányászatának átfarmálódása. Az egymás után megszerzett bányabirtokokon korábban folyó bányaművelés változatlan formában csak addig élt, amíg az új tulajdonos a területet saját rendszeréhez nem tudta kapcsolni.

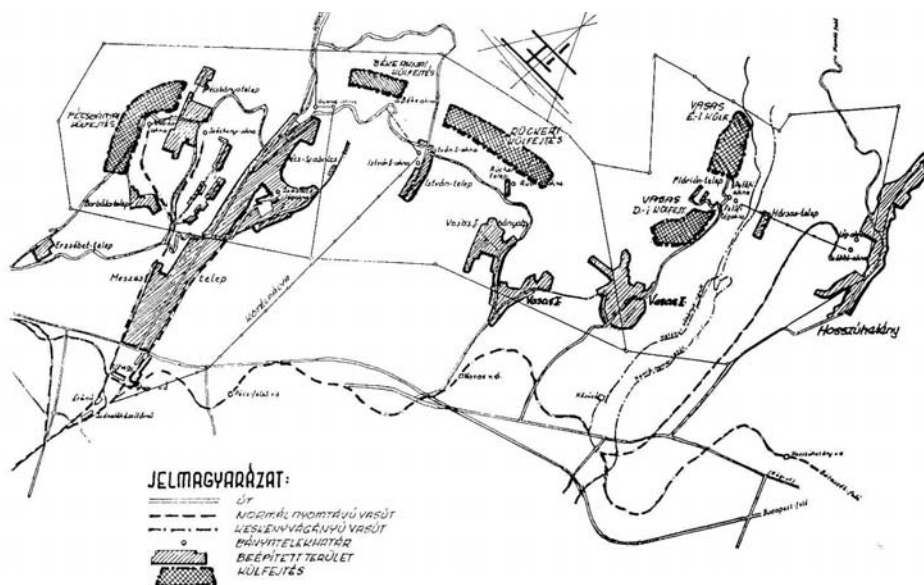
Kisegítő kapacitás az extenzív fejlődési szakaszban, 1952–1975

Az 1945 utáni időszakban az iparpolitika a háború alatti rablógazdálkodás miatt legyengült pécsi bányászatot erősen megterhelte. A kitűzött cél, a nehézipar gyorsított ütemű fejlesztése, „a vas és acél országának” építése, az ország gyorsított villamosítását és az acélgyártáshoz szükséges kokszt-szén-termelés fokozását kívánta meg.²

---

¹ Babics András: A vasasi kőszénbányászat a feudalizmus korában. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 11. Pécs, 1957.

² Szirtes Béla: A mecseki szénbányászat, 1993.

A külfajtések helyszínei

A villamos energiatermelés fokozását elsősorban szénalapú erőművek építésével, kapacitásnövelő rekonstrukciókkal lehetett biztosítani. Kokszosításra alkalmas szenet a mecseki szénmedencében lehetett termelni.

A pécsi bányákban a széntermelés 1952-ben már meghaladta a DGT által tervezett aknakapacitás nagyságát (1250 kt/év), pedig 1945–52 között kapacitás-pótló beruházásokra alig-alig került sor, kapacitásfejlesztési beruházás pedig közel 25 éve nem volt.

Gyorsan megvalósítható szükségmegoldás volt a kibúvás-menti művelés, ami mint kiegészítő kapacitás, tárókkal, ereszekkel, kézi és kisgépes külszíni fejtésekkel lépett be a termelésbe, és 1957-ben már 350 kt/év termelést jelentett. (A meddő letakarítása az Alföldről toborzott kubikusbrigádokkal, kordékkal végzett szállítással, a szén termelése sűrített levegős fejtőkalapácsokkal történt.)

A pécsi szénélőkészítő mű 1955 elején megkezdett bővítése és korszerűsítése 1957 végére csaknem teljes egészében elkészült, és megkezdődött a berendezések bejáratása, 1958 első negyedében üzembe állt.

Az épülő – a tervezett időponthoz képest késve belépő – új hőerőműben majdani felhasználásra betervezett középtermék elhelyezése gondot jelentett. A probléma megoldására az Áruraktározási Hivatal kap megbízást, és a kivitelezést a Szénbányászati Földkotró Vállalatra bízta, amely 1958 júniusában a helyszínrre felvonul és megkezdte a kijelölt helyen a középtermék tárolását, és vele egy időben a Pécsi Szénbányászati Tröszt külfajtéseiben is átveszi az elvonuló vállalattól a meddőletakarítási munkákat.

Robbantólyuk fúrása

Ezzel kezdetét veszi az 1974 év végéig tartó együttes munkavégzés, amely a mecseki külszíni bányaművelést megalapozza. Az együttműködés rövid távúnak indul. A megrendelő Pécsi Szénbányászati Tröszt középtávú tervében a kibúvási menti termelést erősen csökkenő ütemben csak 1967-ig tervezi.³ Az ideiglenesség a termelésre az együttműködés fennállása alatt végig rányomja bélyegét.

A Szénbányászati Földkotró Vállalat – több névváltozás után mint Mátraaljai Szénbányák – évente kötött szerződések alapján végezte a külfejtésekben a meddőletakarítást, a szenet pedig a megrendelő Mecseki Szénbányák területileg illetékes üzemei termelték ki.

A kiindulást a szabolcsi bányaüzem területén lévő munkagödrök jelentik. Ezek elsősorban György-akna és a Szabolcs-táró nyugati kijárata között, majd Rűcker-aknától északra lévő területeket jelentik. A kis és kezdetleges külfejtések bővítése, a kitermelés és a felszínhez közeli földalatti bányászkodás során szerzett ismeretek alapján indult.

Új külfejtés nyitására alkalmas területeket a bányabeli műveletek alapján jelelték ki, az ismereteket csapásra merőleges kutatóárkokkal pontosították. A ké-

³ Bányászati Lapok 1958. 8–9. 511. p.

Robbantás a Béke-aknai külfejtésben

sőbbiek során, bonyolultabb felépítésű területen sekély mélységű (20–40 m) teljes szelvényű fúrással végezték a kutatást. A kifejezetten külfejtési célú részletes és felderítő fázisú kutatás 1967. évtől kezdődően indult meg közepes mélységű magfúrásokkal. A lösztakaró vastagságát geofizikai mérésekkel határozták meg.

A meddőletakarítás részfolyamatai:

fúrtlyukas robbantással történő jövesztés,
kanalas kotrógéppel végzett jövesztés, rakodás,
önürítő gépjárművel történő szállítás,
hányóképzés, építés lánctalpas földtológéppel.

Technikai eszközök:⁴

Geofizikai fúrókocsi G-100 forgatva működő üzemmód; 70–100 mm átmérőjű 6–7 m hosszú fúrólyuk, öblítés sűrített levegővel. Mélyfúró merülő kalapáccsal kombinálva 1968-ig üzemben. Teljesítmény 4m/h, létszám szükséglet 2 fő/mű.

⁴ Szirtes Béla: Búcsúzik a mecseki szénbányászat emlékülés előadásai. A mecseki feketekőszén-bányászat szerepe és jelentősége. Komló, 2000.

A Karolina-külfejtés légi felvétele

Az útve-forgatva működő fúrás móddal üzemelő „Brassányi” féle kézi mozgatható fúrókocsi váltja ki az előbbit 1963-tól kezdődően.

1972-től áll munkába az Ingersoll-Rand gyártmányú, sűrített levegős meghajtású fúrógép mobil kompresszorral. Pneumatikus külső ráverő kalapács, útve-fogatva működő üzemmód. Teljesítménye; 11–13 m/h, fúrólyuk átmérő 75 mm, létszámszükséglete 2 fő/mű.

Kotrógépes jövesztés-rakodás eszközei 1977-ig az univerzális, forgó-felsővázas mechanikus erőátvitelű és vezérlésű kotrógépek, vonóköteles és hegybontó felszereléssel, dízelmotoros meghajtással. Teljesítményük 35–45 m³/h, kanál űrtartalom 0,8–1,5 m³, létszámszükséglet 2 fő/mű.

Gépjárműves szállítás 1958–72 között 3,5–5 t raksúlyú dömperekkel és billenős tehergépkocsikkal. 1969-től megjelennek a G 116 típusjelű 10 t raksúlyú, terepjáró dömperek. A dömperek teljesítménye 5 t raksúlyig 5–6 m³/h; 10 t raksúlyig 10–13 m³/h.

A hányóképzés, útjavítás, karbantartás lánctalpas földtológéppel történt. A 80–100 LE teljesítményű gépek tolólapját mechanikus meghajtású csörlővel, drótkötél segítségével mozgatták.

A Karolina-külfejtés befejezés előtt

A széntermelés technológiája, 1958–1975

Az 1960-as évek közepéig a kis külfejtésekben kialakult, a szén minőségét biztosító módszerek használatosak. A széntelepek kotrógépes letakarítása után a széntermelést végző csapat kézi munkával végezte el a „finom” letakarítást. A szén ugyancsak kézi munkával termelte ki és rakta közvetlenül csillébe, később mozgatható rakodószalaggal tehergépkocsira. A 60-as évek második felétől a kitermelést és rakodást kis termelő gépek (rakodó dömpér, gumikerekes kiskotrógép) váltották fel. A gépesítés a szén durva meddőtartalmát növelte. A méreten túli meddő leválasztására épültek be a rendszerbe alkalmas helyen a meddőleválasztók.

A meddőletakarítást végző Mátraaljai Szénbányák számára 1971-től kezdődően a munkavégzés gazdaságtalan lett. A Mecseki Szénbányák külfejtéseiben végzett meddőletakarítási tevékenységét 1975. január 1-jével felmondta. A két vállalat között a külfejtési tevékenység átadás-átvételével kapcsolatos tárgyalások a teendők meghatározásaival 1974 májusában megindultak.

A Kűlfejtési Űzem létrehozása, 1975–1993

1975. január 1-jén megalakult a Kűlfejtési Űzem. A két földalatti művelésű bányától – Pécs Bányaüzem, Vasas Bányaüzem –  tvette a kűlfejt sek működtetését. Feladatköre a kűlfejt sek űzemeltet se, melyet a 25/1974. sz. Igazgatói Utasítás kiterjesztett a Széchenyi-aknával kapcsolatos összes tevek nysegre. Az űzem központi telephelye Széchenyi-aknára kerűlt. Alkalmazotti és fizikai állománya az addig szerződéses bérmunkában meddőletakarítást végző Mátraaljai Szénbányák pécsi r szleg b l, a Mecseki Szénbányák kűlfejt seket űzemeltet  űzemeinek állományából kerűlt ki. G pparkj nak zömét a Mátraaljai Sz nb ny kt l átvett berendezések alkották. Ezt eg sz tett k ki a Mecseki Szénbányák kűlfejt sekben használt gépei, eszközei. Az összevonás során a korábbi r vidt vű, részérdekek által befolyásolt gondolkodás ellentmondásai, hiányosságai feltűnővé váltak. A géppark jelent s része elavult, korszerűtlen, alacsony hatékonysággal űzemeltet-

Vasasi kűlfejt s az 1970-es években

A vasasi szénrakodó

hető volt. A késve indult kutatás miatt a termelő terület hiánya gyakran akadályozta a termelést.

Az új üzem kezdettől fogva jelentős lépéseket tett a tervszerű kutatás, terület-biztosítás, a géppállomány felújítása és korszerűsítése terén. Törekvései elsősorban a Pécsbánya-Karolina beruházási programban tükröződtek. Erőfeszítései 1977 második felére értek be. Ettől kezdve fennállása alatt végig eleget tett a számára előírt feladatnak. Növekvő termelése mellett gazdaságos munkája a vállalat eredményeit javította. Termelése az 1975. évi 396 000 tonnáról, 1992-re 606 000 tonnára nőtt, fizikai létszáma az induló 413 főről 350 főre csökkent. A fejlesztésére fordított pénzeszközöket hatékonyan használta fel.

Szakemberállománya a mélyművelésű bányákéval szemben stabil maradt, lakáshoz jutott, letelepült.

Művelési technológiája fokozatosan letisztult. Technikai eszközeiben, több lépcsőben mélyreható változás következett be, ez a művelési technológiára visszahatva az eredményességet, termelékenységet javította és csökkentette a környezet és termelésben résztvevők terhelését.

Külfejtési központ Széchenyi-aknán

Az 1991. év elején világossá vált, hogy a Mecseki Szénbányák csődje elkerülhetetlen, adott szerkezetével a felszámolás során sem lesz képes az önfenntartásra. A vállalat átalakítási koncepcióban jelentős elem lett a nyereséges külfejtés és mellette csupán egy mélyművelési üzem megtartása.

Komló bányászatomnak a 3320/1992. sz. kormányhatározat – politikai megfontolásból – 1997–2000-ig biztosított fennmaradási lehetőséget; a 3530/1992. kormányhatározat rendezte. Meghatározta az energetikai szervezeti összevonásokat, integrációkat (Közöttük a Pécsi Hőerőmű és a Mecseki Szénbányák érintett részlegeit). Ennek során az integrációt megelőzően Komló bányászatom és a Külfejtési üzem összevonásra kerül, új neve Összevont Széntermelő Üzem.

Külfejtés az integrációban, 1993–2001

Az új szervezet 1993. április 1-jével megkezdte működését. Neve: Pécsi Erőmű Rt. A külfejtések a bányagazgató alá rendelt külfejtési főmérnök alárendeltségében üzemeltek.

Lendületet kapott a külfejtések fejlesztése. Üzemeltetésüket, 2010-et meghaladó ideig tervezték. A technikai eszközök korszerűsítése folytatódott, méretük,

teljesítményük növekedett. Az üzemeltetés és javítások háttere korszerűsödött. Megkezdődött a megkutatott termelőterület művelésbe vonásának előkészítése.

Mindezekkel párhuzamosan szigorodtak a környezetvédelmi előírások, növekedett a környezetben élők ellenérzése a környezetet károsító tevékenységgel szemben.

Külfejtéses művelés a Kő-Szén Kft. megalakulása után, 2001–2004

A Pécsi Erőmű Rt. stratégiaváltása és átalakulása során 2001. január 3-án alakult meg a Kő-Szén Bányászati, Javító és Szolgáltató Kft. A társaság kibővült szolgáltatási körrel, változatlan személyi és tárgyi feltételekkel a PannonPower-csoport egy-személyes önálló társaságaként működött. A társaság 2001–2004 között kiépítette és tanúsította a minőségi, környezeti és munkabiztonsági elemeket magába foglaló integrált irányítási rendszerét.

A mecseki környezetben számos tájrendezési munkát végzett el, ezek közül kiemelkedő az István I–II. aknai, Karolina-külfejtés északi, Rucker nyugati, Béta keleti, Vasas déli meddőhányók, valamint a Mecsekérc I–II zagykazetták rekultivációja. A társaság a tervek szerint a széntermelést 2004 év utolsó negyedében fejezte be.

Az erőmű rekonstrukciós elképzelésben győzött a „zöld” energia használata, s 2004-ben üzembe állították az első biomassza tüzelésű blokkot. Biomassza alatt zömmel fát, valamint más, gyorsan növvő növényfajtát értünk. A technika és technológia fejlődése lehetővé teszi, hogy a termelés és a felhasználás egyensúlyát biztosítva azon erdők faanyagával termeljenek villamos energiát, amelyek védelmében 1768-ban Mária Terézia a tőzeg- és kőszénkutatásra, alkalmazásra buzdító felhívását kiadta.⁵

A megmaradt külfejtési telephelyek rekultivációjára tervek készültek, amelyeket már a szakhatóságok is elfogadtak, ill. jóváhagytak. A tájrehabilitációt az illetékes állami és magáncégek, az állami és vállalati anyagi források rendelkezésre állásának ütemében végzik vagy végeztetik el.

⁵ Egyedül a közhaszon kedvéért... Tanulmányok a 250 éves magyar szénbányászatról. Bircher Erzsébet (szerk.) A Központi Bányászati Múzeum közleményei 2. Sopron, 2000.

BOROS LÁSZLÓ

A 19. SZÁZAD VÉGI PÉCS CARL CHRISTIAN ANDRAE LEVELI TÜKRÉBEN

A 16–17. századi útikönyvek szerzői elsősorban a táj színes leírásán túl, a felkeresett városok kiemelkedő épületeit, lakóit jellemezték, társadalmi, gazdasági, olykor politikai életéről írták tudósításukat. A Magyarországra látogató utazók eltérő érdeklődési körük szerint emelték ki és rögzítették élményeiket. A látottak az idegeneket olykor túlzásokra ragadtatták.

A Pécsre bevándorolt családból származó Pecsevi Ibrahim eseményleírásait,¹ főként Evlia Cselebi helyzetismertetéseit, épületekről szóló leírásait és helymeghatározásait sok esetben kritikával kell fogadnunk. Ennek ellenére, szemtanúként rögzített feljegyzései a 17. századi Pécs felidezésében, sőt a korábbi századokban létesült, de azóta már elpusztult épületek említésével értékelhető támpontot jelentenek a helytörténeti kutatás számára.²

A 18–19. század utazóinak naplói, levelezéseik vonatkozó részletei hitelesebb képet nyújtanak a városról, régi és újabb épületeiről, lakóinak társadalmi megoszlásáról, gazdaságának, iparának fejlettségi fokáról. A talán legjelentősebb, tapasztalatait írásban rögzítő utazóként Kazinczy Ferencet említhetjük, aki számos, különböző személyekhez írott levelében, hiteles útleírásaiban korának irodalom és képzőművészeti, általános művelődéstörténeti jellemzését adta.³

Megemlítjük gróf Hoffmannsegg Felső-Lausitzból, Rumenauból való, természettudományok iránt érdeklődő kutatót, Európa-utazót, aki Pécs városát rövid, de mélyreható társadalmi keresztmetszetben jellemezte.⁴

1815-ben Magyarországon két alkalommal is, a Felvidéken, majd a Dunántúlon tett utazásai élvezetes, naplószerű leírását adta Richard Bright angol orvos és geológus. Pécs történetének főbb eseményeiről, jeles személyiségeiről éppúgy tájékozott volt, mint a város piacán kapható áruk minőségéről, nemkülönben a polgári és a paraszti ruházat divatváltozatairól.⁵

A számos utazó közül említésre méltó még Péteri Takáts József, korának ismert írója és könyvkiadója, aki 1797-ben,⁶ Kresznerics Ferenc szombathelyi régész pedig 1802-ben tett dél-magyarországi utazásának élményeit, eseményeit örökítette meg naplójában.⁷ Csehy József, a művészetek és az irodalom iránt ér-

---

¹ Tárih-i Pecsevi című műve az 1520–1640 közötti eseményeket rögzíti. In: Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Budapest, 1891.

² Evlia Cselebi: Török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. (Karácsony Imre ford.) Budapest, 1904.

³ Kazinczy Ferenc levelezése. (Váczy János kiad.) I–XXI. kötet. Budapest, 1890–1911.

⁴ Gróf Hoffmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben. (Németből fordította Berkeszi István) Budapest, 1887.

⁵ Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815. Veszprém, 1970.

⁶ Hosszabb ideig volt Festetich György fiának nevelője. A Kazinczy ellen fellépő írócsoporthoz egyik szervezője volt. Naplóját életrajzában keretében (Péteri Takáts József, Budapest, 1890.) Takáts Sándor adta ki.

⁷ Tudományos Gyűjtemény 1832. VIII. köt.

Carl Christian Andreae (1823–1904) – Heimatmuseum Sinzig

deklődő fiatal katonatiszt Kazinczyhoz írott levelei, valamint Bene Ferenc pesti orvos útleírásával zárjuk azon utazók korántsem teljes sorát, akik úti élményeiket valamely műfajban közzé tették.⁸

A fent említett úti élménybeszámolók, bármely irodalmi megoldásban láttak is napvilágot, sok tekintetben különböznek Pécs városának abból a közvetlenebb élményből született jellemzésétől, amelyet a német festő, Carl Christian Andreae helyben megtapasztalt, és feleségének, 1885–86-ban írt meg leveleiben.⁹

⁸ Dunai utazás Pestről Orsováig. Pest, 1833.

⁹ Keresztneve a német szakirodalom többségében is alkalmazott változat szerint többnyire „K” –val szerepel, ő maga azonban „C” betűvel, családnévének utolsó betűjét eä formában írta. Újabb németországi kiadványok, így Carl Christian Andreae 1823–1904, Sinzig, 2004, Das Heimatmuseum im Sinziger Schloss. Sinzig, 2004, a „C” betűs keresztnévvel logikai összefüggésben, a latin „ae”-t használják. A továbbiakban e változatot követjük. A Kiss Zoltán hagyatékában lévő leveleket saját fordításában,

Andreae, bár Európa több országában járt és dolgozott, elsősorban művész volt, nem pedig utazó.¹⁰ Mindenkori úti célja a szakmai-művészi tapasztalat megszerzése, illetve maga a vállalt alkotómunka maradéktalan teljesítése volt. Legfőbb gondját Pécssett is a székesegyház festészeti feladatai jelentették. Az emberekben, divatban, a lakott környezetben és a természetben egyaránt a szépet kereső művész lelki alkata azonban az idegen környezetben is a szokatlan jelenségre vagy megkapó látványra érzékenyebben reagált, mint más, kalandvágyból, kíváncsiságból ide látogató utazó. Éppen ezért, a város életével kapcsolatos észrevételei által, a művész szemüvegén keresztül mélyebb, érzelmi töltésű hitelességgel párosult, újabb nézőpontból tekinthetünk vissza Pécs változatos és színes múltjára. Andreae itt közlésre kerülő leveleinek tartalmi értékei, helytörténetünk eddig feltárt 19. századi adattárát tovább gyarapítják.

A leveleket teljes terjedelmükben közöljük, hogy Carl Christian Andreae gondolat és érzelmi világának, lelkületének, családjá iránt érzett szeretetének, nem különben hazavágyódásának, egyszóval személyiségének hű tükrét tarthassuk az olvasó elé.

Íme az első levél:

Pécs, 1885. június 25.

Kedves Cicám,

ne küldjek haza szomorú, de még kevésbé szomorú tudósítást se, de ismeritek gyengéimet, és elnézőknek kell lennetek irántuk.

A fiataljaimra nem panaszkodhatok, éppen ellenkezően, nincs honvágyuk, nem lóg az orruk, amire a másik kettő igen hajlamos, különösen a kényes Molitor, és a másoké miatt a magam gondjait sokszor félre kell tennem, de valahol ki kell a szívemet önteni, hogy a szétpukkanástól megóvjam.¹¹

Úgy bánt engem, hogy mintha hátrafelé haladtam volna. Ha ismertem volna a helyi viszonyokat, a megbízást semmi esetre sem fogadom el, amíg azok nem javulnak meg és miután a mennyezet befejeződik, itt hagyni mindent, de ezt itt nem sejtetheti senki!¹²

A külső és üzleti ügyek olyan nehezemre esnek, hogy belebetegedek az ilyen dolgokba most itt. Szégyen és düh vesz erőt rajtam, mert senkivel sem tarthatok itt kapcsolatot szabadon és zavartalanul. Kirstein a 8000 forint adóról, mint magától értetődőről beszélt nekem.¹³ Ő is osztrák és itt az elszigeteltség éveiben telje-

---

szöveghűen adjuk közre. Alkalmanként a kis kezdőbetűk, az írásjelek hiánya vagy indokolatlansága, hűen tükrözik Andreae mondatszerkesztését, gondolatmenetét a német eredeti szerint. E levelek Kiss Zoltán megtisztelő ajándékai 1990-ből a szerző számára.

¹⁰ A Pécsi Szemle 2005 őszi számában megjelent tanulmányunkban Andreae főbb szakmai életrajzi adatait, művészeti formanyelvének meghatározó tényezőit a téma iránt érdeklődő olvasók elé tártuk, ezért az ő személyével, tevékenységével e helyütt nem foglalkozunk.

¹¹ A 62 éves mester festőtársai közül Moritz von Beckerath 47, Gustav Bamberger 25 éves volt. Andreae közvetlen irányítása alatt segédei, Mosler és Molitor dolgoztak.

¹² A székesegyház főhajójának kazettás mennyezetét a festésre készítik elő ekkor. Elégedetlensége érthető, hiszen alkotás közben a kőművesek, ácsok, rézművesek, asztalosok munkáját kellett elviselnie.

¹³ August Kirstein, Friedrich Schmidt egykori tanítványa, aki Schmidt távollétében a székesegyházi építkezést vezette. A városban és a megyében számos épület tervezője. Andreae szerződésében, a 72 000 forint munkadíj mellett, adóról nem esett szó. (Pécsi Székesegyházi Levéltár, Jahresbericht 1884.)

sen magyarrá vált, ezen kívül testestől-lelkestől Schmidtnek adta magát, hogy nem szívesen mondanám el neki, mi van a lelkemben, hogy ő a fals előadásával ebbe a bonyolult ügybe ugratott. K-t nagyon keveset látom, egész nap dolgozik, és este a kávéházban ül Bambergerrel, a másik segítőtjével és más idevalósi urakkal, egy zárt, meleg és füstös lokálban.¹⁴ Így az ifjaimat küldtem a hajóra, és én egészen egyedül maradtam a szállodámban, megettem, megittam az adagomat, a kávéházba mentem és újságot olvastam.

Az ifjak későn jöttek haza – szobájuk az enyém mellett van – későn kelnek, jóval azután, hogy a szájalmas teámat megittam, és a reggeli sétámnak is vége. Ez mindig felbosszant a munkában. Ezt meg kell változtatnom. Moslernek nincs órája és úgy alszik mint egy tuskó, a Molitor meg lusta.

Azt hiszem, hogy a lakáskérdés megoldódik, és nemsokára beköltözünk a paplakba, ahol nyugodtan, és remélhetően tiszta körülmények között létezhetünk, és én kipakolhatok, mert itt a hely szűke és a bútorok miatt, a dolgok elrendezése nem sikerült.¹⁵ Bútort bérelni fogok, ami itt szokásos, a vászonneművel nem tudom biztosan, azt hiszem, ágyneműt is lehet bérelni. Legföljebb 5–6 napot töltök még a szállóban. Az első éjszakát álmatlanul töltöttem itt, és egy kövér bolhát fogtam, majd még egyet – szóval féregtelenítéssel nem is olyan rossz – ám hűvös, nedves, viharos időjárásunk volt. Tegnap délután óta valamit javult. Itt az ellentétek vehemensek.

A napnak itt nagy ereje van. A fény legtöbbször intenzívebb mint Itáliában, valóban keleti, mint az emberek habitusa is, nemcsak a viseletben különböznek, hanem a kifejezésben és az érintkezésben is. A személyzet egésze barátságosan viselkedik, de a nép komoran és sötéten les be.

Az utcán még egyszer sem kéregettek tőlünk, habár elesett, koldus formájú alak elég lézeng és kuporog az utcán, észre sem vesznek minket, gyerekek és felnőttek átnéznék rajtunk. Tegnap, miután túl voltunk egy bosszantó látogatón, hat után, tettük az első sétát a hegyre.

Soká tart az elszórt városszéli házak közül kijutni, a kimosott utak olyan rosszak, hogy nem jutottunk túl a házakon és közöttük kerestünk ösvényt. Azután néhány szép táj- és zsánerképet figyeltünk meg, az emberek között maradv. még a gyerekek sem méltattak bennünket köszöntésre, egy pillantásra, levegő voltunk nekik. Ez nagyon előkelő benyomást tesz. A szép szemek, a férfiak és nők büszke járása jobban feltűnik, mint máshol. A városban és az elővárosban kevés a népviselet, de a környékbeli parasztok pompásan öltözködnek. Csodálatos hímzések anyagok! Megkapó jelenségek, melyek különösen előkelők. A nők meztelen lábai különösen zavaróak, melyeket gyakran térden felül láthatunk gyakran. Egészen meztelenek, meztelábások, a keblek arany ékszerekkel vannak teleaggatva. A férfiak sokkal hosszabb szoknyaszerű fehér nadrágot hordanak.

Kerteket nem látunk, holott minden háznak van. Azok, a házak vagy a kerítések mögött vannak. A híres pécsi rózsák pünkösöd után elvirágoztak, a másodvirágzás csak ezután jön. Ma vettem a piacon egy Marechal Niels-szet, és egy

¹⁴ Gustav Bamberger a székesegyház díszítő falmintáinak tervezője

¹⁵ Valamelyik káptalani házról lehetett szó, a mester és segédei azonban 1886 szeptemberében még mindig a Nádor Szállóban laktak.

sötétvöröset otthonra, az asztalomra, egy ékes kis bögrébe. Minden udvarban, az úgynevezett kertben található most az a barack, amely szépségéről és nagyságáról – amilyent én még nem láttam – híresek. Még nem érettek a nagy főúri gyümölcsök, a perzsa orgonák, az őszibarackok sem, sok az eperfa, és a szőlőtőkék bujábbak, mint nálunk. Tegnap el akartunk érni egy közelinek tűnő tölgyest, de minél feljebb mentünk, annál távolabbinak tűnt, és nem jutottunk ki a szőlők közül.

Mint Szászországban, a szőlők tele vannak gyümölcsfával, olykor egy-egy bozót is áll bennük. Az utak mentén szép zsályafajták burjánzanak, mások, mint nálunk, de minden gaz díszlik, a mák rengeteg. A kamilla is, stb. A kilátás a városra és a vidékre igazán bájos, de az utak alig járhatóak. Megálltunk egy kis kilátó-templomnál, a fehér sziklákon pihenő pásztorok nagyon festőiek hosszú fehér öltözetükben, mély szakadékok akadályoztak bennünket a tölgyeshez való feljutásban.¹⁶ Egy másik alkalommal kíséreljük meg elérni azt, itt kint egyáltalán nem lehet veszélyes.

Tegnap egyedül tettem látogatást a polgármesternél, egy szép úrnál, aki igen barátságos volt.¹⁷ Sajnos ezidőtájt minden előkelőség elhagyja a forró várost és a stájer hegyekbe utaznak. Így a csinos ügyvéd is a kedves feleségével, akiktől valami kedvességet is kaphattam. Mindketten voltak nálam viszontlátogatáson nyomorúságos szobámban. Megmutattam nekik rajzaimat, és kedveseimet a családi fotográfiákon. Ha ismét jön levél, az élet felszíne ismét jobb lesz, a belső is?

Isten adja, hogy a festés jól menjen – papíron kísérletezünk egy mennyezeti szenttel és egy angyallal. Mosler igen gyorsan dolgozik – Molitort fel kell váltanom, a fej és az öltözék színe nagyon örömtelenre sikerült. A mennyezet felületét és az alatta levő falat nagyon szépen megtisztítottuk, az állványzatot úgy, hogy jól tudunk a mennyezeten dolgozni, alig várom, hogy odafenn állhassak. A dekoratőrök és az asztalosok sincsenek készen, azokra keddig kell várni, a hétfő az az itt leghíresebb Péter-Pál napja, amikor egy bizonyos környék gazdagon felcicomázott parasztlányai, teli ládákkal, minden vagyonukat dukátokban magukra akasztva, hogy őket egy ifjú válassza; év múltán lakodalom hegyen-völgyön. Mosler úgy mondja, Westfáliában is így van.

Választás után a nyílt utcán táncolnak, mulatnak. Ez látható akkor.

Te kedves, csöndes népem otthon! Mikor nem vagyok lélekben köztetek!

Mama göppi értesítése nagyon megijesztett, és elszomorított engem!

Hogy a szegény Emma nem tud megnyugodni! A szegény lelke beteg, és teljes nyugtalanságban marad! Mivé fog ez még fejlődni?

Hol fog nyugalmat találni. Végül biztos Jézus lábainál, de oda talán még hosszú az út. Úgy örültünk Boll iránti szerelmének, és az útnak ez a szép állomása most számára eloszlott odafönn. Csak tudnék valamit pontosat a dolgokról. Andreasnak írtam egy rendes levelet, Ottónak is, a következőt Adele néninek kell kapnia. Azután a dolog be van fejezve és én aligha írhatok többé hosszú leveleket.

Csókkollak téged és Johannát és a kedves Mamát. Isten legyen veletek kedves, kedves Hármak! A leveleket még a dóm építésvezetőségéhez küldjétek.

A ti hűségés, öreg papátok CA

¹⁶ A Havi-hegyi kápolna.

¹⁷ Pécs város polgármestere 1875 és 1896 között Aidinger János volt.

Második levél

Pécs, 1885. aug. 20. Déltájban.

Legkedvesebb Cicám!

Még nem tudok jól írni, de jelenteni akarom, hogy a jobbom javult. Fél tízkor jött egy sebész, föl vágta a kelevényt és alaposan kinyomkodta, míg nem úgy vélte, minden rosszat eltávolított, aztán karbolos vattát rakott rá, és jól bekötötte – megnyugtató, a dolog hamarosan rendbe jön. Már most jobban érzem a kezem, sokkal könnyebbnek is, majdnem fájdalommentes.

Ma reggel öt óra körül keltek az ifjaim, és a hatórás vonattal utaztak Mohácsra, a legközelebbi Duna-menti helységbe, két és fél óra vonaton, fürödni akartak a kék Dunában, és a szorgalmas munka után engedélyeztem nekik a kikapcsolódást úgy, hogy hatra visszajöjjenek.

Fél nyolckor, a teám után, felkerestem a kapu előtti vásárt, csodaszép népviselet, valódi és igen gazdag, – falusi csoportok, melyek tiszta fehérneműbe öltöznek, nyári viseletük csak vászon, a díszítés durva csipkebetét – nagyon jól öltözve, vettem egy rózsacsokrot, csak Marechal Niel és La France-ból, aztán továbbmenve vettem a rózsának egy kis majolika vázát, és a sivár szobámat, melyet ma nem szándékozok elhagyni, feldíszítem, és illatosítom.

Aztán vártam a doktort, aki talán egy órát maradt, majd írtam egy levelet fáradsággal von Waldhausen (vagy Waldheim?) asszonynak a hannoveri család címe miatt, akik Pécs mellett egy birtokot igazgatnak, aztán a kanonokkal kellett vitatkoznom, miután botrányos tetteiről és túlzásairól értesültem, csupa ragály!

És valami emberi kapcsolatot is kell tartani. – Most megint erősen kezd fájni az ujjam. 7-kor a nyomorult teámhoz ettem egy kiflit. Most 12, még negyed óra, és ott ülök a nagy, boltozatos teremben, és az öreg, fess pincér felszolgálja egyikét a három finom fogásnak, és a 2 dl bort, és egy párás, jégbe hűtött vizespalackot.

Mindig ugyanaz az 5–6 úr jön, akik mélyen meghajolnak, és aztán ez a kellemes óra is elmúlik megint. Elnyújtózom az ütött-kopott szófámon, és örülök, ha végre 6 óra, és jön Mosler és Molitor, és akkor elmegyünk egy kertbe, a tér másik oldalára, egy udvar, amely most tele van virágzó oleanderekkel, Marechal Nielekkel, edényekbe állítva is, és zene, és katonazene mellett megiszunk egy üveg sört, ezután visszamegyek a szállodába. Az ifjak egy másik napon, egy másik kocsmába a Schmidt urakhoz, napok, hetek, de már az első hónap is, mint a madár, úgy elrepültek, és október karnyújtásnyira van. A nagy mennyezet fele szinte készen van, talán 8 nap múlva befejezzük, aztán jön a másik fele, meg a falak. A mennyezethez tartoznak még mind az anyagok, a próféták, és az egyházatyák! mindennel nem leszünk készen.

Egészeben véve most nyugodtabb leszek, a munka sikerül, és ha a hivatás sikeres, minden jó, a vélemény is.

Hogy eddig tetűt nem láttam, és bolhát is csak elvétve, meghaladja a reményeimet – mániám, a nagy idegesség a kanonok és főnöke miatt, elnézéssé szelidült, de te tudod, hogy az urakat és hölgyeket mennyire szeretem formálisan, és fel kell háborodni, ha valaki a fátyolt szellőzteti, de úgy, hogy én au fait vagyok, az jó.¹⁸

¹⁸ Akikkel Andreaenek feltehetően az ígért szállás, valamint a főhajóban felállított állványzat stabilitása miatt vitája lehetett, az Slaby Ferenc nagypópost, illetve a székesegyházi örkanonok, Baán József volt

Mára elég, hogy gyorsan értesüljeteK, hogy a kezemmel jobban vagyok. Az éjjel azt álmodtam, hogy a doktor itt járt, és azt mondta, „a kart el kell távolítani: vérmergezés”. Izzadságban ébredtem – letéptem a kötést a kezemről, lámpát gyújtottam és ránéztem, a dolog kisebb mint tegnap.

De sokáig nem tudtam elaludni még, és emiatt most is fáradt vagyok!
Egy csók nektek ti Kedvesek

A ti öreg, magányos Papátok C.A.

Egy extrapuszi Lilykének, a szomszédságnak is üdvözlét,
Adelenek fogok írni, hogy legyen születésnap levél.
(Megjegyzés: Lily : az első unokája Ottó fiától)

Harmadik levél

Pécs, 1885. aug. 30. Vasárnap reggel

Kedves Szívecském!

Ti is együtt dolgoztok velem a versenyben, köszönöm Anna kisasszony javaslatát!¹⁹ Az szép! érzem a munkám nagy és örvendetes megbecsülését, olyan egészséges vagyok, mint még soha, szeretném, ha nálatok is így lenne, és októberben rózsás arccal és ragyogó szemmel ölelkezhetnénk!

Ha nem a munka és élet bővületének egyik fajtájában éltem volna itt, nem tudom, hogy bírtam volna ki – itt mindig holtfáradtnak érzem magam, mégis megvan a szükséges erőm, és az örök gond, szinte mindig Bamberger úr miatt. Gyakran álok itt a zendülés tűzének fényében, de egy óra múlva újra béke van.²⁰

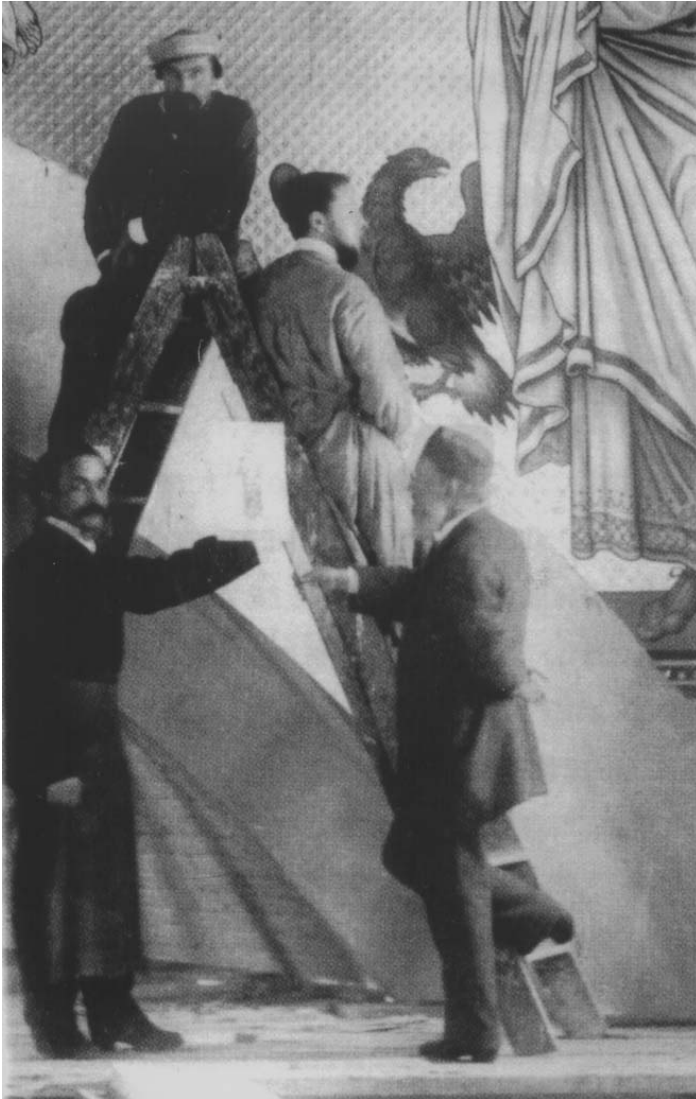
Ám a mennyezet teljes befejezése után sem múlt el a hideglelés, amikor a falakhoz, a nyers, pucolatlan felületekhez másztam, mentem, amelyekkel még meg kellett birkózni. Isten adjon további erőt és még további sikert!

Tegnap a dóm egyik munkásával a szombati piacra mentem, hogy néhány kötényt, vagy kendőt vegyek, gyönyörűeket láttam, de a szerb parasztok nem tudnak magyarul, a rutének sem és nem voltunk képesek vásárolni. Én vettem egy pár csinos kötényt és magamnak egy nagyobb kendőt asztalterítőnek. Hirtelen egy olyan hatalmas záporosó támadt, hogy teljesen elázva jutottam a szállodába, ahol a ruháim még mindig nedvesen lógnak, és az egyetlen kalapom szinte teljesen használhatatlan. Délután egy még hevesebb özönvíz jött, villámlással, dörgéssel, ami majd elvitte a dóm tetejét, ahol egy pár állás tömítetlennek bizonyult. Hevesen és hirtelen jönnek az ilyen viharok, és a patakok a várost elárasztják, és mint az Elba felső folyásán, sziklákat, köveket görgetnek, hidak oldanak kereket, ám emiatt a forgalom nem áll le egészen. A piacon, épp az ablakunk alatt játszódik le ez a ragyogó kép, de egy félóra múlva a víz eltűnik, és legkékebb ég nevet ártatlanul a tisztára mosott városra, és az emberek otthonosan nézelődnek a lefolyó és WC nélküli, de mindig népes téren.

¹⁹ Andreae felesége is rendszeresen festett. A pécsi kompozíciók némelyikéhez ötletvázlatokat küldött férjének, aki azokat szeretete jeléül szívesen fogadta és fel is használta

²⁰ Gustav Bamberger, a teljes díszítőfestés terveit készítette. A kivitelezők a bécsi Jobst fivérek és Glazer festő voltak. Andreae kompozícióinak keretmintáit, háttérfelületeit, kisebb kiegészítő elemeit maga Bamberger festette. Segédek nem volt hajlandó alkalmazni, ezáltal Andreae munkáját hátráltatta, amiért a mester türelmetlenségének adott hangot.

Mosler, Molitor, Bamberger és Andreae a diadalív állványzatán

Ma nagy ünnepséget rendeznek a törökkastélynál, két ezredzenekar játszik 4-től 8-ig, aki rendszeren felöltözik, ingyen vehet részt, a mezőn tánc lesz, „majálisnak” hívják, május ünnep, és áprilistól, húsvéttól október közepéig tartanak ezek.²¹

²¹ Szathmáry püspök tettyei reneszánsz kastélyának romjai. A törökök derviskolostornak használták. Ezek szerint a 19. századi pécsi szóhasználatban „törökkastélyként” emlegették.

Ám a levegő fülledt és a felhők alacsonyan lógnak és ez nekem és a barátomnak, a vendéglősnek fáj, az ünnepség elmúlik, és annak bevételéből kellene élnie télen át.²²

Most a szomszéd templom Havi Boldogasszonya előtt fekszik biztosan, és jó időért könyörög, legyen könyörgése az ünnep után eredményes. Egyszer a templom előtt találtuk imádkozva a Havi Boldogasszony ünnepén. „Vad, züllött alak lennék, ha Mária nem segít, és most nézd meg a kedves feleségem és a fiamat, ó, ezt meg sem érdemlem, de mindezt egyedül Máriának köszönhetem” – mondta.

Tegnap egy sörözőben a vendéglős fivére szolgált ki bennünket, egy fiatal, jóképű, egészséges, de buta alak. „Hát én nem voltam olyan vad, mint a bátyám – mondta – de nem is leszek olyan jó sem, mint ő lett Mária által. Egy kisasszony sem túl jó nekem. Az utolsó kaszinóbálon (ahol ő szolgált ki engem is) öt táncot táncoltam, az öt kisasszony közül egy sem adott nekem kosarat! és kettőt két óra körül haza is kísértem.”

Ó, mondtam és megfenyegettem az ujjammal, végül be is ment hozzájuk? Vértörös lett – ő nem, mit gondol uram, – szólt – mondtam már, rossz nem vagyok! Ezek a fivérek Felső-Ausztriából származnak, de nem hihetetlen, hogy a legjobb pécsi társaság hölgyei, a tisztí és hivatalnok lányok – az úgynevezett kereskedő népség, a zsidók onnan ki vannak zárva – a legcsinosabb és legelegánsabb hölgyek, annak a lokálnak egyik pincérével, ahol a bál van, táncoljanak! Ez Pécs! Á, a mi kisasszonyaink egy kicsit sem büszkéek, bár csak pincér vagyok, de tetszem nekik, és nem adnak nekem kosarat.”

Ott láttam csütörtökön a csárdást táncolni. Az ilyen: egyféle jókedvvel kezdődik, két marokkal átfogva a hölgy derekát, majd szemtől-szembe állnak egymással a táncosok, a zene mind izgatóbb, gyorsabb lesz, a szemek mind tébolyultabbak, az izzadság gyöngyözik, a táncosok gomolyából rikkantások hallatnak, vastagon a cigányok fölött! Az ütem mindig fokozódik, a párok mind elragadottabbak, és nem csak a lábhegyek, hanem az egész láb, főleg a sarok is dolgozik a padlón. A dobogás és zihálás örületes, és ha a zene elhallgat az egész tömeg ordít – hogy volt! és a cigányok hegedűi újra nyivákolnak, ujjonganak, epednek és rikoltó hangon felordítanak!

Szeretném tudni, ma délután a mezőn lesz-e csárdás!

Itt a hölgyek a legmodernebb és legtetszetősebb toaletteket készítik, gyakran borzalmasan rikító színekben, de egészségében csinosak, szép a járásuk, és ez által gráciájuk, és sikkük van. Az uniformisok tömege a képek és az élet színét mutatják. A férfiak is csinosak legtöbbször, és pikánsak, a piros és kék mezek kiemelik a marcona magyarok alakját. Bajusz ékesíti a barna arcokat, van mit csodálni.

A tiszték között néhány nagyon helyes, képzett embert ismertem meg. Egy még nem öreg altábornagy a barátom lett. Ő is mint én, a szálló kávézójában issza meg a reggelijét, olyankor beszélgetünk egymással. Sokkal kevésbé felvágós mint a mi osztrákjaink átlaga, sok dolgot szokványosan néz, és nem rangon, uniformison keresztül. Itt a papok úgy néznek ki, mint a divatbábok, világos glaszékesztyűk, ványadt tökfilkók, földigérő kabátok, és ez nekik hihetetlenül sokat jelent, az ember szépeket mond nekik, ennek ellenére nem élveznek sok figyelmet.

²² Természetesen nem a meteorológiai hatások okozták szenvedésüket, sokkal inkább a színes látványosság elmúltát fájlalják, illetve a vendéglős a forgalmának visszaesése miatt aggódott.

Majd mindegyik hivatalnok megvesztegethető, majd mindegyik kereskedő, főleg a butikosok zsidók. Szóval az állapotok egyenesen csodálatosak. Itt minden gyümölcs csodálatos, egyenesen dőzsölök a szőlőben és őszibarackban, amiből itt több van, mint nálunk alma, és az olyan tömör, édeset, illatosat, mint itt az őszibarack, csak itt ismertem meg. Füge, mandula tömegével érik, a rózsák utolsó virágzásra fordultak, nagyon szép nemes fajták, Marechal Niel rengeteg, és pompásak.

Holnap, hétfőn a dómban semmi tennivalóm. A két úr a győzelmi íveket kontúrozza a nekem túl ingatag állványokon, a minaretet szeretnék aquarellet festeni, ha az idő jó lesz. Jót tesz nekem egyszer pihenni, mint ma is a szobámban, amely most nem olyan forró mint volt. A Hotel Nádor magasan van a téren, a magas, világos szobák egészen kényelmesek. A Nádor és a püspök ma egyáltalán nem izgatnak, a számomra igen nehéz Bambergert ma magára hagyom, menjen egyszer egyedül.

Igen, ma a törökkastélynál, mint ott mindig, szerettem volna mindnyájatokat magam mellett tudni, ez egyedülálló, nekem mindig felüdülés, de benneteket ide áttelepíteni – soha! Ez a barbárság és kolbászvilág túl erős, mindent elnyom, még az elegáns Kochnál sem melegszen fel. Gyakran jönnek olyan vélemények, melyek pofonként érnek. Az egyedüli finom, megbízható de számomra túl nyárspolgári elem Kirstein úr, aki mindig egyforma marad, és kitűnő férfi. Épp úgy szeretem, mint a még vonzóbb Schmidt-tanítványt, Schlachtet, egy csehet.²³

Itt sokat meséltem nektek, most pihenjenek a kezek, búcsúcsókomat küldöm. Örülök, hogy Bresges-t fel akarjátok keresni. Tetszik-e nektek a Brüsszelben nevelkedett drágakő, Elly? Károlyunkról semmi hír? Márton nem ír? Még nekem sem válaszolt, ez nem jó jel számomra. Tetszene, ha Steft (Christoph) a hazautazáskor a fivéreivel törődne. Adj Andriskának egy puszit, és üdvözlöm Vallyt –

Isten vezéreljen mindnyájatokat! És egy boldog viszontlátás! Már csak hat hét! Ó, mivé kell még addig lennem!

Egy szívélyes csók a kedves Mamának.

A ti öreg Papátok C. A.

Maurer kisasszonynak a legjobb üdvözetemet.

Negyedik levél

Pécs, 1886. aug. 29. Vasárnap reggel

Kedves Cicám!

Első leveledre válaszolandó, első a köszönetem. Amire azonban kíváncsi vagyok, az aquarellben elért sikereitek!, amiből én ezen a nyáron semmit sem készíttettem. A dómbeli munkám olyan nagy és hosszantartó volt, hogy a szabadtéri vázlatokról le kellett mondanom. Magam is csodálkozom tetteimen – 10–12 nap alatt kész lett a Sanctuarium (a Conchát kivéve²⁴). 94 alak, és a hatás nagyon szép. Ma nyolcadik napon települök át a Conchába. Mösler (*sic!*) segít benne, és

²³ Karl Schlachta, tehetséges fiatal építőmester, a székesegyház átépítésénél August Kirstein mellett működött.

²⁴ A főapszist lezáró negyedgömb-kupola.

Schnelle mint az ellenlábaskunk az orgona-kóruson a paradicsomát fesse. (*sic!*)²⁵ A conchában 7 kolosszális alak van, de ha Isten segít, úgy az is elkészül. v.B.²⁶ azonban lemarad, mert nem akar segítséget venni maga

mellé, ő mindig több mint csökönyös, ezzel eltávolítja magát az emberektől, főleg azoktól, akik számára szükségesek, és szövetségeseik lehetnének. Éppen ellenkezőleg viselkedik, mindenütt viszályba kerül. De egy az megmarad, és szilárdan áll, hogy ő egy nagyon tehetséges és komoly művész, amit műveivel bizonyít. Egyébként nincs mit kezdeni vele, hiúságát nem tudja eltitkolni, dölyfét sem, és mindenkivel szemben impertinens, olyan kényes, kritizálja az étkezést, és mindent. Az emberekkel, mint mélyen alatta állókkal érintkezik. A két urammal többé nincsen köszönő viszonyban, velem is alig.²⁷

A püspök maga szeretetre-méltóság, és háládatosság, remélem, hogy az adólehetőség menni fog kívánságom szerint, vagy az építésvezetőség urai alakoskodnak, amit nem hiszek.²⁸ Végül is az emberek és dolgok tömegét másképp látom, mint egy évvel ezelőtt. Koch úr át van itatva pesszimizmussal, és lagymatag.²⁹ Ezen a nyáron jobban bírálja a felsőbb személyeket, mint tavaly.

Különben kifelé megyünk a nyárból, Forencz asszonytól kapott mai vasárnapra csokrom szinte csak aszterből áll, ennyire vagyunk már, és tegnapelőtt óta asztalomon egy tál pompás szőlő és őszibarack áll, a jó Kelemen asszony ajándéka. Egy kosárka őszibarackot rendelt a Nádor Helenaberg részére, ez kelendő, de még nem volt elég, nagyon szép szőlőt is fognak vásárolni.³⁰ Itt nem veszek több vászonhímzést, hanem a jövő nyáron Agramba utazom, ahol ezek a munkák sokkal szebbek, és ahol és az ócskásoknál láttam kiakasztva.

Azonnal megyek a dómba, a vázlataid már mellettem fekszenek, ma Mária eljegyzését kell festenem, és remélem, hogy a szentély díszeit is épp ilyen szeretett formában csinálom meg, a kórusterben ez az utolsó, a „Háromkirályok” kompozíció csaknem befejeződött és a „Keresztelés” minden eddigit túlragyog.

Krisztus alakját – Keresztelő János rá mutat, nézzétek ő Isten bányája, arany-sugarak árasztják el, és nagyon megfoghatónak hat. Tegnapelőtt Walter kanonok és három újonnan kinevezett apát állt könnyezve az „Utolsó vacsora” előtt,³¹ így még nem hatott ránk műalkotás – mondták – és tegnap ment el a főfelügyelő, aki a mi főelőnkünk rangját viseli.³² A galambosz úr ezt mondta: az ön neve maradjon nálunk

²⁵ Az Építési Bizottság sürgette a munkát, ezért Andreae segédei mellett Schnelle, német festőt is alkalmazták. Közli: Csemeginé Tompos Erzsébet: A pécsi székesegyház Schmidt-féle átépítése. In: Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tud. Közleményei, 1964. 62. p.

²⁶ Azaz Moritz von Beckerath

²⁷ Andreae segédei, Mosler és Molitor

²⁸ Dulánszky Nándor püspök (1879–1896)

²⁹ Világi személy az építési bizottságban. Fia, feltehetően az a Koch Ede, aki ekkor még seminarista, 1892-től bellyei plébános

³⁰ Sokat emlegetett kedves tartózkodási helye, a családi fészket jelentő neogótikus kastélya Sinzig/Rhein mellett. Jelenleg helytörténeti múzeum, Andreae hátrahagyott műveinek kiállítóhelye.

³¹ Walter Antal kanonok, pápai kamarás, a székesegyház egyházzenei igazgatója volt.

³² A munkálatokat az átépítés kezdetétől (1882) Dulánszky Nándor püspök és Trefort Ágoston kultuszminiszter védnöksége alatt az Építési Bizottság irányította. Elnöke Troll Ferenc kanonok, pápai prelátus volt. A Magyarországi Műemlékek Országos Bizottságának előadói és felügyelői tisztét 1888-ig az idős, nagytekinélyű Henszlmann Imre látta el.

nagyrabecsült és kitörölhetetlen, nem tudom önnek szavakban kifejezni azt, amit műve előtt érzek. Kora reggel a portás egy szigetvári (Zrinyi-város) polgárasszonyt hozott az állványhoz, aki összekulcsolt kezekkel zokogott és sírt amikor imádkozott. Meg voltam hatódva. Szóval nem hiába vettem magamra a hosszú, és keserű távolléte édes hazámtól, és mint művész, ezután a munka után nem éltem hiába.

Most mennem kell, jöllehet vasárnap van és a csábos napsütés a szabadba hív, de az én helyem a székesegyházban van, és előre, előre!, hogy a hazatérés oly hamar jöjjön, amint lehet.

Neked, és az édes Mamának, és Johannának, és Andriskának egy csók. Judek kisasszonynak, ha még nálatok van, szívélyes üdvözet, ugyan az a kastélyba is, és mindenhova, ahol kedves embereim vannak.

János nem jön-e hamarosan vissza A. Br-ba, az ifjakkal?

Isten parancsoljon mindent

A te öreg Papád C. A.

Carl Christian Andreae e néhány levelében is nyomon követhetjük a változást, amely pécsi tartózkodása alatt, a kezdeti nehézségeivel küszködő, az idegen környezettől és a helyi szokásoktól szenvedő Andreae szemléletében bekövetkezett. A vele érintkezésbe került személyekkel szemben meglehetősen kritikus szemlélete alapos emberismeretre enged következtetni. A művészember érzékenysége és látásmódja, szépérzékének kifinomultsága nyilvánult meg azokban a megjegyzésekben, amelyekben egy-egy hölgy vagy úr magatartásbeli, erkölcsi vagy küllemi tulajdonságát észrevételezte. Levelei színes leírásaiból fogalmat alkothatunk a korabeli pécsi kertek gazdagságáról, s külön szakaszokat szentelt a természetszeretetét tanúsító környezeti leírásainak, amelyeket a legőszintébb megnyilvánulásainak érezhetünk.

A képzőművészekre jellemző vizuális emlékezetét igazolta néprajzi megfigyeléseinek részletes leírásában. A népviselet és tánc, a szokásvilág, figyelmét fokozottan megragadta, és számunkra, valamint a későbbi utókor számára ízelítőt nyújtott a 19. századi Pécs ünnepi hagyományaiból is. Az idő előrehaladtával, a mindenre kiterjedő, kezdetben szigorú bíráló szemlélete jórészt megenyhült, ellenben honvágya, szerettei utáni vágyakozása tovább fokozódott. Nem enyhítette azt mind azon sok jeles személyiség látogatása sem, akik a készülő mű hírére, a mestert munka közben lepték meg, és az addig elkészült festményekről az elragadtatás hangján szóltak.³³

A megrendelő és a közönség által is meglelégedéssel nyugtázott művére büszke mester, kis híján öt évig tartó pécsi tartózkodása alatt szerzett benyomásait feleségéhez intézett közlendőiben, mindannyiunk hasznára, maradandóvá tette. Ezáltal válhatott néhány váratlanul napvilágra került magánlevél forrásanyaggá a helytörténeti, nem különben a művészettörténeti kutatás számára.

³³ Többek között János főherceg, továbbá Maylath érsek az erdélyi egyházmegyéből, aki hűgával, Pallavicini őrgórnával és ennek angol barátjával, Wheelright kisasszonnyal a készülő mű megtekintése céljából érkeztek Pécsre. Andreae ekkor kapta megrendelését a mosdósi Pallavicini-Maylath kastély kápolnájának kifestésére. Willibald Teich: Sinzig und der Dom zu Fünfkirchen. In: Carl Christian Andreae 1823-1904. Sinzig, 2004. 44. p.

POHÁNKA ÉVA

A PÉCSI PÜSPÖKI JOGLYCEUM KÖNYVTÁRA A 20. SZÁZAD VIHARAIBAN

Előjáróban – a szakirodalmi félreérthetőségek miatt – szükségesnek érzem pontosan kijelölni a Pécsi Püspöki Joglyceum könyvtárának helyét.

Báró **Szepesy Ignác** pécsi püspök a tudományok szeretetétől vezérelve, jövedelmét feláldozva, a püspöki kinevezését követően elhatározta egy nyilvános bölcsészeti és jogi főiskola alapítását.¹ A főiskola helye a városi elemi iskola mellett elterülő üres telek (akkori Kisiskola utca, majd Szepesy Ignác utca 3. szám), amelyet Pécs városa nagylelkűen felajánlott a püspöknek. Ezen a telken épült fel **Piacsek József** tervei alapján a főiskolának szánt, klasszikus stílusú, toszkán oszloprendszeres, háromszög ormos épület 40 000 P Ft-ból. (Ma a PTE Egyetemi Könyvtár központi épülete.) Elkészülte után a püspök 1830. március 30-án tudatta a tanári karral, hogy az épületben a következő tanévtől hittani, bölcsészeti és jogi tanulmányokat lehet folytatni. Ám még ugyanezen évben az épületet átadta a nyilvános püspöki könyvtár számára.² A bölcsészeti tanfolyam a papneveldeből 1831. április 6-án került át ide, és az 1831/32-es tanév végéig ott is maradt.

A kétkarú nyilvános akadémia 1833. október 1-jén kezdte meg a működését. Ekkor a jogakadémia végleges helyére, a pálos kolostorba költözött, amelyet Baranya vármegyétől vásárolt meg és állíttatott helyre Szepesy Ignác. Utána a **Klimo György** püspök által alapított könyvtár nyilvános könyvtári célokat szolgált, azonkívül itt lakott négy teológia tanár, akik közül a legifjabb volt mindig a könyvtár felügyelője.³ Ingyen lakásaik, valamint a szolgák lakásai megmaradtak. 1883-ig a teológiai oktatás két tanterme is itt volt elhelyezve, valamint a különféle gyűjtemények is az épületben kaptak helyet. Az egyházmegyei alapítvány pénztára hivatali helyiségei is az épületben voltak megtalálhatók.

Az 1835. augusztus 8-án kelt alapítólevélben a püspök a „Pécsi Püspöki Lyceumhoz” csatolta a „püspöki nyilvános könyvtárát”.

Ezenkívül a jogakadémiának a líceum épületében is kialakítást nyert egy könyvtára, amely a Király utca 42. szám alatt, a II. emeleten, a templom melletti három helyiségben volt elhelyezve. A gyűjtemény alapjának azok a kötetek tekinthetők, amelyeket Szepesy püspök a bölcsészettkar hat tanszéke számára 1830 és 1832 között szerzett be: ez összesen 72 mű volt, 154 kötetben.

A gyűjtemény 1863. szeptember 3-án **Szalay Antal** pécsi székesegyházi kanonok hagyatéka által gyarapodott: „Legnagyobb kincsemet, néma barátaimat,

---

¹ Báró négyesi Szepesy Ignác (1780–1838) bölcsészeti és teológiai doktor, az MTA tagja, 1828 és 1838 között volt pécsi püspök.

² Az épület adatai: 1 emeletes, 51 m hosszú, 48 ablakkal. A belső felosztás 3 nagy és egy kisebb terem, valamint 11 lakószoba.

³ Klimo György (1710–77) 1751 és 1777 között pécsi püspök, 1774-ben Magyarországon elsőként tette nyilvánossá püspöki könyvtárát.

szeretett társalgóimat, kedves könyvtáramat hagyom a pécsi lyceumnak, mely tudtommal még csekély gyűjteménynek örvend. Én ugyan kezdettől fogva a gödrei egyházi kerületnek szántam, Saacson tartani kívántam, s e célra egy szobát is építtettem, s fenntartásáról is gondoskodtam volna, de miután tudós utódom kíméletlenül könyveimmal elutasított, könyvtáramat a kerülettől keserűséggel megtagadom, miről mind a t. kerületet, mind a mélt. Püspököt annak idejében értesítettem.⁴

Jegyzék: Könyvtáram felügyelője részére tőkésitek 100 frtot. Nehogy könyvtáramból némely munkák kiszemeltessenek a püspöki könyvtár részére, mely munkák megszerzésére a könyvtárnak rendelék 50 frtot. – Kelt Pécsen, 1861. december 16.⁵

A könyvekről sajnos nem készült jegyzék, de szárazbélyegző-lenyomat volt megtalálható bennük: „*e collectione librorum Antonii Szalay cathedralis ecclesiae quinqueecclesiensis canonici*”.

A könyvtár javadalmazásáról is gondoskodott Szepesy püspök a magyar királyi helytartótanács rendelete alapján, évenként 300 Ft-ot fordíthatott az a tudomány színvonalának fenntartására. Erre a célra minden joghallgató köteles volt könyvtári illeték címén 2 Ft-ot fizetni, amelyet a szervezeti szabályzat 47. §-a 3 Ft-ra emelt.

A könyvtár rendes gyarapítói a Magyar Tudományos Akadémia⁶; Országos Statisztikai Hivatal; a Magyar Országgyűlés Képviselőháza⁷; valamint az egyes minisztériumok voltak. Értékes és díszes adományt kapott a könyvtár Baranya vármegyétől: 1893. december 18-án tartott rendkívüli közgyűlésen 894. kgy. szám alatt **Jókai Mór** félszázados írói működésének országos ünnepe alkalmából, az író összes munkáinak nemzeti díszkiadását három példányban megrendelte, és egy sorozatot átadott a joglyceumnak.

A könyvtár szomorú helyzetére könyvtárosok éves jelentéseikben már a századfordulótól kezdve folyamatosan felhívták a püspök figyelmét. Elsődlegesen a rendezetlensége miatt emeltek szót, hiszen az érkezett és a kivett műveket feljegyezték egy naplóba, de a teljes állományról pontos katalógus nem készült. A könyvtári munkák teljes embert igényeltek volna, mégis a munkát az oktatási kötelezettségei mellett a joglyceum legutoljára kinevezett tanárának kellett ellátni. A könyvtárnok díját a helytartótanácsi intézvény (65415/1865. sz.) 200 Ft-ban állapította meg, azonban a joglyceum könyvtárosa nem kapott semmit sem. Így a könyvtár ellátása csak másodlagos feladatát képezhette. A könyvtári helyiségek felszereltsége meg sem közelítette a komfortfokozat legalsó szintjét: kényelmes berendezésről, világításról és fűtésről nem gondoskodtak. Így azt tudományos célokra nehezen és akadozva lehetett csak használni.

A könyvtár sorsa a 20. században párhuzamosan alakult az éppen aktuális nemzetközi helyzettel. Az I. világháború befejezésével Pécs és Baranya vármegye szerb megszállás alá került. 1919. június 20-án délelőtt egy csak szerbül és egy magyarul beszélő személy az igazgatót kereste, és könyvtár után tudakozódtak,

⁴ Szalay Antal (1800–63) pécsi kanonok, sásdi plébános.

⁵ Kopcsányi Károly, A pécsi jogakadémia múltja és jelene, Kiadja a Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, 1897., 86. p.

⁶ 1879. december 22-i összülés határozata alapján.

⁷ A képviselőház jegyzőkönyvei, naplói és irományai.

egyúttal a gyűjteményt akarták megtekinteni. Igazolásként csak egy cirill betűs szerb igazolványt tudtak felmutatni.⁸

Az ezt követő napokban az Szerb-Horvát-Szlovén Királyság hadizsákmány-igazgatóságának pécsi kirendeltsége a karhatalom igénybevételével, dr. **Vasváry Ferenc** jogakadémiai könyvtáros és dr. **Késmárky István** jogakadémiai igazgató tiltakozása dacára helyiségeit lezáratta és lepecsételtette.⁹ **Zichy Gyula** megyéspüspök táviratban tiltakozott a szerb külügyminiszternél. A választávirat azonban közölte a püspökkel, hogy a könyvtár állományának egy részét Belgrádba szállítják, és mindaddig ott fogják őrizni, ameddig a tulajdonjog kérdése el nem fog dőlni. A püspök utasította Késmárkyt, hogy minden eszközzel próbálja meggátolni a könyvtár elszállítását, és csak az erőszaknak engedjen¹⁰. „**Pandurovics László** pécs-baranyai kormánybiztos-főispánnál könyvtáros által személyesen és a nándorfehérvári délszláv kormánynál az igazgató által táviratilag előterjesztett és megdönthetetlen jogi érvekkel támogatott kérelmek ellenére a könyvtár csaknem teljesen és a könyvtári felszerelés egy része 1919. évi július hóban elszállítottatott.”¹¹

A Zichy püspök által alapított *Dunántúl* című napilap 1919. június 21-i, szombati számában a rövid hírek között a következő híradást adta az eseményről: „Lefoglalták a jogakadémia könyvtárát. A szerb hadizsákmányoló bizottság ma reggel fél 9 órakor megjelent a pécsi püspöki jogakadémián és ennek értékes és nagy könyvtárát lefoglalta. A bizottság a könyvtárba vezető ajtót lepecsételte. A könyvek átszállítására nem történt meg intézkedés.”¹²

Az események azonban gyors ütemben haladtak tovább. Július folyamán 120 ládába csomagolták be a könyveket, és szállítottak el Szerbiába. Az okozott kár nagysága Vasváry Ferenc becslése szerint az elszállított könyvtár (6048 mű 11 405 kötetben) 1 940 912 korona 50 fillér értéket képviselt. A könyvtár állományából csak a használatra kiadott könyvek maradtak Pécsen.

Figyelmen kívül hagyva a második hágai békeegyezmény szárazföldi háború törvényeit előíró szabályzatát, amelynek 56. § szerint a kizárólag csak tudományos célokat szolgáló könyvtárak foglaltsmentesek: „...az oktatási, a művészeti és a tudományos célokra rendelt intézeteknek vagyona, még ha állami tulajdonban volna is, ugyanolyan elbánás alá esik, mint a magántulajdon. Az ily rendeltetésű intézeteknek, a történelmi műemlékeknek, a művészei és tudományos műveknek minden lefoglalása, szándékos elpusztítása és megrongálása tilos és büntetendő.”¹³

⁸ A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1921–22-iki tanévről. Késmárky István (szerk.), XXI. évfolyam, Pécs, Dunántúl Rt. Könyvnyomdájában, 1922. 11–13. o.

⁹ Vasváry Ferenc (1872–1952) jogász, a Pécsi Püspöki Joglyceum, majd a budapesti és a pécsi egyetem nyilvános rendes tanára; Késmárky István (1865–1926) teológia és jogi doktor, a Pécsi Püspöki Joglyceum igazgatója, majd a Püspöki Könyvtár könyvtárőre.

¹⁰ Gróf Zichy Gyula (1871–1942) 1905 és 1926 között pécsi püspök, majd kalocsai érsek, az MTA tagja.

¹¹ PPL 2080/1921 – Vasváry Ferenc egyetemi tanár jelentése a pécsi püspöki jogakadémiai könyvtár szerbek által ért káraitól (1920. május 22.)

¹² Dunántúl, Pécs, 1919. június 21. 2. p.

¹³ 1913. évi XLIII. Törvénycikk – Magyar Törvénytár 1913. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta Térfi Gyula, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1914. 545. p.

Gróf Zichy Gyula püspök érvelésében arra helyezte a hangsúlyt, hogy az intézmény az államtól független jogi személyként volt nyilvántartva, a pécsi püspökség fennhatósága alá tartozott, így fenntartása is saját alapítványi pénzből valósult meg, és nem vettek igénybe semmi állami támogatást. A püspök kérésére Vasváry összeállította a szerbek által okozott károk nagyságának listáját, amely mellé az értékeesebb kötetekről egy jegyzéket is csatolt.

A könyvtárral együtt elszállították az egész könyvtári levéltár, a fő-, szak-, betűrendes és helyjelző cédulakatalógust tölgyfa tartályaikkal, a bőrkötésű járuléknaplót, az iktató és kiadó könyvet, továbbá a könyvkölcsönzési elismervényeket, az írókészetet, összesen 4500 K értékben.

Az elszállított tárgyak az alábbi táblázatban foglalhatók össze:

Tárgyak	Értékük
3 db könyvtári állvány, fenyőfából, hátvéddel, barnára mázolva	18 000 K/db = 54 000 K
16 db különféle térkép	6000 K
42 db fénykép	2100 K
1 db könyvszekrény, diófából 3 üvegajtóval, politúrozva, gyönyörű régi bútor	80 000 K
1 db nagyobb és 2 db kisebb asztal, fenyőfából, tölgyutánzatúan mázolva, fiókkal	2800 K
1 db olvasóasztalka, csavar útján irányítható, diófából	1800 K
12 db Thonet-féle szék	2400 K
1 db mosdókészülék zománcozott vasból, állvánnyal, teljes felszereléssel és törölközővel	1700 K
1 db irodai óra	2000 K
1 garnitúra kályha-tüzelő eszköz, állvánnyal, díszes kivitelben	1600 K
1 garnitúra kályha-tüzelő eszköz, állvánnyal, egyszerű kivitelben	600 K
1 garnitúra íróeszköz	200 K
2 db villamos állólámpa égőkkel, díszes kivitelben	3800 K/db = 7600 K
1 db nagy villamoségő	300 K
1 garnitúra tisztogató készlet	100 K
ÖSSZESEN	163 200 K

Csak a rögzített könyvespolcokat és egy nagy asztalt hagytak maguk után a könyvtárszobában.

Összegezve a károkat:

a. Az elvitt könyvek értéke	1 940 912 K 50 fill
b. Az elvitt cédulakatalógus-tartályok és az írókészlét értéke	4500 K
c. Az elvitt könyvtári felszerelések értéke	163 200 K

Így 2 108 612 korona 50 fillér lett az összes kára az egyházmegye Püspöki Joglyceum Könyvtárának a szerbek általi kirablásával. A szerb megszállás 1921. augusztus 22-én ért véget.¹⁴

Zichy Gyula a pécsi egyházmegyéből elkerülve sem hagyta sorsára a kirabolt joglyceumi könyvtár ügyét. 1925-ben a pécsi püspökség nevében, Zichy püspök – akkor már kalocsai érsek – a szerb állam ellen, a szerbek által okozott károk megtérítése ügyében a magyar–szerb–horvát–szlovén vegyes és döntőbírótság előtt pert indított. A pert dr. **Szuly János** egyházmegyei ügyvéd kezdeményezte. A felsorolt érvei a következők voltak:

- a könyvtár a Pécsi Püspöki Jogakadémia tulajdonát képezte;
- a Király utca 42. II. emeletén, a templom melletti három helyiségben volt elhelyezve;

- dr. Pandurovics László, Pécs-Baranyai délszláv kormánybiztos-főispánnál és a délszláv királyi kormánynál a jogi érveket a püspök és a könyvtáros is felsorakoztatta, de ennek ellenére a könyvtárat 1919 júliusában elszállították;

- a könyvekkel együtt a könyvtári levéltárat, a fő-, szak-, betűrendes és helyjelző cédulakatalógusokat, tölgyfából való tartályaikkal együtt, a bőrkötéses járuléknaplót, az iktató és kiadó könyvet, továbbá a kölcsönzési elismervényeket, valamint az írókészlétet és berendezési tárgyakat is elhurcolta;

- az elszállítás a katonák által gondtalanul és rendszertelenül történt¹⁵, egy része később Pécssett került elő;

- Pandurovicstól vett értesülés szerint a könyvtárat a Szabadkán felállítandó délszláv királyi jogakadémiához vitték át, dr. **Ráth Ágoston** volt királyi törvényszéki bíró tanácsára.

A könyvtárat 1919-ben azon a jogcímen zsákmányolták, hogy nem egyházi alapítvány, hanem a Magyar Királyi Államkincstár tulajdona. Noha a Pécsi Püspöki Joglyceum egésze a Lyceum Alap, így az Egyházmegyei Hatóság kezelésében volt, és mindenkor tulajdonosának az éppen aktuális pécsi püspök volt tekinthető. Mivel az irattár is elveszett, ezért a 11 405 kötetben 6048 művet számláló könyvtári leltárt nem tudták mellékelni. A bíróság nem tartotta megalapozottnak a pécsi egyházmegye kérvényét, így a jogakadémia könyvtárának ügye lekerült a napirendről.

A magyar honvédség 1941 áprilisában elfoglalta Bácskát és Baranya-háromszöget, valamint megszállta a Muravidéket. Az elszállított könyvekről ekkor sikerült ismételt adatokat szerezni. **Virág Ferenc** pécsi püspök magánértesülései

¹⁴ PPL 2080/1921

¹⁵ A vagonokba való bepakolás közben több kötet is szanaszét szóródott a pályaudvaron.

szerint a jogakadémia könyvtárát Szabadkán helyezték el, az Újvidéki Fellebbviteli Bíróság Könyvtárában.¹⁶ A püspök haladéktalanul levelet is intézett a vallás- és közoktatás miniszterhez, **Hóman Bálinthoz**, a visszaszerzés ügyében.

Bizonyítandó a könyvtárra vonatkozó tulajdonjogi viszonyokat a püspök a következőket közölte: Pécsi Püspöki Jogakadémia beolvadt a Pécsre helyezett Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karába. Az intézményt fenntartó püspöki joglyceumi alap azonban mint jogi személy fennáll. Ennek a jogos tulajdona a könyvtár, amelyet elraboltak tőle, ám lemondani soha nem mondott le róla. „Ezek alapján, mint fent jelzett joglyceum-alap törvényes képviselője, tisztelettel kérem Exc-dat, hogy az ügyet kivizsgálva kívánságom jogosságát elismerni és a könyvtárnak a jogos tulajdonos részére való visszaszármaztatása ügyében intézkedni szíveskedjék.”

Megjegyzi még, hogy a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara eddig is fájdalommal volt kénytelen nélkülözni a jogi könyvtár értékes köteteit.

Dr. Petrovics László nyugalmazott királyi táblabíró a következőket közölte a lyceum-alapítvány igazgatóságával, az Újvidék szabad királyi városi katonai városparancsnokság által az újvidéki fellebbviteli bíróság vezetésére ideiglenesen kirendelt megbízott az itteni bíróságokhoz beosztott összekötő tiszt dr. **Szász István** Magyar Királyi Főhadnagy-hadbíró utasítására: A fellebbviteli bíróság nem leltározott kötetei között szép számmal volt olyan kötet, amelyben a következő pecsét áll: „Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtára”. Főként magyar, latin, német és más nyelvű, különösen egyházi, történelmi és egyéb tárgyú könyvek. A latin nyelvűek különösen régebbi kiadásúak, sok még az 1700-as évekből származik. Levelében lefektette, hogy amennyiben igényt tart a pécsi püspökség a könyvekre, tekintsék meg őket, azonosságuk megállapítása és elszállítása végett. Engedélyt a Magyar Királyi Igazságügyminisztériumból és a Magyar Királyi Katonai parancsnokságtól kellett kérni.

Dr. Faluhelyi Ferenc a Jog- és Államtudományi Kar dékánja örömmel vette tudomásul, hogy megtalálták az 1919-ben Pécsről elrabolt joglyceumi könyvtár könyvanyagát.¹⁷ A dékán ígéretet tett, hogy sürgősen intézkedni fog a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetítésével, és engedélyt kér a könyvanyag átvizsgálására, leltározására és elszállítására.

Ezután érkezik a válasz, hogy a jogakadémia könyvtárának anyagát elkülönítették, a 4228 kötetnyi könyvet becsomagolták.

A dékán 1941. július 17-én levélben közli a megyéspüspökkel, hogy a joglyceum könyvtárának szerbek által elhurcolt könyveit az újvidéki fellebbviteli bíróság könyvtárából 4700 kötetet átvette, és a jog- és államtudományi kar egyik lezárt helyiségébe helyezték el ideiglenesen. Vasváry Ferenc egyetemi nyilvános tanár, volt könyvtáros rendezésében a kar két egymásba nyíló külön helyiségeibe helyezték el a köteteket „SZEPESY JOGI KÖNYVTÁR” külön megnevezéssel.¹⁸

¹⁶ Virág Ferenc (1869–1958) szekszárdi plébános, 1926 és 1958 között pécsi püspök.

¹⁷ Faluhelyi Ferenc (1886–1944) nemzetközi jogász, a budapesti és a pécsi egyetem nyilvános rendes tanára.

¹⁸ PPL 2598/1941.

A Király utca 1903-ban, a Lyceum templommal és Joglyceummal

Virág püspök méltányosnak és helyeslendőnek tartotta a hajdani joglyceumi könyvtárnak a jogi karon történő elhelyezését, tekintve, hogy a püspöki joglyceumnak a közvetlen folytatója és jogutódja, így a könyvek megfelelő helyre kerülnek. Ám minthogy ez a tanári könyvtár a joglyceum tulajdona volt, amelynek fenntartója és tulajdonosa a pécsi püspökség, a következő kitélt tette. Minthogy az 1923-ban Pécsre költöző és újjászerveződő egyetem a tulajdonjog sértetlenségének fenntartása mellett, haszonélvezetre az egyetem rendelkezésére bocsátotta a líceum épületét, a Klimo-, Szepesy-féle könyvtárat, annak könyvállományát és épületét, és annak telkét. Ennek mintájára kívánták okmányban lefektetni a püspökség azon szándékát, hogy a tulajdonjog sértetlenségének fenntartása mellett, letétként tartaná az egyetemenél a hajdani püspöki jogakadémia könyvgyűjtemé-

nyének megkerült darabjait.¹⁹ Kérik egyúttal a Szepesy Jogi Könyvtár különállásának fenntartását, semmiképpen ne keveredjen a jogi kar további állományával. Erre nézve a jogi kar vezetősége kéri még a régi számozások és régi bélyegzések az új rendezéssel, és számozással maradjanak meg, hogy a lyceum könyvtárához való tartozásuk mindig felismerhető legyen. Továbbá azért is, hogy az 1921 előtti esetleges kölcsönzések visszahelyezhetőek legyenek.

A könyvtár ígéretet tett arra, hogy a készülő katalógust az egyetemi könyvtárnak és az összes jogi kari intézetnek, valamint a pécsi püspöknek is megküldik, a használhatóságát növelése érdekében, anélkül, hogy egységét megbontanák.

Molnár Kálmán dékán 1942. március 28-án írott levelében értesíti Virág püspököt, hogy a Magyar Királyi Törvényszék elnöke a pécsi joglyceum pecsétjével további 48 db könyvet és 31 füzetet talált és küldött el a jogi karnak. Ezekre a művekre vonatkozólag is elismeri az előző levélben elfogadott haszonélvezeti jogot.²⁰

1945-ben az Egyházmegyei Hatóság a kinevezett püspöki könyvtárőről, **Gálos Lászlótól**, jelentést kért a Szepesy Jogi Könyvtár állapotáról.²¹ A könyvállomány a Szociográfiai Intézetben, a központi épület II. emeletén lett elhelyezve és kezelve, gondosan elkülönítve az egyetemi könyvtár anyagától. Kilátásban volt a méltóbb helyre való áthelyezése: a jogi kari tanácsterem melletti helyiségébe. A könyvtárőr véglegesítette a szerbek által kirabolt Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtárának a könyvanyagban esett kárát: így a hajdani 11 405 kötetből 6657 kötet hiány mutatkozott.

A gyűjtemény mára beolvadt az egyetemi könyvtár és a jogi kar tanszéki könyvtárainak anyagába, különállása megszűnt, feltárása folyamatban van.

¹⁹ 47/1923-24 Kvt. sz. – Haszonkölcsön szerződés – 1924. május 4. – A könyvtár elhelyezésére vonatkozó passzus: „19. Az egyetemi könyvtár használatára és céljaira átengedi a megyéspüspök a tulajdonjog sértetlen fenntartásával a lyceum alap tulajdonában lévő Szepesy u. 3. sz. alatt fekvő püspöki könyvtár épületét és az ebben elhelyezett, a püspökség tulajdonát képző püspöki könyvtárt is mindaddig, amíg a m. kir. ETE (Erzsébet Tudományegyetem) Pécssett működik, illetve az ezen épületnek és könyvtárak a jelzett célra való használatára igényt tart.”

²⁰ PPL 1120/1942.

²¹ Gálos László (1899–1968) pécsi kanonok, püspöki könyvtárőr, pécsi egyetemi tanár.

SCHWEITZER GÁBOR

„A FIATALSÁG MUZSIKÁL SZÍVÜNKBEN” Jogászélet a Pécsi Püspöki Joglyceum falain belül és kívül a 19–20. sz. fordulóján

A 19–20. század fordulóján Magyarországon tíz jogakadémia működött. Az egyetemi szintű jogi fakultások, a budapesti és a kolozsvári mellett ezekben az állami, még jellemzőbben egyházi – katolikus, református és evangélikus – fenntartású intézményekben folyt a hazai jogászképzés. A századforduló időszakára a jogászképzés súlypontja áthelyeződött az egyetemekre, amit a statisztikai adatok is érzékeltetnek. Míg az egyetemekre a joghallgatók mintegy 70%-a iratkozott be, addig a jogakadémiáknak be kellett érniük a hallgatóság 30%-ával. Ebben az időszakban a Pécsi Püspöki Joglyceum (a továbbiakban jogakadémia) hallgatói létszáma 140 körül mozgott, ami az összes jogakadémiai hallgatóság alig 10%-át jelentette.¹ A későbbiek során nem változott lényegesen a hallgatóság létszáma, ám a világháború éveitől már számottevő növekedés mutatkozott. Az alábbiakban azokról a joghallgatóság által használt közösségi nyilvános és „félnyilvános” terekről kívánunk áttekintést nyújtani, amelyek – ha egyedivé nem is minden tekintetben, de – feltétlenül színessé tették a pécsi jogászéletet.

A korzótól a tanteremig

A pécsi jogászfjútság életének kialakult színterei voltak a jogakadémia vasos falain belül, de még jellemzőbben a falakon kívül. Emlékezéseiben Fischer Béla az alábbiakban foglalta össze a jogászélet ismérveit: „Éltem azt a kisvárosi jogászéletet, amely a Király utca sarkán cylinderben, sétabot forgatása közben való ácsorgásból, a délelőtti bevásárlásokra járó lányok kíséretéséből, a párbajkodez előírásai feletti vitakozásokból, kávéházi biliárdozásból, táncestélyek rendezéséből és időnként egy-egy jogi előadás meghallgatásából, végül valamely ügyvédi irodában való, de igen csekély, inkább hátramoszdító jellegű tevékenységből állt”.² Az órák látogatása tehát csak valamiféle kiegészítő foglalatosságnak számított. A visszaemlékezés szerzője a jogászélet sajátos, prioritást élvező tereként említi a belvárosi korzó utcáját, valamint az ugyanehhez a városrészhez köthető – sajnos nevükön nem nevezett – kávéházakat. Előbb vagy utóbb maguk a jogtanárok is kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy bizonyos napszakokban nem volt ajánlatos órát hirdetniük. Keserűen írta egyik levelében Tuka Béla, hogy kollégája, Bozóky Géza kénytelen volt „a korzó idejére esett óráit délutánra áttenni”, mert a hallgatók egyszerűen nem jelentek meg azokon.³ A hallgatóság egyébként sem túl magas óráterheiről Arató (diákként Neusiedler) Jenő – a pécsi táblabíróság majda-

---

¹ Trócsányi László: A jogakadémiák helye és szerepe a magyar jogéletben. In: Állam- és Jogtudomány, 1982/2. sz. 370. p.

² Fischer Béla visszaemlékezései. Kézirat, 34. p.; Hálas köszönettel tartozom dr. Visy Zoltánnak, hogy a tulajdonában lévő kézirat jogakadémiára vonatkozó részeit rendelkezésemre bocsátotta.

³ Tuka Béla levele Concha Győzőnek. Pécs, 1912. november 3. MTA Könyvtára Kézirattára. Ms 4811/675.

ni bírása – memoárjaiban is olvashatunk: „Amilyen keményen be voltunk fogva a középiskolában, ép oly kényelmesen vagyunk a jogakadémián. Órák délelőtt 8-tól 11-ig, délután 2-től 4-ig vannak.” Ám az előadások mindössze fél óráig tartottak, s ugyanilyen hosszúságú szünet választotta el a következő órától.⁴ S hogy a tanári oldal véleményét is lássuk, ismételten Tuka Bélát kell idéznünk. Meglátása szerint a jogász ifjúság a tanári kar részéről kissé el volt hanyagolva. „Az előadások látogatását nem veszik komolyan, de azonkívül aztán az ifjúsággal a tanári kar éppenséggel semmit sem törődik.”⁵ A számonkérés körülményeit is kifogásolta, hiszen – miként írta – a legtöbb jogtanár „megelégszik igazán minimális készületséggel”.⁶

A tanári kar tagjai időről-időre megkísérelték felkelteni a tudásszomjat a hallgatóság körében. Mindenek előtt felelevenítették a századelőn a tanulmányi pályázatok kiírását, bár az első pályamunkák nem szolgáltak a tanári kar osztatlan megelégedésére. A magánjogi és egyházjogi témakörökben kiírt első pályázatokra ugyan három dolgozat is beérkezett, ám bírálók – Kopcsányi Károly, illetve Késmárky István – jutalomra egyiket sem tartották érdemlegesnek. Bors Emil ellenben azt az utóbb szótöbbséggel elfogadott, igencsak méltányos javaslatot terjesztette elő, hogy „a kar ezúttal első ízben nem annyira a munkában megnyilatkozó önállóságra és tudományos becsére, hanem inkább a kifejtett szorgalomra” tekintettel mégiscsak jutalmazza meg a hallgatókat.⁷

Hasonló törekvések jegyében alakult meg a tudomány iránt érdeklődést tanúsító, vallásos érzelmű hallgatók bevonásával 1907 tavaszán a „Pécsi Jogászfifjúság Társadalomtudományi Köre”, amelynek célkitűzései között – a tudomány művelésén kívül – a pécsi szabadgondolkodók köre által szervezett népelőadások ellensúlyozása is szerepelt. Szintén a szakmai elmélyedést szolgálta a jogakadémiai könyvtárhelyiség modernizálása, a fűtés és a világítás korszerűsítése, bár átütő eredményt e téren sem sikerült elérni. A jogakadémia által megjelentetett Évkönyvek tanúsága szerint a hallgatóság hosszú éveken keresztül csak igen szerény mértékben élt a könyvtárhasználat lehetőségével.⁸

Diákegyletek

A pécsi jogászfifjúság közösségi térhasználatában központi szerepet játszottak a jogakadémia diákegyletei, mint a diákakciók gyakori kiindulási és végpontjai. E diákegyletek biztosították a joghallgatóság számára azt a „félnyilvános közteret”, ahol nemcsak szakmai, hanem közéleti aktivitásuk is kibontakozhatott.⁹ A korszak-

⁴ Arató Jenő: Életem 1891–1965. In: A JPM Új- és Legújabb kori Történelmi Osztály. Adattár 366. 75. 88. p.

⁵ Tuka Béla levele Concha Győzőnek. Pécs, 1907. április 21. In: MTA Könyvtára Kézirattára. Ms 4811/621.

⁶ Tuka Béla levele Concha Győzőnek. Pécs, 1907. december 18. In: MTA Könyvtára Kézirattára. Ms 4811/625.

⁷ Baranya Megyei Levéltár VIII. 2. C. A Pécsi Püspöki Joglyceum iratai. 1. Tanári kari értekezletek jegyzőkönyvei. 2. doboz. 1905–1923. (1905. május 15.)

⁸ Gyengének számított az 1899/1900-as tanév, amikor a mintegy 120 beiratkozott hallgató közül 9-en látogatták meg a könyvtárat mindösszesen 14 alkalommal. A későbbiekben növekedett a könyvtárlátogató hallgatók száma, egyúttal szerény mértékben a látogatások gyakorisága is. Így az 1912/1913-as tanévben beiratkozott kb. 145–150 hallgató közül 61-en látogattak a könyvtárba, mindösszesen 153 alkalommal.

⁹ Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940. Budapest, Új Mandátum, 1999. 36. p.

kunkban működő diákegyletek közül e funkcióknak leginkább az Önképző- és Olvasókör, az 1907-ben a pécsi szabadtanítási kongresszust követően a Magyar Gazdaszövetség támogatásával megalakult Dunántúli Széchenyi Szövetség, valamint az 1909-ben alapított Mária Kongregáció felelt meg. A Jogász Segélyző Egylet a szociális rászorultság elve alapján juttatott anyagi és természetbeni támogatást, míg a Jogászdalárda nemcsak a jogakadémia, hanem a város és környéke egyházi és világi ünnepeinek volt gyakori közreműködője.

Erre az időszakra tehető egyúttal a konzervativizmus irányába ható szellemi áramlatok jogakadémiai térnyerése, illetve megerősödése. E változás három irányzat, az 1905-ben a pécsi püspöki széket elfoglaló Zichy Gyula által is támogatott keresztényszocializmus eszméinek, továbbá az agrárius nézeteknek, valamint a jogakadémiai Mária Kongregáció megalakulása révén is jelentkező jezsuita eszmeiség együttes hatásának tulajdonítható.

A közéletiség szempontjából a legfontosabb diákegyletnek az olvasókör tekinthető. Az olvasókör működését kettős célkitűzés jellemezte. Egyrészt „kényelmes és kellemes” otthont kívánt tagjainak nyújtani, másrészt azon munkálkodott, hogy az olvasókör vezetése alatt a pécsi jogászfűjság a város életében „a neki kijelölt helyet kitöltse, a neki szánt szerepet megfelelőképpen játssza”.¹⁰ Ami a kényelmet illette, abban – úgy tűnik – nem volt hiány. Arató Jenő visszaemlékezései részletesen ismertetik az olvasókör rendelkezésére álló tereket. „A lyceum második emeletén kényelmesen berendezett klubhelyisége van az olvasókörnek, mely egy előszobából, egy ebből balra nyíló nagy társalgóból és jobbra nyíló kisebb kártyaszobából áll.” A társalgóban, ahol az olvasókör könyvtára is elhelyezést nyert, bőrdíványok és fotelek szolgálták a tagok kényelmét. S amikor a joghallgatóság megunt a könyvek és újságok lapozgatását, felüldülésül biliárd- és kártyaasztal várta őket.¹¹

Az olvasókör közéletileg motivált programjaival és akcióival – nyilván, hogy eleget tegyenek az egyesület másik főcéljának – gyakorta hívta fel magára a város közönségének a figyelmét, miként erről a későbbiekben szó esik.

Ugyanakkor az olvasókörben kerültek megvitatásra a jogakadémia ifjúságát érintő ügyek, s közgyűlésen, az ún. jogászyűlésen foglalt állást mindezen kérdésekről az akadémia polgársága. Nem véletlen, hogy a fentiekre is tekintettel az olvasókör elnöki tisztsége az ambicionált pozíciók közé tartozott, amelynek megszerzéséért gyakorta heves küzdelmek folytak a diákság körében. Egy-egy hevesre sikeredett tisztújítás az évkönyvek tanúsága szerint a békítőleg fellépni szándékozó jogakadémia vezetésének figyelmét is felkeltették.

A századfordulót követő évek konzervatív irányváltása a jogakadémiai olvasókör vezetőségében is bekövetkezett, amit az 1900–1902 közötti pesti ún. egyetemi keresztmozgalomhoz való csatlakozás is igazolhatott. Az olvasókör vezetőségében 1901. végén a konzervatív, ún. „nemzeti párthoz” tartozó diákok kerültek többségbe, kisebbségbe szorítva a progresszív, ún. „reformpárt” híveit. A pécsi jogakadémiai ifjúság ekkoriban csatlakozott nagy küzdelmek árán a pesti tudományegyetemről kiinduló ún. „1000 ifjú” által indított – nyíltan antiliberalis, burkol-

¹⁰ A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1908/1909-iki tanévről. XI. évf. Pécs, 1909. 49. p.

¹¹ Arató... i.m. 90. p.

tan antiszemita – mozgalomhoz, melynek világnézeti alapvetését a fővárosban megjelent „Nemzeti ideál. Mit akar a magyar ifjúság?” című könyvben foglalták össze.¹² A röpirat a szabadelvűséggel szemben idegenkedő, nemzeti érzelmű és konzervatív ízlésvilágú ifjúság számára kívánt iránymutatást nyújtani. Noha a „keresztény–magyar” fogalompárt megalkotó mozgalom 1902 tavaszára kifulladt, aminek egyik fő oka az volt, hogy a protestáns jogakadémiák egyáltalán nem csatlakoztak hozzá, s a katolikusok közül is csak a pécsi és a „királyi katolikus” nagyváradi, eszmeiségük, más keretek között, fennmaradt.¹³

A megváltozott világnézeti s politikai körülményeket ugyanakkor jól tükrözi az évekig elhúzódó „Bors-ügy”. A közjogi stúdiumokat évtizedek óta oktató Bors Emil ellehetetlenítésére, idő előtti nyugdíjaztatására irányuló, végül is sikeres támadások motívumai igencsak hasonlatosak voltak a budapesti tudományegyetemen Pikler Gyula, továbbá a nagyváradi királyi katolikus jogakadémián jogtanárkodó Somló Bódog elleni támadásokhoz. Mindhárom akció végső soron arra irányult, hogy akadályokat gördítsenek a tanítás szabadságának érvényesülése elé.¹⁴ A Bors elleni nyilvános támadás ürügyéül a Társadalomtudományi Társaság folyóiratában, a *Huszdik Század* 1902. évfolyamában, utóbb különlenyomat formájában is megjelent írása szolgált. A jog- és államtudományok hazai állapota és művelése körüli visszasságokat feltáró tanulmány a liberalizmus platformjáról utasította vissza a „pseudoliberalizmus” téveszméit: „...rendíthetetlen híve vagyok a liberalizmusnak, mint az Isten és a törvények előtti egyenlőség, a kulturhaladás és az emberszeretet religiójának. (...) Annak szent nevében tiltakozom az ellen, hogy továbbra is liberális védjegy alatt csempésztessék be ide mindenféle reakcionárius dugárú”.¹⁵

A jogi oktatással kapcsolatosan pedig Bors azt nehezményezte, hogy a jelentőségénél jóval fajsúlyosabb szerepe van a jogászképzésben a római jognak és a kánonjognak. A katolikus szellemiségű *Pécsi Közlönyben* Hanuy Ferenc teológiai tanár bírálta Bors nézeteit, célozván arra, hogy mindazok után, amiket egy katolikus líceum tanára a római jogról és az egyházjogról leírt, joggal elvárható tőle, hogy lemondjon állásáról.¹⁶

A jogakadémiai ifjúság egyik része az elkövetkező napokban a diákság körében népszerű Bors Emil mellett rendezett szimpátia-tüntetések, míg a hallgatóság másik, konzervatívabb meggyőződésű része az előbbieket által célpontnak tekintett egyházi személyek iránti lojalitásáról tett tanúbizonyságot.

A Bors ellen irányuló sajtótámadás miatt elszabaduló szenvedélyeket jellemzi, hogy az április 16-áról 17-ére virradó éjszaka a Royal Kávéházból kiinduló Bors melletti tüntetés résztvevői mintegy 40 joghallgató Borsot éltető és Hanuyt „abcúgoló” feliratokat festettek a belváros házaira.¹⁷ A jogakadémiai olvasókör

¹² A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1901/1902-iki tanévről. IV. évf. Pécs, 1902. p. 168. p.

¹³ Szabó Miklós: Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”. In: Történelmi Szemle, 1970/4. sz. 483–515. p.

¹⁴ Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában. In: Századok, 2004/1. sz. 36–37. p.

¹⁵ Bors Emil: A jog- és államtudományok állapota és művelése. In: Huszdik Század, 1902. 319. p.

¹⁶ Hanuy Ferenc: Dr. Bors Emil kritikája az ország közállapotai és annak okai felett, mellesleg a jogtudomány mai állapota felett. In: Pécsi Közlöny, 1902. április 16. 8. p.

¹⁷ Epilógus Dr. Bors Emil brosúrájának kritikájához. In: Pécsi Közlöny, 1902. április 18. 2. p.

többsége viszont amellet döntött, hogy a hallgatóknak elégtételt kell szolgáltatniuk a tüntetés bántalmazottainak.¹⁸ A jogakadémia tanári kara 1902. április 19-i ülésén tárgyalta az addig történeteket. Azt az álláspontot fogadták el, hogy mindaddig nem indítanak fegyelmi eljárást, amíg nem kapnak hivatalos értesítést a történetekről.¹⁹ A jelek szerint a hivatalos értesítés elmaradt.

Az 1907. október 4–6. között lezajlott pécsi szabadtanítási kongresszus a századforduló világnézeti küzdelmeinek fontos állomásának tekinthető a polgári radikalizmus és az artikulálódó nemzeti konzervativizmus nézeteinek ütköztetése révén. Miként a tanácskozások egyik csendes résztvevője summázta, a kongresszus nem tekinthető egyébnek, „mint a kozmopolita és vallásellenes szocializmusnak” a „hazafias, keresztény világnézettel” való tudományos mérkőzésének.²⁰ A kongresszuson ugyanakkor aktívan szereplő Prohászka Ottokár, egy évtizeddel utóbb az alábbiakat írta naplójába: Pécsen „csakis a keresztényszocialista irányzat tartotta a lelket s a gátat a zsidó szociáldemokrata s intellektuell özönvíz ellen.”²¹ A résztvevő pécsi jogakadémiai diákság, mintegy 25 hallgató, a nemzeti konzervatív tábor nézeteit osztotta. Az olvasókör éves jelentése elégedettséggel nyugtázta, hogy a kör tagjai lelkesen tüntettek a kongresszuson „a történelmi nemzeti eszmét fényes diadalra” juttató előadók mellett.²²

A kongresszus hozadékaként alakult meg a Társadalomtudományi Kör utódszervezeteként az Országos Széchenyi Szövetséghez csatlakozó Dunántúli Széchenyi Szövetség.²³ Egyik legfontosabb tevékenysége abban állt, hogy baranyai és tolnai kiszállásaik révén a „kiszgazdák” között népszerűsítsék a szövetkezeti mozgalmat. Amint ezt önmaguk számára megfogalmazták: „A Szövetség célja az, hogy kimenne a falvakba megmagyarozza a Gazdakör, Hitelszövetkezet, Fogyasztási szövetkezet, Állatbiztosító szövetkezet stb. előnyeit, ilyeneket alakítson s így a magyar kiszgazdának megszerezze erkölcsi és anyagi boldogulását, egy szóval a boldogságát.”²⁴ E lelkesítő előadások megtartására a téma fővárosból érkező szakértői, miként Czettler Jenő és Schandl Károly készítettek fel a kiszállásokat buzgón vállaló joghallgatókat. Az első években, a Magyar Gazdaszövetség támogatásával, több tucat kiszálláson vettek részt a jogakadémia hallgatói, melyeket az évkönyvek akkurátusan rögzítettek is. A szövetség tagjai ugyanakkor a keresztényszocialista alapon szervezett pécsi munkásság számára is tartottak szociális és kulturális kérdéseket érintő előadásokat.

¹⁸ A jogászság a tüntetésről. In: Pécsi Közlöny, 1902. április 20. 2. p.

¹⁹ BML VIII. 2. C. A Pécsi Püspöki Joglyceum iratai. 1. Tanári kari értekezletek jegyzőkönyvei. 1. Doboz. 1865–1904. (1902. április 19.)

²⁰ Tuka Béla levele Concha Győzőnek. Pécs, 1907. december 30. In: MTA Könyvtára Kézirattára. Ms 4811/626.

²¹ Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek III (1919–1927). Frenyó Zoltán–Szabó Ferenc (szerk.) Szeged – Székesfehérvár, 1997. 99–100. p. (1919. november 13., november 14.)

²² A Pécs Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1907/1908-iki tanévről. X. évf. Pécs, 1908. 67. p.

²³ Az 1905-ös alapítású Országos Széchenyi Szövetség elsősorban azzal a céllal alakult, emlékezett vissza Borbándi Gyula, „hogy a Galilei Kör és más baloldali diákszervezetek befolyását ellensúlyozzák. A keresztény és nemzeti szemlélet, a mérsékelt haladás és a hagyományok ápolása volt a cél.” In: Borbándi Gyula: Utam a népi mozgalomhoz. Hírel, 2003/6. sz.

²⁴ A Pécs Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1913/1914-iki tanévről. XVI. évf. Pécs, 1914. 68–69. p.

Időben harmadikként alakult meg a jogakadémiai Mária Kongregáció. Ekko-riban írta a gyülekezet tanár mentora, jelezve a bekövetkezett világnézeti szemléletváltást, miszerint Pécs „erősen filoszemita 'liberális' publikuma” megrökönyödéssel vette tudomásul, „hogy a Bors Emil neveltjeiből kongreganisták lettek”.²⁵ Igaz, az ideiglenes alakuló ülésen mindössze 12 hallgató vett részt (a katolikus vallású hallgatóknak alig 15%-a). A Mária Kongregáció legfőbb hivatását abban látta, hogy ápolja az ifjúság körében a katolikus öntudatot, valamint „vallástudományos” előadások tartása révén felvértezze őket a „mindenfelől” intézett támadásokkal szemben.²⁶ A valláserkölcsi és vallásbuzgalmi előadások megtartásán kívül fontos színteret jelentette a Mária Kongregáció működésének az 1911-től rendszeresített máriagyúdi zárandoklat. E zárandoklatokon nemcsak a gyülekezet diáktagjai, hanem a jogakadémia fiatalabb, vallásos lelkületű tanártagjai is részt vettek. Vasváry professzor naplója név szerint is megemlíti az első zárandoklót résztvevő tanárokat és diákokat. Míg a tanárok közül Vasváryn kívül Tuka Béla, Bozóky Géza és Szőnyi Ottó, addig a diákok közül 15-en vettek részt a zárandoklaton.²⁷

A pécsi jogakadémiai Mária Kongregációt nemcsak a helyi, hanem a fővárosi katolikus szellemi erők is támogatták. Előadóként megfordult Pécsen Göröcsöni Dénes, az ismert publicista, valamint a kongregáció szellemi mentorai közül pater Bus Jakab és pater Bangha Béla is.²⁸ Arató Jenő, a kongregáció lelkes tagja, visszaemlékezéseiben az alábbiakkal indokolta csatlakozását: „Szívvel-lélekkel katolikusnak érzem magamat (...) a legnagyobb ellenérzéssel szemlélem a harcot, mit az ateista, matérialista szabadkőművesség folytat a katolicizmus ellen (...) hittemhez való ragaszkodás visz be a kongregációba...”²⁹ Azaz a katolicizmus iránti elkötelezettség mellett a konkurens szellemi áramlatok kiváltotta indulat is motiválta a belépéskor. A kongregáció tehát többes funkciót töltött be. Nemcsak katolikus öntudattal vértette fel a jogászifjúságot, hanem szükség esetén támadó/védekező jelleggel lépett fel a szabadgondolkodókkal szemben.

A függetlenségi eszme vonzásában

A magyar politikai palettát a századelőn végzetesen megosztó közjogi kérdésekben a jogászifjúság többsége a vizsgált időszakban a függetlenségi párt eszméivel rokonszenvezett. Fischer Béla írja, hogy „mint általában mindenütt az országban, úgy Pécsen is, a fiatalság a negyvennyolcas eszmék hirdetője volt”. Beteg embernek tekintették volna azt, aki „felső iskolai éveiben, apjának schwarzgelb politikáját követve, soha nem vett részt ellenzéki mozgalmakban”.³⁰ A Fischernél lényegesen fiatalabb Arató Jenő ugyanezt a politikai hitvallást követte: „szélsőséges függetlenségek, nacionalisták, sovinszták vagyunk, gyűlöljük a Habsburgokat, Ausztriát, főképpen pedig gyűlöljük Tisza Istvánt, kiből az osztrák szoldateszka mindenre kész eszközét látjuk”.³¹ E domi-

²⁵ Tuka Béla levele Concha Győzőnek. Pécs, 1908. december 13. MTA Könyvtára Kézirattára. Ms 4811/633.

²⁶ A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1908/1909.-iki tanévre. XI. évf. Pécs, 1909. 58. p.

²⁷ Vasváry Ferenc naplója. 1911. május 18-i bejegyzés. Hálásan köszönöm dr. Nádor Andrásnak, hogy a tulajdonában lévő napló jogakadémiát érintő fejezeteit rendelkezésemre bocsátotta.

²⁸ Arató... i.m. 97. p.

²⁹ Arató... i.m. 98. p.

³⁰ Fischer... i.m. 36. p.

³¹ Arató... i.m. 99. p.

náns politikai irányvonal természetesen más jogakadémiákon (és felsőoktatási intézményekben) is érvényesült. A jogtanári pályát 1907-ben az egri érseki jogakadémián kezdő – utóbb a pécsi tudományegyetemre átkerülő – közjogász-professzor, Molnár Kálmán visszaemlékezéseire hivatkozunk. „Aki nem nekikeseredett és szélsőséges 48-as, az itt kihallgatás és fellebbezés nélkül hazaárulónak lett nyilvánítva: a líceum sarkán délben-este összeverődött a véstörvénytörvény, a modern színhedron, amely bőszt elszánt-sággal szedte le a keresztvizet minden 67-es magyarról.”³²

A politikai orientálódás egyoldalúságait a jogakadémiai diákegyletekben egykor tevékeny szerepet játszó Arató Jenő utóbb már súlyos önkritikával illette, igaz, észrevételeit nemcsak az akkori fiatalokra, hanem a korabeli magyar társadalom egészére vonatkoztatta. „Arról, hogy az ország szociális tekintetben végtelenül el van maradva, hogy a magyarság életgyökerén halálos kórként rágódik a kívándorlás és az egyke, hogy a feudális nagybirtok és a kapitalista nagytőke megfojt minden életlehetőséget, hogy Erdélyben a magyarság kiszolgáltatva az ellenséges érzelmű románságnak pusztulóban van, nem beszélnek sem a 48-asok, sem a 67-esek.” Arra ugyan Arató is hivatkozott, hogy a polgári radikálisok, Jászi Oszkár és köre, a *Világ* című napilap és a *Huszadik Század* című folyóirat köré szerveződő „intellektuellek” – „állandóan hangoztatják a nemzetiségi kérdést, a földkérdést és szociális elmaradottságunkat”, de fellépésük inkább ellenérzést szült, „mert minden szavukból az ősi magyarság lebecsülését, megvetését, valami nagy idegenséget” éreztek ki. Vajon minek tulajdonítható az „idegenség” érzése Jászi Oszkárral és az „intellektuell”-ekkel szemben? Erre sajnos nem kapunk választ. A fiatal éveiben magát keresztényszocialistának valló Arató a pécsi közéletben mind fontosabb szerephez jutó szociáldemokraták fellépését „aggasztónak” tartotta, mert „felvonulásaik, piros zászlóik, internacionalista és forradalmi jelszavaik” a társadalmi forradalom veszélyét idézték fel szemeik előtt.

Korteskedések és utcai demonstrációk

A pécsi jogakadémiai ifjúságot nemcsak a diákegyletek tisztújításai, hanem az országgyűlési és törvényhatósági választások is cselekvésre motiválták. A függetlenségi párti jelöltek melletti korteskedésből magától értetődően a jogászifjúság is tevékenyen kivette a részét. Az 1910-es képviselőválasztások alkalmával a pécsi joghallgatók Hamerli Imre mellett korteskedtek. A következő évben tartott törvényhatósági választások alkalmával pedig – emlékezik Arató Jenő – „kocsival megyünk a szavazókért és szállítjuk őket a szavazóhelyiségbe”.³³ A választási rendszer fonákságait persze Arató is érzékelte, hiszen kritikus éllel hivatkozott arra, hogy egy közel 50 000 fős városban ekkoriban csupán mintegy 2000 polgár rendelkezett választójoggal. A jogakadémia évkönyvei mindenestre alkalmanként elismeréssel nyugtázták a hallgatóság közéleti aktivitását.³⁴

³² Molnár Kálmán (...) Életrajzi vázlata. In: Magyar Országos Levéltár. R. 313. 4. doboz

³³ Arató... i.m. 100–101. p.

³⁴ Az 1905. évi képviselőválasztás alkalmával a joghallgatóságot a rend fenntartása érdekében a constábleri tisztség ellátásával bízták meg. A joghallgatók „minden szenvedélytől ment, tapintatos és buzgó” eljárása „általános elismerést” váltott ki. In: A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1904/1905-iki tanévről. VII. évf. Pécs, 1905. 43. p.

Akadtak azonban kifejezetten botrányba fulladó politikai töltetű tüntetések is. Fischer Béla örökítette meg azt az incidenst, amely a Ferenc József trónra lépésének 50. évfordulója alkalmából, 1898. december 2-án rendezett ünnepséget árnyékolta be. A függetlenségi érzelmű joghallgatók tiltakozásképp bevonták a jogakadémia épületére kítűzött nemzeti színű lobogót, s annak helyére egy fekete zászlót tűztek ki. Az olvasókör Király utcára néző ablakából pedig rázendítettek a Kossuth-nótára, majd tovább hangoskodva az ünnepi istentisztelet áhítatát zavarták meg. A városi rendőrség megjelenése vetett csak véget a diákság politikai randalírozásának.³⁵ A tanári kar fegyelmi vizsgálatot rendelt el, melynek során a vétkes hallgatókat büntetéssel sújtották, az olvasókör helyiségét pedig átmenetileg bezárták.³⁶ Egyúttal elrendelték, hogy az olvasókör új elnököt válasszon. Ha figyelembe vesszük, hogy a fenyegetett és figyelmeztetett hallgatók száma megközelítette a hetvenet, nyugodtan kijelenthetjük, hogy az első fél-évre beiratkozott 113 hallgató közel kétharmada tevékeny (és „lefülelt”) részese volt az inkriminált eseményeknek.³⁷ Nagyobb retorziókat az eset mégsem válthatott ki, hiszen alig tíz nappal később tartotta – a Pécsi Napló szerint – nagy sikerrel, szokásos jótékonyági estjét a Jogász Segélyző Egylet.³⁸

Súlyosabb összetűzésre került sor 1906 februárjában, az ún. darabont kormány idején országszerte kibontakozó nemzeti ellenállás letörésére tett kormányzati kísérlet alkalmával. Miként a többi – nemzeti ellenálláshoz csatlakozó – törvényhatósághoz, úgy a pécsihez is kormánybiztost rendeltek ki Saly Károly, fővárosi államrendőrségi tanácsos személyében. A vonattal, minden külön kíséret nélkül érkező kormánybiztos meglehetősen hűvös fogadtatásban részesült. A Pécsi Napló tudósítója ekként számolt be a joghallgatóság újabb politikai akciójáról: „...az olvasókörben egy zsákot kitémtek, felül elkötötték, lábukat raktak rája, úgy hogy a figurának ember alakja legyen, azt kellőképp kimázolták, felírták rá: Saly Károly, melléje festettek egy rúgás nyomát és a maszkot így kifüggesztették az olvasókör ablakából”.³⁹ Noha a bábut aznap szépen bevetették, az olvasókört bezárták, a joghallgatók óralátogatásokat természetesen hanyagoló demonstrációja a további napokban is folytatódott. Salyt a joghallgatók részéről a Nádor-étteremben újabb szóbeli inzultus érte. Noha a tanári kar, már csak Saly kormánybiztos írásbeli megkeresése miatt is, vizsgálatot indított, ám azt – miután a „fegyelmi vétségek tetesei kinyomozhatók nem voltak” – rövid úton le is zárták.⁴⁰

A Pécsre kiküldött kormánybiztossal végső soron kesztyűs kézzel bántak a joghallgatók. Másoknak komolyabb megpróbáltatásokat kellett kiállniuk. Selmec és Bélabánya főispánja 1905. december 28-án még saját installációja helyszínére, Selmecebányára is csak nagy nehézségek árán tudott eljutni, mert a bányászati akadémia hallgatói sűrűn elhangzó szitokszavak kíséretében farönkökkel torla-

³⁵ Fischer... i.m. 36–37. p.

³⁶ Bezárt olvasókör. In: Pécsi Napló, 1898. december 4. p. 5.

³⁷ A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1898–1899-iki tanévről. I. évf. Pécs, 1899. 27–28. p.

³⁸ A jogász-segélyző egyesület estélye. In: Pécsi Napló, 1898. december 13. 2. p.

³⁹ A kormánybiztos megérkezett. In: Pécsi Napló, 1906. február 24. 3. p.

⁴⁰ BML VIII. 2. C. A Pécsi Püspöki Joglyceum iratai. 1. Tanári kari értekezletek jegyzőkönyvei. 2. doboz 1905–1923. (1906. február 23–24., március 6.)

szolták el a városba vezető utat. Az igazi meglepetés még csak ekkor várt rá. A közgyűlési terembe érkezvén a designált főispán döbbenetesen észlelte, hogy a beiktatási ceremóniára rajta kívül senki más nem jelent meg a város részéről.⁴¹ A belügyi hatóságok a tiltakozás fő mozgatórugójának a bányászati akadémia hallgató-ságát és részlegesen tanári karát tekintették. A diákság elleni retorzió nem váratott sokáig magára, hiszen a bányászati akadémia „preventív bezárását” Fejérváry miniszterelnök 1906. január 10-én sürgönyileg rendelte el.⁴²

Párbajok és bálók

A pécsi jogászéletéről szóló beszámolót a politikai tértől távolabb eső területtel zárjuk. A párbajozás divatja, noha az állam törvényei és az egyház etikai normái egyaránt tilalmazták, igen elterjedt volt a joghallgatóság körében. Az úri társadalomhoz való tartozást, a társadalmi presztízst, s nem utolsósorban az „ősi férfiasság elemeinek túlélését biztosító” párbaj mintha csak egy csipetnyi középkori szellemet csempészett volna vissza a 19–20. század fordulóján.⁴³ A tanári karnak gyakorta kellett foglalkoznia a hallgatók párbajvétségeivel. Ha súlyosabb cselekmény nem történt, megrovással, esetleg féléves kizárással végződő fegyelmi eljárás keretében jártak el a párbajozókkal szemben. A jogakadémia tanári kara többségi szavazattal 1898-ban azt az álláspontot fogadta el, miszerint a hallgatók párviadalainak külön büntetését nem támogatják, jóllehet a párbajozást „úgy társadalmi, mint jogi, főképp pedig etikai szempontokból” rosszallják és helytelenítik.⁴⁴ Amikor azonban a királyi kúria jogerősen ítélte el a párbajozókat, a tanári kar végképp nem hallgathatótt.⁴⁵

Arató Jenő a fiatalos temperamentum túltengésében látta a jogakadémián előforduló párviadalok legfőbb okát. Emlékei szerint minden összezördülés párbajjal végződött. A kardforgatás művészetét egyébként a Pécsi Atlétikai Clubban sajtótította el a jogászifjúság. A Club „kedélyes, kövér szolgája”, Csenterics, ilyen alkalmakkor alig győzte cipelni az élesre kifent kardokat. Egy alkalommal, 1912 őszén Arató is párbajozni kényszerült, a megállapodás szerint „végkimerülésig”, de szerencséjükre néhány kisebb karcoláson kívül, nem esett nagyobb bajuk. Hálásan gondolt vissza a párbajkor jelenlévő orvosokra, Löwy Ignácra és Schwarz Vilmosra, akik a párvívók titkolt örömeire azon iparkodtak, hogy a „végkimerülést” minél előbb megállapítsák, mihamarább véget vetve ez által a párviadalnak.⁴⁶

A politikai töltetű közösségi megnyilvánulások és egyéni virtuskodások mellett a pécsi jogászifjúság sem hanyagolta el életkorból fakadó vígasságokat. A diákegyleti tisztújításokat megelőző korteskedéseknek, majd a választásokat követő

⁴¹ Selmec és Bélabánya főispánja 11/1905. sz. alatt a belügyminiszterhez. (Esztergom, 1905. december 29.). MOL K. 148. BM Elnöki iratok. 301. csomó 1906. 11. tétel. Kormánybiztosok ügyei.

⁴² Uo.

⁴³ Hadas Miklós: A párbaj és a vívás. Adalékok a modern férfiasság genezisének vizsgálatához. In: Café Babel, 2000/3. szám. 93. p.

⁴⁴ BML VIII. 2. C. A Pécsi Püspöki Joglyceum iratai. 1. Tanári kari értekezletek jegyzőkönyvei. 1. doboz. 1865–1904. (1898. november 8.)

⁴⁵ BML VIII. 2. C. A Pécsi Püspöki Joglyceum iratai. 1. Tanári kari értekezletek jegyzőkönyvei. 1. doboz. 1865–1904. (1900. április 23.)

⁴⁶ Arató... i.m. 103. p.

„installációknak” a város neves éttermei, kávéházai, sörözői és borozói adtak otthont. Arató Jenő hosszasan sorolta fel – a Gambrinustól a Zidaritsig – a joghallgatók által akár egyetlen éjszaka során meglátogatott helyeket.

A jogászok – olvassuk tovább – gyakorta voltak hivatalosak zsúrokra, teákra, vacsorákra, táncestélyekre és bálókra, ez utóbbiakra különösen a farsangi időszakban. S mintha a báli szezonban megszűntek volna a szociális és felekezeti különbségek is. „...jól érezzük magunkat a fényes bálókön, s jól érezzük magunkat az egyszerű emberek multságain is – ott vagyunk még a zsidó multságokon is; itt is, ott is vannak helyes lányok, megforgatjuk az úrilányokat, varrólányokat, keresztény lányokat, zsidó lányokat egyaránt” – summázta egy-egy farsangi szezon tanulságait Arató Jenő. A társadalmi válaszfalak – még ha időleges – leomlása az átjárhatóság szezonális lehetőségére utalnak. A bálókot követő reggel első helyszíne pedig a jogászság törzshelye, a Royal Kávéház volt, amit utóbb a regenerálódást célzó, jól kiérdemelt városi gőzfürdő követett.⁴⁷

A Royal Kávéház mellesleg nyilván nem általános, hanem kivételes jelleggel a generációs és társadalmi különbségek áthidalásának színteréül is szolgált. Mindenesetre erre utal Vasváry Ferenc professzor naplóbejegyzése, amelyből kiderül, kik voltak kávéházi asztaltársasága tagjai 1912. szeptember 20-án, este 1/29-től éjjeli 3/412-ig. A tanártársak közül Tuka Béla, rajta kívül Linder Ernő hírlapíró, Hoffmann Ottó ügyvéd, valamint Balassa Miklós joghallgató vettek részt az éjszaka nyúló beszélgetésen.⁴⁸

Miben lehetne összefoglalni a leírtakat? A Pécsi Püspöki Joglyceum a századforduló évtizedeiben – Pécs egyetlen világi főiskolájaként – fontos színtere volt a város szellemi és közéletének. A joghallgatók közösségi és közéleti cselekvési kedvére ugyanakkor kedvező hatást gyakorolt a jogakadémia jó értelemben vett patriarchális légköre. A jogakadémia vezetése nemcsak bátorította, hanem időnként nagymértékben tolerálta is a hallgatóság közéleti buzgalját. Arató Jenő az ifjúkor önfeledt életörömét kifejező sorait, miszerint „a fiatalság muzsikál szívünkben, és boldogok vagyunk”, az utókor készséggel oszthatja.⁴⁹ A közeli világháború azonban, mely a jogakadémia addig többé-kevésbé békés életét is gyökeresen forgatta fel, másfajta kihívásokat tartogatott a számukra.

⁴⁷ Arató... i.m. 104. p.

⁴⁸ Vasváry Ferenc naplója. 1912. szeptember 20-i bejegyzés.

⁴⁹ Arató... i.m. 104. p.

RAYMAN JÁNOS

ADATOK A PÉCSI MÉSZÉGETÉS TÖRTÉNETÉHEZ AZ ELSŐ PÉCSI MÉSZ ÉS GŐZTÉGLAGYÁR

Előzmények

Lexikonok többnyire azzal kezdik a mészre vonatkozó tudnivalókat, hogy már az ókorban ismerték és előállították. Ezt túlzott leegyszerűsítés. A történet sokkal korábban kezdődött. A bronzkorban, mintegy négyezer éve megjelent egy népesség, amelyet jellegzetes kerámia hagyatékáról, mészbetétes edények népének neveztek el. A mészbetétes edények díszítésére szolgált, mivel az edények felületébe vésett, karcolt minták árkaikat sűrű oltott mésszel töltötték ki, amely a levegő széndioxidját felvéve rövidesen megszilárdult és „mészkö”-vé alakulva máig, szinte hiánytalanul megmaradó, mutatós díszítést adott. Tehát ezek az emberek

Mészbetétes edény a JPM gyűjteményéből

már ismerték a mészégetést és oltást. Tudták, hogy az oltott mész a levegőn, a tűz mellett szárítva megszilárdul. Igaz, házaikat nem mészhabarccsal ragasztott téglákból rakták. Az már valóban az ókor találmányának tekinthető. A görögök és a rómaiak már ismerték és széles körben alkalmazták a mészhabarccot mint építési kötőanyagot. Egyiptomban viszont nem. Helyette ilyen feladatra gipszhabarccot használtak.

A középkori várak vaskos falainak építésekor kialakult az a technológia is, hogy a kövek közé nem habarcsot, hanem égett meszet raktak, amelyet vízzel leöntve, helyben oltottak meg, és az időre bízták a megszilárdulást.

Égetett meszet úgy állítanak elő, hogy mészkövet (márványt, krétát, kagylót, esetleg dolomitot) 1000–1300 °C-on kiégetnek. Ekkor a mészkő (kalciumkarbonát) széndioxidot ad le és égetett mésszé alakul (kalciumoxid).

Az égetésre különböző rendszerű mészégető kemencék szolgálnak. A legrégebbi megoldás a földbe vájt, partoldalba mélyített aknás kemence. Szakaszos üzemű, bár modern változatai folyamatos üzemre is alkalmasak. Másik fontos berendezéstípus a folytonos üzemre létesített körkemence. Ellipszis alakú épület, amely 14–20 ún. kamrából áll. Ezekben az égetendő kő berakása, előmelegítése, égetése, hűtése és kiszedése a körkemence különböző kamrájánál egy időben történik.

Baranya térségében jelentősebb mészkő-összletet a Nyugati-Mecsekben találunk, de a Villányi-hegység és a Szársomlyó is mészkő. Ezekben a területeken régóta folytatják a mészégetést, Beremenden még napjainkban is.

Pécs térségében is megtalálható a mészkő, ezért itt is, szinte minden időben folyt mészégetés. Talán érdemes megjegyezni Meszes község nevét. Ez a névadás a mészkőfejtéssel, mészégetéssel kapcsolatos. Pécs területén a közeli Ledina oldalában, a mai Mészkemence utcában, még nem is túl régen Eisner Dóci, majd utódai mészégetője füstölgött.

Várady Ferenc azt írta 1896-ban, hogy 7 mészkemence működik a város területén. Legnagyobb mészégetője Deutsch Ádámnak van, aki porosz szénrel és 15 munkással évenként 40 ezer métermázsa meszet éget a mecseki mészkőből. Termékét pedig nemcsak a környéken hozza forgalomba, hanem a szomszédos megyékbe, de Szlavóniába és Boszniába is szállít. Egy mázsa égetett mész ára akkor 95 kr volt.

Deutsch-féle mészégető üzem

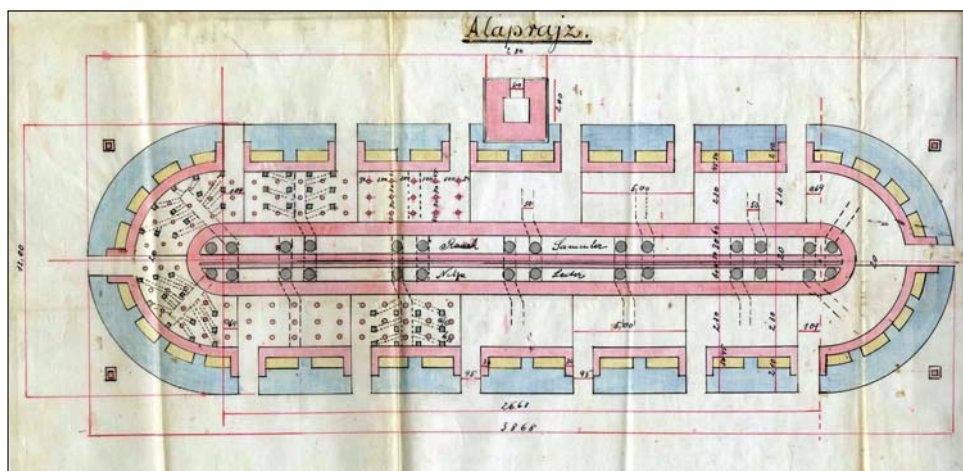
Deutsch Ádám illetékkimutatásai már 1888-ban megjelentek a városi iratok között. A vállalkozó kereskedő levelezése a város hatóságával különböző adóügyekben keletkezett. A cég további működését meghatározó, döntő lépés volt, amikor 1892-ben a város hatóságához fordult, egy nagyméretű mészkemence építésére kérve engedélyt.¹

Az engedélyezési kérelmet Deutsch Ádám és Eisner József pécsi lakosok közösen adták be, „lakház és mészkörkemence” építésére, amelyhez egy 14 kamrás körkemence tervrajzát mellékeltek.²

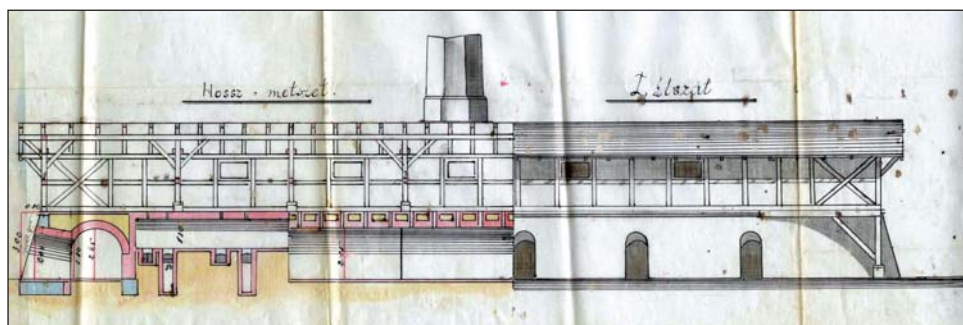
Az alaprajzon jól látható a 14 kamrára osztott körkemence felépítése. A rajz bal oldalán a szén betöltésére szolgáló, hármassával beállított vascsövek elrendezését látjuk, és a kamránként megépített füstelvezető rókalyukak sorát. Az égéstermkek elvezetésére, a kemence középső részéhez csatlakozik a 30 méterével akkori-ban még tekintélyes magasságúnak számító nyolcszögletű, szépen megtervezett kémény.

¹ BML Pécs város tanácsának iratai 15732/1892.

² Eisner már régebben foglalkozott mészégetéssel. Deutsch Ádám felesége, Eisner Sarolta révén került a mészégetéssel kapcsolatba, és együtt kívánták az ipar- és üzletágot bővíteni.

A mészégető körkemence terve, felülnézet

A mészégető körkemence terve, oldalnézet

A kamra oldalán lévő nyílásokon történt a mészke berakása a téglalboztatú égetőtérbe. A tüzelőanyagot, a jó minőségű és apró szemű porosz szenet felülről töltötték a mészke közé. Az épület felső szintje fából készült, ezen csak a szénszálítás és berakás történt.

Az ilyen körkemencék (Hoffmann-féle körkemence) egyik nagy előnye, hogy mész és téglalboztatásra egyaránt alkalmas. Csak a kiégetendő nyersanyag berakását kellett a célnak megfelelő módon elvégezni.

A rajzokat, mint építési hatóság, Pécs szab. kir. város városmérnöki hivatala nevében Herbert János tanácsnok és Rauch János városi mérnök látta el kézjegyével.

A mészkemencét a budai vámnál lévő két háztelken kívánták felépíteni. Az építkezés művezetője Schlauch Imre volt. A kérelemre nincsen keltezés. A város 1892 januárjában vette át. Ezért a tervezés és az előkészítés már nyilván 1891-ben, vagy inkább 1890-ben megkezdődött.

A városi tanács határozatában helyszíni bejárást írt elő, amelyen a városi főmérnök, a főkapitány, a tanács képviselőjében Horváth Géza bizottsági tag, valamint a telekszomszédok: Papp Lipót és Zsolnay Vilmos vett részt. A városi főmérnök feladata volt a tervek műszaki felülvizsgálata, és érdemes rá odafigyelni, hogy azt is előírták részére, „ha szükséges a folyamodóval rövid úton kiigazítása” a tervet.

Egy kitöltött nyomtatványon olvasható határozat szerint az építési engedélyt azzal a feltétellel adták meg, hogy „a mészkemence a törvényhatósági közút árka külső szélétől számítva 12 m-rel építhetendő”. Továbbá előírták azt is, hogy az épület legközelebbi pontja az „üszög–pécsi vasút sínvágány tengelyétől legalább 60 m távol építendő és a mészkemencéhez iparhatósági engedély szükséges”. Az okiratot 1892. február 12-én Herbert János mint a téma előadója írta alá.

Egy másik iratból 1892. december 10-én kiderült, hogy az építési teleknél lévő út árkat már korábban, az ott lévő mészégető kemence salakjával Eisner József idejében feltöltötték. Tehát a mészkemencét nem egy új területre szándékoztak telepíteni, hanem a pécsi mészégető iparnak már régen igénybevett színterén kívánták megvalósítani, valójában inkább a régi kemencék kiváltásáról, korszerűsítésről lehetett szó. A kemencét felépítették és üzembe is helyezték, ez olvasható ki egy Krausz Béla nevű vállalkozóval folytatott levelezésből, amelyben többek közt, amikor saját kemence állítása mellett érvelt, azt írta Krausz, hogy mészégető körkemence Pécsen másutt is van, ilyen a Budai vám melletti, a nagy forgalmú országút mentén üzemelő a Deutsch Ádám-féle körkemence. Megjegyezte azt is, hogy ennek a közelében lakóépületek is találhatóak.

Az Elő Pécsi Mész és Gőztéglagyár Rt.

A Deutsch-féle vállalkozás, valószínűleg tőke hiánya miatt, nehézségekkel küzdött, ezért került sor 1913-ban a felszámolására. Deutsch Ádám cégének felszámolásakor valójában a régi, jól bevezetett vállalkozást részvénytársasággá alakították. Az új tulajdonosok a gyártelepet Első Pécsi Mész és Téglagyár Részvénytársulat néven jegyeztették be. A megalakult részvénytársaság, a korábban Deutsch Ádám tulajdonában lévő ingatlanokon, a hozzá tartozó gyárépületekkel, munkáslakásokkal, az itt lévő gépek, berendezési tárgyak, a meglévő kész- és félkész termékek, tehát az egész gőztéglagyár, valamint a mészkemencék és kőbányák megvétele és üzemben tartására vállalkozott.

A részvénytársaság alaptőkéjét 400 000 koronában határozták meg, amelyet 400 db 1000 korona névértékű részvény képviselt. A részvényeket nem készpénzben kellett befizetni, hanem az aláírók az általuk jegyzett részvények erejéig magukra vállalták Deutsch Ádám cégének minden tartozását.

Valójában a mész- és téglagyár, valamint azok teljes felszerelésének 650 000 koronában megállapított vételárát, a 400 000 korona részvénytőkével és a bekebelezett 250 000 korona jelzálogkölcson tartozás átvállalásával egyenlítették ki.

Ténylegesen 300 db 1000 korona névértékű egész, és 200 db 500 korona névértékű fél, bemutatóra szóló részvényt bocsátottak ki. Az egész részvényeket 1–300-ig, a fél részvényeket 301–400-ig sorszámozták, de ez utóbbiakat A és B jellel látták el. A fél részvény tulajdonosa nem rendelkezett szavazati joggal a közgyűléseken.

A részvényjegyzés helyszíne Ullmann Károly bankja volt. A jegyzés végső határidejét 1913. szeptember 15-ére tűzték ki. Érdeemes egy pillantást vetni a részvényt jegyzők névsorára:

Ullmann Károly	105 000 K
Ratkovics Ferenc	20 000 K
Riszt János (Szigetvár)	25 000 K
Marton Miksa	25 000 K
Petrovics István	20 000 K
Hamerli Károly (Villány)	10 000 K
Weisz Ármin	60 000 K
Kende Adolf	15 000 K
Dér Sándor (Losonc)	35 000 K
Jak. Strass & Comp. Strassburg	30 000 K
Riszt János	6 000 K
Deutsch Zsigmond	65 000 K

A megalakult új cég névadásánál a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara igazolá-sára hivatkoztak, melyben a kamara igazolta, hogy az Első Pécsi Mész és Gőztéglagyár Rt. cégjegyzésében jogosan használják az *első* jelzõt, mert a nevezett cég vállalatai, és pedig a mészkemencék 1890-ben, a téglagyár pedig 1888-ban, vagyis akkor létesültek, amikor Pécsen még mésznek és téglának *gyárüzemszerû* előállításával senki nem foglalkozott. Az alakuló közgyûlést 1913. okt. 28-án tartották. Az adásvételi szerződést pedig 1913. október 31-én írta alá a volt tulajdonos, Deutsch Ádám, és az alakuló részvénytársaság nevében Telegdi K. A szerződés szerint Deutsch Ádám utó-da 60 000 koronát kapott, a Társaság átvállalt minden korábbi adósságot, valamint vis-selte a továbbiakban a működtetéshez szükséges költségeket.

A királyi törvényszék 1914. július 6-án a társas cég alapszabályát elfogadta és bejegyeztette. A részvénytársaság alapszabályban megfogalmazott cél: téglá, mész, cserép gyártása, ezekkel kereskedés, mindennemû kövek fejtése, a tulajdo-nában lévõ és a bérelt kõbányákban.

A részvénytársaság működését a rövidesen kitört világháború súlyosan érin-tette. A munkásokat behívták katonának, tehát munkaerõhiánnyal küszködtek, az építkezések pedig az egész országban jelentõsen lecsökkentek, ezért a gyártás mennyisége is visszaesett. De a felhasználásra igényelt különféle anyagok, alkatré-szek beszerzése is súlyos nehézségeket okozott. Mégis azt tapasztaljuk, hogy a ne-héz viszonyok közepette is fordítottak figyelmet, és fõleg pénzt a gyári berendezések fejlesztésére. Elsõsorban amiatt, hogy a 15 éve üzembe állított gépek állapota erõ-sen leromlott, a gõzgép is tönkrement. Ezért 1917-ban a gõzüzemet át akarták állíta-ni villamos üzemre. Ehhez 110 lóerõs villamos motort rendeltek, amelynek beszer-zése is sokat késett, csak 1919 májusában sikerült üzembe helyezni.

1914-ben a mozgósítás után olyan mértékû munkaerõhiány alakult ki, hogy a mészégetést is le kellett állítani. Érdekes, hogy ebben jelentõs szerepet tulajdoní-tottak az itt dolgozó olasz illetõségû munkások eltávozásának is. De a háború miatt akadozott az addig használt porosz szén szállítása is. Szinte csak a korábról fel-halmozott mészkészletek eladásából éltek. A közben felmerülõ, kisebb mennyisé-

MEGHÍVÓ.

Az „Első Pécsi Mész- és Gőztéglagyár Részvénytársulat”

1916. évi február hó 24-én d. u. 5 órakor a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár közgyűlési termében tartandó

III. évi rendes közgyűlésére

a t. cz. részvényeseket az alapszabályok 8. és 10.*§-ra való hivatkozással tisztelettel meghívja **Az igazgatóság.**

A KÖZGYŰLÉS TÁRGYAI:

1. Közgyűlési elnök választása. — 2. A számadások megvizsgálása, a mérleg, nyeresémi és veszteség megállapítása és a felmentés megadása az igazgatóság és felügyelő-bizottság jelentése kapcsán. — 3. 3 felügyelő-bizottsági és 1 felügyelő-bizottsági póttagnak 1 évre való megválasztása és a felügyelő-bizottsági tagok 1916. évi díjainak megállapítása. — 4. A közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére 2 részvényes ki jelölése. — 5. Indítványok tárgyalása.

*A közgyűlésben minden részvényes szavazati joggal bír és pedig minden egyes részvénye után, — mely legkésőbb 3 nappal a közgyűlés előtt a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztárnál letéve lett, — egy-egy szavazattal.
Netani indítványok a részvényesek szavazati jogának igazolása mellett az igazgatóságnál legkésőbb 5 nappal a közgyűlés előtt bejelentendők.

Vagyon	MÉRLEG-SZÁMLA	Teher	Veszteség	EREDMÉNY-SZÁMLA	Nyereség
Gyártelep berendezéssel foldek és kőbánya szla 558115.58 Ingatlanok „ 26000.— Isiálló „ 11824.— Készletek „ 66651.18 Pénztár „ 1973.72 Adósk „ 28997.70	Részvénytőke szla . . . 400000.— Jelzálogkölcsonók . . . 259800.— Hitelezők szla . . . . . 15460.08 Átmeneti tételek . . . . . 18253.49 Nyeresémi egyenle- gűl 48.61	K 603562.18	Gyárüzem költségekre 70813.70 Általános költségekre 6498.02 Kamat számllára . . . . . 18351.63 Behajthatatlan köve- telésekre . . . . . 5798.28 Leírás gyártelepénél . . . 18249.50 Egyenlegnyeresémnyűll 48.61	K 119759.74	K 119759.74
			Nyereség áthozat 1914. évről . . . . . 16.87 Bevétel árukért . . . . . 119154.80 Egyéb bevételek . . . . . 436.27 Betét kamatokért 151.80		

Pécs, 1915. december 31.

Risztt János s. k. ig. tag.	Ratkovics Károly s. k. ig. elnök.	Kende Alfréd s. k. ig. tag.
Marton Miksa s. k. ig. tag.	Petrovics Ferenc s. k. ig. tag.	Dr. Deutsch Zsigmond s. k. ig. tag.

Jelen mérleg és eredmény-számlákat szabályszerűen vezetett könyvekkel tételtől-tételre összehasonlítván, azt tökéletesen rendben találjuk.
Pécs, 1916. évi február hó 24-én.

Eötvös Jenő s. k. felügy. biz. tag.	Krausz Miksa s. k. felügy. biz. elnök.	Dr. Büchler Dávid s. k. felügy. biz. tag.
---	--	---

Nyomatott a kiadótulajdonos: „Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság” körforgógépén. Igazgató: Valkó Béla.

Az 1916. február 24-i közgyűlés meghívója a Pécsi Napló 1916. február 15.-i számából

gű mézigények kielégítésére kisebb teljesítményű tábori kemencét állítottak fel. Ebben a mészégetés költsége nagyobb volt, viszont csak annyit égettek, amennyire tényleges megrendelést kaptak.

Az üzletmenetről jól tájékoztat az 1915. évet lezáró, 1916 elején megtartott rendes közgyűlés meghívóján közzétett mérleg. Ebből kitűnik, hogy az árueledásból származó éves teljes bevétel összege 119 154 korona volt, de nyereséget mindössze 48 korona 61 fillért tudtak elérni úgy, hogy 16 korona 87 fillér nyereséget áthoztak az előző évről. Sőt arra nézve is van adat, hogy a jelzálogra felvett kölcsön törlesztése is szünetelt.

A mészégetés 1917-ben továbbra is szénhiánnyal küszködött. Mivel a tavaszi mészszükséglet, mint mindig, most is megnőtt, valamint az 1916-ban a lekötött orosz szenet is megkapták, ezért néhány hónapig üzemeltetni tudták a körkemencét.

1918-ban már jól látszott, hogy vagy tőkeemelést kell végrehajtani a berendezések pótlására és modernizálásra, ami súlyos százezrekbe kerül, vagy felszámolják a céget. Ekkor már a volt tulajdonos, Deutsch Ádám fia, Deutsch Zsigmond lett a cég vezérigazgatója.³

³ Deutsch Zsigmond 1872. február 29-én született Pécsen és 1948. június 27-én halt meg. 1898–1918-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1918 és 1944 között, majd 1946–48 között tulajdonosként vezette cégét. 1903-ban Pécs város törvényhatósági bizottságának lett a tagja. 1922-től a Pécsi Izraelita Hitközség világi elnöke volt.

Ilyen gazdasági körülmények között, a háborús években a társaság osztalékot nem is tudott fizetni. A szerb megszállás évei sem kedveztek az üzleti élet növekedésének. Ezért került sor a társaság felszámolására, amelyről az Első Pécsi Mész- és Gőztéglagyár Rt. 1919. május 11-én tartott közgyűlésén döntöttek.

Ekkor az egész céget mindenestül eladták dr. Deutsch Zsigmond pécsi ügyvédnek, és nejének, Krausz Szabina pécsi lakosnak, a társaság volt főrészvényesének és igazgatójának. Tehát a családi vállalkozás a fiúra szállt vissza.

Az ekkor nyilvántartásban szereplő összes aktívák, berendezések, felszerelés, kinnlevőségek értéke 199 500 K volt, az ingatlanok értéke pedig 80 500 K, ez összesen 250 500 K-t tett ki. A részvénytársaság átvételével 1919. január 1-jétől az üzlet teljes jövedelme a vevőt illette és egyedül viselte a cég terheit. Érdekesség még az is, hogy külön szabályozták és engedélyezték a cég nevének átvételét is. A megállapodás úgy szólt, hogy a vevő az egész vételárat az Rt. által kibocsátott részvényekkel fizeti ki 1919. december 31-ig. Minden hiányzó részvény helyett az 1000 koronásra 625, fél részvényre, azaz 500 K-ra 312 korona 50 fillért készpénzben fizet. Az iratok szerint a volt tulajdonosoktól átvett 250 000 K értékű részvényt megsemmisítették ($400 \times 625 \text{ K} = 250\,000 \text{ K}$).

Az eseményekről a helyi sajtó így tudósított: Az Első Pécsi Mész- és Gőztéglagyár felszámolása során az aktívákat értékesítették, a hitelezőket kielégítették, a befolyt összeget a részvényesek közt felosztották, így minden egész részvényre 625 K jutott.⁴

Az Első Pécsi Mész és Gőztéglagyár

Deutsch Zsigmond 1918 után kapcsolódott be Pécssett a mészégetésbe és téglagyártásba, korábban csak az ügyvédi hivatásának élt. 1919. június 26-án már iparigazolványt szerzett a város területén „mész- és tégláégetésre”, valamint az „építőanyagként szükséges és az égetés nyersanyagául szolgáló kő- és mészkefejtésre”. A cégek lajstromába 1919. június 24-én mint tulajdonost, feleségét, Krausz Szabinát (ott Sabin) pedig Deutschné aláírással, a cég jegyzésére feljogosítottként jegyezték be.

A háború miatti építkezési pangás megszűnése és a szerb megszállás alóli felszabadulás után a cég fokozatosan újra megerősödött. A tulajdonos korszerűsítette az üzemet. A mészégető részleg a Zsolnay Vilmos utca 103. sz. alatt volt bejelentve, a téglagyár pedig a Mohácsi út 14–22. számon. A cég levélfejlécét díszítő mutató gyártelep látképe a téglagyári részleget ábrázolja, amelyen szemmel láthatóan három tégláégető körkemence is füstölgött.

A cég nyilván jól működött, e nélkül a tulajdonos nem tudott volna emberbaráti és jótékonyági célokra áldozatokat hozni. A más termékeknél akkoriban már szokásossá váló reklámanyaggal nem lehet találkozni, egy riporter annyit írt erről, hogy mindig került a hangos reklámot. Személyét Pécssett megkülönböztetett szeretet, tisztelet és nagybecsülés övezte.⁵ A pécsi címjegyzékekben is csak a mészgyártás címszó alatt találjuk meg. 1942-ből néhány adat: befektetett állótőke

⁴ Pécsi Lapok, 1922. április 10. 6. p.

⁵ Pécsi családfák. Kepes Tibor és Zsadányi Oszkár riportjai. Pécs, 1933. 27. p.

A téglagyári részleg látképe

összege 380 000 pengő, forgótőke 80 000 pengő. A gyárnál üzemelő erőgépek száma 1 db, 120 LE, a villanymotorok száma 7 db, 149 LE. A cég teljes termelési értéke 270 000 pengő. (Ez valószínű a cég téglagyárát és mészművét együttesen tartalmazza.)

A mészüzem létszámára nem találtam külön adatot. A téglagyár 1942-ben az alábbi létszámmal üzemelt:

Gyárvezető	1 fő
Tisztviselő	5
Művezető	1
Szakmunkás	3
Betanított munkás	3
Napszámos	78
Fiatalkorú	37
Összesen	121 fő

A mészüzemnél is nagyjából hasonló létszámmal lehet számolni, de jóval kevesebb téglahordó napszámosmal.

Ezt követően már csak az 1944-es intézkedésekről sikerült adatokat találni. Mivel az 1960/1944. M.E. sz. rendelet hatálya alá eső Első Pécsi Mész és Gőztéglagyár zsidó cégnek minősült, Deutsch Zsigmond cégtulajdonost a zsidók részére kijelölt zárt területre hurcolták. Mivel üzemét, „akadályoztatása miatt” személyesen vezetni nem tudta és működésének fenntartása közgazdasági és honvédelmi érdekből szükség volt, ezért a 23200/1944 Ip. M. sz. rendelet 1 §-a értelmében az ipari üzem nyersanyag és árukészletét, valamint üzemi berendezéseit zár alá vették, és a polgármester ideiglenes vállalatvezetőt rendelt ki.

A határozat szerint, a kirendelt vállalatvezető az üzem átvétele után a vállalat tulajdonosával sem üzleti, sem egyéb kapcsolatot nem tarthat fenn, a volt tulajdonosnak az üzem vezetésébe semmiféle beleszólást nem engedhet, és az üzem hasznából sem nyíltan, sem rejtve nem részesítheti. A határozatot kapták:

1. Az I. fokú iparhatóság
2. Kereskedelmi és Iparkamara
3. Németh Béla
4. Dr. Deutsch Zsigmond üzemtulajdonos
5. Pénzügyigazgatóság
6. Pécsi kir. törvényszék, mint cégbíróság.

Egy 1944. április 22-én kelt jegyzőkönyvből tudjuk, hogy az Első Pécsi Mész- és Gőztéglagyár cég ügyében a pécsi kir. törvényszék mint cégbíróság, és Deutsch Zsigmond mint a cég tulajdonosa kérte, hogy a cég vezetésével megbízott Németh Gyula építőmester vállalatvezetői kirendelése bejegyzésre kerüljön. A cégek jegyzékébe Németh Gyula nevét jegyezték be április 22-én, majd röviddel utána 1944. június 1-jén vitéz Németh Béla nevét, mint a kirendelt cégvezetőt.⁶ (Valószínű, hogy a két Németh ugyanaz a személy.)

A háború befejeztével újabb változást regisztráltak a cégbíróságon. 1946. április 11-én jegyzőkönyvbe vett kérelemre, a Pécsi kir. törvényszék 1947. október 14-én kiadott végzésére elrendelték, hogy cégjegyzékben Németh Béla cégvezetői megbízatását töröljék. Ezzel ismét a régi tulajdonos lett a cég vezetője. A cég képviselőjét ebben az ügyben Abay Nemes Oszkár pécsi ügyvéd látta el.

Ezután már csak az államosítás eseményei következtek. Karczag Imre államtitkár a miniszter helyett értesítette a pécsi törvényszéket, hogy a 3.500/1948 Korm. számú rendelet alapján az ipari miniszter 1.860-267/1948 Ip. M. eln. számú megbízólevelével az Első Pécsi Mész és Gőztéglagyár, Deutsch cégének élére Tóth Józsefet önálló cégjegyzési joggal mint vállalatvezetőt rendelte ki. A törvényszék erre 1948. március 27-én elrendelte Tóth József bejegyzését a cégkönyvbe. A gyár újabb elvételről értesítést kapott dr. Deutsch Zsigmond, Deutsch Zsigmondné és Németh Béla.

Ezzel a gyár új munkásigazgatója Tóth József lett, majd néhány nap múlva, 1948. március 30-án Engler Ibolyát nevezték ki mellé cégvezetőnek. Mind a két nevet a cégjegyzékbe be is jegyezték, törölve minden korábbi tulajdonosi ill. cég-

⁶ Pécsi kir. Törvényszék, Egyéni cégjegyzék, III. kötet, 110 lap. Németh Gyula hivatkozása 1944. április 12. jkv., Németh Béla hivatkozása 40856/1944 polgármesteri határozat.

jegyzésre vonatkozó bejegyzést. A kormányrendelet szerint a volt tulajdonosok jogviszonya ezzel megszűnt. Semmiféle igényt nem támaszthattak. A rendelet az államosított vállalatoknál más vezető tisztségviselők elmozdítására is módot adott. Ha a volt tulajdonos személyesen is közreműködött az üzemvitel eredményességében, kaphatott háromhavi fizetést, de legfeljebb 6000 Ft-ot végkielégítésként. Ezzel Deutsch Zsigmond alól másodszor is kihúzták a talajt. A további eseményekről már hallgatnak az iratok. A több mint félszázados családi vállalkozásnak, amely a város legnagyobb ilyen ipartelepének számított, már csak a vegetáció és a végleges elmúlás maradt.

1966-ban már jelentős és tartós mészhiányról olvashattunk a helyi sajtóban. „Megdöbbsentő. Itt van az a sok mészkő, lépni sem tudunk tőle és most Romániából vonaton” hoznak be meszet, sopánkodott Tóth András, a Pécs-Szekszárdi Tüzép igazgatója a sajtó képviselőjének. Majd közölte, hogy ez kizárólag elosztási probléma, amely a minisztérium hatáskörébe tartozik. De a riportból kiderül, hogy a korábbi években a mészégetés felét állami, felét tanácsi vállaltok végezték. Az utóbbi időben a tanácsi üzemeltetés sok helyen megszűnt, vagy legalábbis háttérbe szorult.⁷ De arról nem szóltak, hiszen még említeni sem lehetett, hogy 1962-ben a Kővágószőlősen üzembe helyezett uránvállalat vegyi üzeme fokozatosan olyan jelentős mészigénnyel jelentkezett, amely feltehetőleg felborította a korábbi tervezést. A célra megindult szamárkúti mészüzem beruházása is fiaskóval zárult. A végleges megoldást már csak a beremendi mészmű felújításával tudták elérni.

---

⁷ Dunántúli Napló, 1966. július 31. 4. p.

ISTVÁN PETRA TERÉZ

A MÁTYÁS KIRÁLY UTCA ISKOLAKÉNT MŰKÖDŐ ÉPÜLETEI

A mintegy kétszáz éve alapított iskola Pécs legrégebb óta működő általános iskolája. Az intézmény fokozatosan épült fel három különálló épületből egy egésszé. Oktatási rendje leánynevelő intézeten, fiúiskolán és reáliskolán keresztül vált nyolcosztályos általános iskolává.

A kezdetek 1751-ig, a Notre Dame-apácák pécsi rendalapításáig, a török hódoltság óta egyedül női zárdát vezető, Assisi Szent Ferencről elnevezett harmadrendi nővérek működéséhez vezetnek vissza. A mai Mátyás király utca 15-ös számú házat, melyet 1722-ben épített tulajdonosa, Radovoiisky István, Jankus György verőcei lakostól vásárolta meg 300 Ft-ért Peikart Mária Antónia harmadrendi nővér 1765-ben.

A Pécssett működő zárdát Peikart Mária Margit Bécsből érkező főnöknő alapította 1743-ban, segítőtársai a vele együtt érkezett Pflanzl Anna Xavéria, 1745-től Pflanzl Josepha, 1752-től Peikart Franciska, 1760-tól Stackler Mária Éva és Despin Johanna voltak, 1763-tól pedig Peikart Mária Antónia, aki az épületet vette.

Az épület 1768-tól Leánykakat Tanító Asszonyok Házáként vált ismertté. Az ide beiratkozott leányokat a katolikus hittan elemei mellett írni, olvasni, kötni, valamint kézimunkázni tanították, az oktatás német és magyar nyelven folyt. A bentlakók évi 70 Ft-ot fizettek fejenként.

Pécs kiváló püspöke, Klimó György, e telken 1776-ban új iskolát építtetett számukra, ennek emlékére őrzik a kapu felett elhelyezett Klimó-címer. Az új épület földszintjén nyolc helyiség működött, kettő terem az oktatást szolgálta, egyet ebédlőnek használtak, volt egy hálószobája a bentlakó leányoknak, és négy szoba az apácáknak, egy termet pedig kápolnának rendeztek be. A tetőtérben négy kisebb, nehezen megközelíthető helyiséget is kialakítottak. Akkoriban az utcát is az itt tevékenykedő apácákról nevezték Apácza utcának.

1782-ben, II. József által kiadott rendelet értelmében bezárták a ferences és klarisza kolostorokat, apácázárdákat. Éppen ezért 1782. február 25-én, a gróf Csáky János aláírásával ellátott rendelet elvette az apácáktól a leánynevelő intézetet Pécssett, de az tovább működött világi iskolaként 1786-tól Nunne Kloster, 1794-től Manialum Domus, 1813-tól Residentia Manialum, 1828-tól Schola Puellaris Publica néven, 1839-től Nemes Város Leányiskolájaként, 1843-tól pedig Városi Leányiskolaként.

Az 1848–49-es megmozdulások katonai akciói ugyan elkerülték Pécs városát, de következményei érezhetőek voltak. A magyar koronatarományt ideiglenesen öt katonai és tizenhárom polgári kerületre osztották, Pécs a soproni katonai kerület egyik része lett.

A források Apácza Iskola néven említik az intézetet ez időben, majd sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1857 elején katonai fogház.

E korszak jelentős iskolaügyi változása volt, hogy osztrák mintára bevezették a reáliskolákat, reáliákat Magyarországon is. Az első reáliskolát Pozsonyban alapították. E középfokú iskola célja az volt, hogy gyakorlati pályára készítsen fel. Mivel az oktatás német nyelven, osztrák mintákat követve folyt, a kor úgy ítélte meg, hatása erős „germanisatio”. Thun Leó császári és királyi közoktatási miniszter oktatási rendszeréről azonban ellenfelei is elismerik, hogy lendületet adott a „reáltudományok tüzetesebb művelésére”, képzett szakembereket alkalmazott oktatóként. 1851-ben törvény mondta ki, hogy a közoktatásnak katolikus szelleműnek kell lennie, így az iskolák igazgatói egyházi személyek lettek.

A teljes reáliskola hat évfolyamból állt, mindegyik tagozata három-három osztályos volt. Feladatait így fogalmazta meg:

- általános műveltséget nyújtani a klasszikus nyelvek tanítása nélkül
- középfokú előképzést nyújtani a földműves, iparos és kereskedelmi pályákra
- előkészíteni a felsőfokú technikai iskolára.

Kezdetben a Pécssett alakult reáliskola háromosztályosként indult, Dobszay Antal belvárosi plébános, majd 1860-tól Szauter Antal tanítóképzői igazgató vezetésével, 1857-ben a Belvárosi Elemi Iskolából beköltözött a mostani Mátyás király utcai épületbe.

Az 1860-as években az iskola környékén lévő párhuzamos utcákat hadvezérekről nevezték el, így kapta nevét a mai Zrínyi utca, az iskola utcáját pedig Hunyadi utcára keresztelték, amely 1864-ben 4. sz. Városi Reál Tanoda néven működött.

A mai Mátyás király utca 17-es számú épület története 1860-ban kezdődik. Ekkor vásárolta meg a pécsi Izraelita Hitközség 1600 Ft-ért. Az átépítés után felekezeti elemi, valamint polgári iskolájuk itt működött Izraelita Elemi Fő-Tanodaként 1871-ig. Ekkor készült el a zsinagóga, és mellette az akkori Pécs legmodernebb elemi iskolája, ahová átköltöztették tanodájukat.

1871-ben vette meg a város a Hunyadi utca 17-es számú épületet az izraelitáktól 24 559 Ft-ért; összekapcsolták a reáltanoda épületével, s így ez lett Pécs akkori egyetlen nem egyházi, középfokú iskolája Állami Főreáliskolaként, Dischka Győző igazgatásával.

A férőhely azonban még így is kevésnek bizonyult a főreáliskola diákjai számára, ezért az 1870/71-es tanévben, a Malom utcában is (a mostani Felsőmalom utca) szükségtermetet létesítettek, és nagyarányú átépítésbe kezdtek az iskola fenntartói.

A javítás után, 1881–82-ben, Köröstyös Lajos építőmester vezetésével, a régi apácarendházra emeletet építettek, és ekkor készült el az összekötő folyosó is a két épületrész között. 1889-ben a rajzteremre is emelet került.

1894-ben megvásárolták a Hunyadi utca 17/2-es számú telekrészt, az ott lévő házat lebontva új szárnyat építettek az iskolához.

Így állt össze három részből az iskola épülete, mely reáliskolaként működött 1914-ig, olyan híres tanárok oktatásával, mint Hirn Lajos, aki Vámbéry Ármin, a nagy utazó titkára is volt, vagy mint Kiss József, a Mecsek Egyesület egyik alapítója, akiről az egykori Misina Kilátót nevezték el. Az 1995-ben kiállított emléktábla tanúsága szerint 1871-től 1877-ig itt diákoskodott a főreáliskolában Vikár Béla, a híres népdalgyűjtő.

1886-ban új specialitásként, két osztállyal indult kereskedelmi oktatás is.

Dischka Győző halála után Fiuméből helyezték ide Gallovich Jánost, az ő igazgatása alatt tervezte meg Pilch Andor a reáliskola új épületét, melyet a Rákóczi utca végén építettek fel. 1914-től 1921-ig, az egyetem Pécsre költözéséig működött az új épületben a főreáliskola.

Az üresen maradt épületbe a város által fenntartott Községi Polgári Fiúiskola költözött, gazdag könyvtári állományából néhány kötet ma is megtalálható az általános iskola könyvtárában.

1945-ben szerveződött meg az általános iskola, melynek felső tagozata a Hunyadi utcai épületben működött, az alsó tagozat pedig a hozzákapcsolt Szigeti Külvárosi Fiú- és Leány-népiskolában volt, a Makár utca 32-es szám alatt.

Önállóvá, Pécs egyik magas színvonalú általános iskolájává az alsó tagozat megszervezésével vált. Az 1950 körüli közterületi átalakításokkor az utca Mátyás király nevét kapta, így az iskola hivatalos elnevezése is Mátyás Király Utcai Általános Iskola lett.

1964-ben indult az emelt szintű ének-zeneoktatás, évfolyamonként egy osztállyal, mely kiváló kórusainak díjazott szereplése által országsszerte ismertté tette az iskolát. Az évente megrendezett Minősítő hangversenyen az iskola kiskórusa és nagykórusa rendszeresen az arany és ezüst oklevelek tulajdonosa lett. 1985-ben mindkét kórus elnyerte az Éneklő Ifjúság aranyérmét és az ezzel együtt járó Év Kórusa címet, melyet éveken át újra és újra birtokoltak.

A Mátyás király utca 15-ös számú házat az 1980-as években a Városi Tanács elvette az iskolától és a Budapesti Zeneművészeti Főiskola használatába került, majd a Pécssett beindult zenei képzés idején ezt az épületet kapta meg a Pécsi Zeneművészeti Főiskola, és használja ma is.

A hosszas működés alatt ismét szükségessé vált a műemlék jellegűvé nyilvánított épület felújítása. Az 1987-es felújítási munkálatok alatt az osztályokat a volt Förster-házban (Fröster Béla uradalmi ügyvéd tulajdonában volt), amely akkoriban Úttörőházként funkcionált, helyezték el, a Szent István tér 17-es szám alatt, a mostani Nevelők Házában.

A megváltoztatott politikai helyzet után az általános iskola nevelési és oktatási rendszere is változott, reformtörekvéseiről vált ismertté Pécs-szerte.

1991-ben az iskola otthont adott a Pécssett akkor szárnyát próbálgató Kolping rendszernek, amelynek lényege katolikus hitre, művészetek szeretetére és művelésére tanítani családias légkörben a gyermekeket. Az 1991/92-es tanévben, az emelt szintű ének-zenei osztály mellett indították Kolping-osztályukat, majd a következő két tanévben szintén vezettek első osztályt. 1994-es tanév végén alakult saját iskolájuk, a Szent Mór Katolikus Általános Iskola és Gimnázium, ahová magukkal vitték első, második és harmadik osztályos tanulóikat is.

Az iskola újabb speciális osztály bevezetését szervezte meg a kor igényeihez igazodva; 1996-ban indult el az emelt szintű angol nyelvoktatás, az ének-zenei képzéssel párhuzamosan. Napjainkban is e profil szerint működik az általános iskola, a modern normáknak megfelelő oktatási stílussal a régi, patinás épületben.

MÉSZÁROS BALÁZS

SZEGÉNY- ÉS DOLOGHÁZ PÉCSETT

Pécsett 1888-ban évtizedes tervezgetés után szegényház épült. Az új jótékony intézmény azonban több volt, mint az elszegényedett lakosok ellátására és gondozására szolgáló intézmény, hiszen megnyitása összekapcsolódott a koldulás teljes betiltásával. A pécsi szegényház meggyőződésem szerint a veszélyesnek tartott szegények elzárására és felügyeletének megteremtésére jött létre. Az alábbi írás a szegényház tervezésének, felépítésének, benépesítésének és működésének a századfordulőig követett története alapján annak bemutatására vállalkozik, hogy milyen vélekedések és meggyőződések alakították Pécs város szegénypolitikáját a 19. században.

Nyugat-Európában a kora újkor folyamán, a 16. század elejétől változáson ment keresztül a szegénység társadalmi megítélése. A szegények támogatása, segítése a megelőző századokban a keresztény könyörületesség talaján nyugodott, az egyéni adakozás olyan jócselekedetnek minősült, amely az adakozó túlvilági üdvözülését szolgálta. A 16. század folyamán azonban az alamizsnaadás elvesztette e túlvilági vonatkozását, s ezzel a szegénység társadalmi problémaként jelentkezett. A középkori társadalom bomlásával felszaporodó szegények az egyéni könyörületesség hatásköréből ezért fokozatosan a társadalmi békéért felelős helyi és állami hatalom felügyelete alá kerültek, amely megrendszabályozásukat tekintette elsődleges feladatának.¹ Michel Foucault e változás következményeként születő társadalmi gyakorlatot „a nagy elzárás”-ként határozta meg, hiszen a 17. századtól a megrendszabályozás elsősorban elzárást jelentett.² Hollandiában a Rasphuis és a Spinhuis, Franciaországban a megtévesztő nevű hűpital géneál (közkórház), vagy német területeken a Zuchthaus, vagyis a dologház a szegények elzárása és erkölcsös életvitelre szoktatása céljából jött létre. E nevelés egyrészt szigorúan előírt vallásos gyakorlatok formáját ölthette, másrészt munkavégzésre szoktatást jelentett, amely időnként – mint például Hollandiában – egészen szélsőséges formában jelentkezhetett: a „munkára szoktatandó személyt egy odúba zárják, melyet folyvást ellep a csatornavíz, olyannyira, hogy az illető ott fulladna meg, ha nem forgatná szüntelenül a (hozzá kötözött) szivattyú hajtónyelét.”³

A munkakényszer alkalmazása azzal függött össze, hogy a szegénység forrásának a munkakerülést, a naplopást tartották, a munkanélküliség mai fogalma – amely szerint a munkanélküliség a gazdaság változásainak, piaci törvényeknek a következménye – ismeretlen volt egészen a 19. század végéig. Szükségképpen a munkára szoktatás vált a szegénységből és a korabeli közelekedés szerint azzal együtt járó erkölcsi romlásból való kivezetés elsődleges eszközévé. Bár a 17. szá-

---

¹ Gyáni Gábor: „Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája” In: Uő: Történelemszövegek. Budapest, 2002, 183–187. p.

² Michel Foucault: A bolondság története a klasszicizmus korában. Budapest, 2004, 69–116. p.

³ Baudeau: Egy polgár gondolatai az igazi szegények szükségleteiről, jogairól és kötelességeiről, Amsterdam – Párizs, 1765: idézi Foucault... i.m. 2004, 754–755. p.

zad elmúltával a dologházak nagy része megszűnt, az elv, vagyis a munka társadalmi integráló erejébe vetett hit, évszázadokra meghatározta a szegénységhez való viszonyulást. A 19. század első felében az iparosodás következtében tömeges méreteket öltő szegénység, a pauperizáció hatására létrejövő jótékony intézetek működése, illetve a jótékony egyesületek tevékenysége mind-mind a munka, a munkalehetőség biztosítása, a munkára nevelés köre szerveződött.⁴ Nyugat-Európában a 17. században dologházba zártak mindenféle gyanús szegényt: prostituáltakat, csavargó gyerekeket, koldusokat, bolondokat, nyomorékokat. Foucault szerint éppen ez a differenciálatlan elzárás vezetett a különbségek felismeréséhez és az egyedi gyakorlatok megszületéséhez: árvák, lelencek, prostituáltak vagy éppen a bolondok eltérő kezeléséhez, s így jöttek létre a szegénység sajátos csoportjainak gondozására a különböző zárt intézetek, illetve tudásterületek: árvaház, lelencház, szegényház, vagy éppen az elmeógyógyintézet és a pszichológia.⁵ A gondozáson túl azonban ezek az intézetek az adott csoportok megfelelő társadalmi felügyeletét is biztosították, kezdetben a társadalmi egyesületek, majd a helyi hatóságok és az állam ellenőrzése alá helyezték őket.

A munkakényszerre épülő dologház eszméjét a 19. század közepén Angliában újították fel, illetve foglalták törvényi keretbe. Az 1834-ben elfogadott New Poor Law a korábban érvényesülő, a szegényeknek minimális jövedelmet (jövedelem-kiegészítést) garantáló segélyezési rendszer helyébe (speenhamlandi rendszer) a workhouse principle-t állította, amely szerint a segélyért folyamodót, ha viszonyai alapján nem volt jogosult a segélyre, dologházba kényszerítették.⁶

Az angol törvény célja az érdemtelen és a valóban rászoruló (érdemes) szegény közti különbségtétel érvényesítése volt, amely változó intenzitással ugyan csak a kora újkor óta tetten érhető a nyugat-európai szegénypolitikákban. Előbbiek naplopóknak, munkakerülőknak számítottak és elsősorban a rendőrség, esetenként az igazságszolgáltatás foglalkozott velük. Utóbbiak ellenben, hiszen önhibájukon kívül, keresetképtelenségük miatt kerültek nyomorult helyzetükbe, számíthatnak a társadalom segítségére: a változó történeti körülményeknek megfelelően koldusengedélyeket, heti segélypénzt kaptak vagy szegényházba, menházba kerültek. A társadalom ugyanakkor gyanakvással tekintett minden szegényre, s állandó félelemmé vált, hogy a társadalom támogatásában olyanok is részesülnek, akik képesek lennének önmaguk fenntartására. Ez a félelem vezetett a szegényügy bürokratizálódásához, a szegények egyre fokozódó társadalmi ellenőrzéséhez. Ezzel függ össze, hogy a munkaképtelenség mellett a segélyjogosultság másik elkerülhetetlen feltételévé a helyi illetőség vált.⁷

A Magyar Királyság területén elsőként Mária Terézia adott ki olyan rendeletet, amely a koldulás felszámolását célozta. Az uralkodónő a csavargó koldusok dologházba zárásáról, a keresetképtelen szegények számára pedig olyan ispotályok léte-

⁴ Cser Erika: A pesti kényszerítő dologház. In: A tudomány szolgálatában. Bódy Zsombor–Mátay Mónika–Tóth Árpád (szerk.). Tanulmányok Bácskai Vera 75. születésnapja alkalmából. Budapest, 2000, 349. p.

⁵ Foucault... i.m. 2004.

⁶ Cser... i. m. 2000. 349–50. p.

⁷ Castel, Robert: A szociális kérdés alakváltozásai. Budapest, 1998. 58–59. p.

sítéséről rendelkezett, ahol élélmezést kaptak, és kisebb munkákat végezhettek.⁸ Az uralkodói szándék azonban nem vált gyakorlattá, ugyanis a felvilágosult abszolutista állam nem hozott létre sem dologházakat, sem ispotályokat vagy szegényházakat, ezt csupán előírta a helyi hatalomnak, amely úgy tűnik, nem törekedett különösebben a királyi rendeletek végrehajtására. Bár a 18. és 19. század fordulóján egy-két jelentősebb városban – Pozsonyban, Kassán – működött dologház, amelybe a kisebb kihágások elkövetőit: kóborlókat, csavargókat, prostituáltakat, szülő nélkül maradt gyerekeket zárták el,⁹ az intézmény széleskörű elterjedésére nincs adat.

A magyar városok és megyék kolduspolitikája az idegen-helyi különbségtétel mentén szerveződött, azaz – különösen a 18. századtól – az idegeneket eltiltották a kéregetéstől és kitoloncolták,¹⁰ a helyi rászoruló szegényeknek ellenben a város (megye) pecsétjével ellátott koldusengedélyeket, koldusjegyet osztottak.¹¹ A koldusjegyek kiosztásával a városok és megyék némi ellenőrzést gyakorolhattak a szegény, koldus népesség felett. Többnyire a városi tanács döntött a jogosultságról, és helyi statútumok, azaz szabályrendeletek írták elő a koldusok erkölcsös magaviseletét, sőt kötelességeiket is.¹² Ez a gyakorlat a 19. század első felében változott meg. A terjedő liberális felfogás szerint a koldulás az emberi méltóság elvesztésével jár, s ezért bűnbe taszít.¹³ A koldulás felszámolása pedig egyenesen úgy jelenik meg, mint a polgárosodás feltétele.¹⁴ A nyomorék koldusok látványa zavarja a polgárok közérzetét,¹⁵ a világ rendjébe és rendezettségébe vetett hitet kérdőjelezi meg. A polgárosodás mutatójaként meghatározott jótékony intézmények álarca mögött ezért a szegénység láthatatlanná tételére törekedtek. Első lépésben a szegények segélyezésére különböző alapokat hoztak létre. Kezdetben úgy, hogy bukszást jelöltek ki, aki hetente egyszer összegyűjtötte a polgárok által adott alamizsnát, amit a városi tanács szétosztott a rászorulóknak között.¹⁶ Majd úgy, hogy különböző büntetés-

⁸ Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás története Magyarországon. Budapest, 1977. 23–27. p.

⁹ Cser... i.m. 2000. 352–53. p.

¹⁰ Az idegen koldusokat akkor is kitoloncolták, ha testi hibájuk volt, tehát valóban munkaképtelenek voltak. Kovács Béla (szerk.): Gyöngyös város becsületese tanácsa elhatározta... 1659–1848. Válogatás két évszázad városi határozataiból. Eger, 1984. 333. p.; 1808-ban Gyöngyöst utasította a megye, hogy az idegen csavargók „meg nyirattatván tiltassanak ki” a településről. Uo. 236. p.

¹¹ Fazekas Csaba: »Mi Isten képét viselő szegények« (Források a miskolci koldusok 18–19. századi történetéhez). In: Borsodi Levéltári Évkönyv 8. Miskolc, 1997. 217. p.

¹² Gyöngyösön 1813-ban például előírták, hogy a koldusok szerdán és szombaton jelenjenek meg közös imádkozásra, a mulasztókat eltiltották az alamizsnától. Kovács Béla... i. m. 1984. 600. p.; Nyíregyházán 1830-ban a koldusok kötelességévé tették a „füves kert” éjjel-nappali őrzését és a templomok hetente egyszeri kiséprését. In: Gaál Ibolya: A szegényügy és felnőttvédelmi szociálpolitika története Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1867–1989. Nyíregyháza, 1997. 87. p.

¹³ Szegénység. In: Tudományos Gyűjtemény, 1840. 57. p.

¹⁴ Fazekas... i.m. 1997. 222. p.

¹⁵ Országos Vásárjaink alkalmával a' vidék helyekről a'Városunkba bejönni szokott koldusok a' fekélyes és sugorodott Tagjaikat kitarakván 's azt a' vásárban szerte széjjel mutogatják melly miatt botránkozást, sött némely gyengébb természetűekben borzadó behatást okoznak, a' végből mind azokat városunkba be nem bocsájtani czélszerűnek vélné – írja Gyöngyös főorvosa, Horner István 1842-ben. In: Kovács... i.m. 1984. 333. p.; Hasonlóan érveltek Nyíregyházán is 1881-ben a koldulás betiltása érdekében. In: Gaál... i.m. 1997. 91. p.

¹⁶ Bukszás rendszer volt érvényben Nyíregyházán 1828 után. In: Gaál... i.m. 1997. 86–87. Miskolcon 1824-ben vezették be. In: Fazekas... i.m. 1997. 219–220. p.

pénzekből és díjakból, továbbá a polgárok adományaiból és végrendeleti hagyományaiból hoztak létre pénzalapot a szegények heti segélyezésére. Utóbb azonban több helyen is – például Pesten, Kassán, Miskolcon – felmerült a szegények elzárásának, azaz szegény- és dologházak létesítésének lehetősége, amit 1836-ban egy helytartótanácsi rendelet ismételten szorgalmazott.¹⁷ Az elzárást a felügyelet szigorításának, az alamizna elköltése feletti ellenőrzésnek a szükségességével indokolták.¹⁸ Az 1830-as és 1840-es évek szigorodó intézkedései mögött azonban nem a nyugat-európai pauperizációval, az iparosodást követő széles körű társadalmi elszegényedéssel párhuzamba állítható jelenségek álltak, hanem a preindusztriális társadalmakra jellemző, az éhínségeket, vagy éppen háborúkat követően időről-időre megjelenő, majd felszívódó szegénység. Pesten a napóleoni háborút követő éhínség idején, 1817-ben jött létre a Pesti Jóltevő Aszszonyi Egyesület kereset-intézete, amely az önkéntes munkavégzésen alapult, tehát ideiglenes munkaalkalmat kínált a munkát nem találó szegényeknek, hogy őket a teljes elzülléstől megmentse. Majd az 1838-as árvíz után kezdeményezték egy kényszerítő dologház megnyitását, amire végül 1843-ban került sor. Az 1875-ig működő intézetbe vegyesen kerültek csavargók, prostituáltak és elhagyott gyerekek.¹⁹ Kassán az 1846-os éhínség után merült fel hasonló dologház létesítésének szükségessége.²⁰

A szegényügy kezelése községi kötelezettség volt mindvégig a 19. század folyamán, ezt 1867-ben egy belügyminiszteri rendelettel is megerősítették, mely a helyi szegények segélyezését, a munkaképesek dolgoztatását, és az idegen illetőségűek kitoloncolását írta elő. Ugyanebben a szellemben intézkedett a községekről szóló 1871/XVIII. tc., majd az 1886/XXII. tc. is. Törvények szabályozták továbbá az adománygyűjtés, a koldulás és a toloncolás gyakorlati kérdéseit. A segélyezés tehát, a különböző intézetek (árvaház, szegényház, dologház, lelencház stb.) létesítése és fenntartása a törvényhatóságok hatásköre volt, mellettük a kezdeményezésben és a kivitelezésben a 19. század második felében egyre növekvő számú helyi, vagy éppen országos jótékony egyesületek játszottak nem elhanyagolható szerepet.

Pécsett az 1870-es években egyre nőtt az utcai koldusok száma, annak ellenére, hogy a koldulás 1842 óta a városban tilos volt. Akkor a városi tanács felügyelete alatt szegényintézetet, pontosabban szegénypénztárt hoztak létre, amely adományokból és büntetéspénzekből származó bevételeit a helyi rászoruló szegények heti segélyezésére fordította. Az 1842-ben bevezetett segélyezési rendszer meggyengülését érzékelve, 1875-től a rendőrkapitány javaslatára koldusjegyeket kezdtek osztani azoknak a helyi szegényeknek, akiknek a szegénypénztár nem tudott segélyt juttatni, s akik ezért napi koldulásra kényszerültek. Ők e koldusjegy birtokában ezután heti egy

¹⁷ Cser... i.m. 2000. 355. p.

¹⁸ „(C)zél elleni lenne a' koldúsok számára bár mennyit szedni is össze 's osztogatni ki, mert ezek a' kezükbe jött pénz bizonyosan korcsmába vándoroltnának (...).” Olyan intézetre van szükség, amelyben „Miskolcznak (...) valóságos koldúsai lakot 's élelmezést nyerjenek, 's a' tartás' költségeinek némi pótlására erejükhöz mért aprólékos munkákkal foglalatoskodtassanak.” In: Kun Miklós: Miskolcz' múltja, jelenje tekintettel jövőjére. Miskolc, 1842. 44–47. p.

¹⁹ Cser... i.m. 2000. 352–53. p.

²⁰ Coch Gábor: A reformkori közigazgatás az éhínséggel szemben. In: A tudomány szolgálatában... i.m. 2000. 385–87. p.

alkalommal (pénteken) koldulhattak. Ezzel egy időben az idegen, azaz nem helyi illetőségű koldusokat a rendőrség kiutasította a városból.²¹ A város polgárait azonban zavarták az engedélyezett és a rendőrség által felügyelt koldusok, legalábbis erről tanúskodik a Pécsi Jótékony Nőegylet 1877-es beadványa, amelyben a koldulás teljes betiltását kérte a városi közgyűléstől.²² Az ügyet a szegényügyi kérdésekben illetékes városi bizottság, a szegényügyi választmány elé utalták, amely egy dologház létesítésére tett javaslatot, s ezt a városi közgyűlés is elfogadta.²³

Dologház létesítésének terve Pécssett már az 1830-as évek végén felmerült. Egy önkéntes alapon működő, a pestihez hasonló kerestetintézet alapítására Reisz István pécsi polgár ajánlott fel 1839-es végrendeletében 500 forintot. Ez a „dologház” azonban soha nem épült meg.²⁴ Ellenben az 1870-es években létezett Pécssett egy szegényház, korabeli szóhasználatlalt „sínlők háza”, amely a régi polgári kórház közkórházzá alakításával kelt önálló életre. Az 1714-ben alapított polgári kórház eredetileg egyaránt szolgált betegek és megöregedett, nyomorék szegények ápolására, mígnem egy 1856-os uralkodói rendelet értelmében országsszerte szétválasztották a betegápolást és a szegénygondozást. Az 1870-es években a továbbra is a kórház telkén, de külön épületben működő sínlők házában – egy 1884-ben kelt jelentés szerint „elagottak vagy is (...) elhagyott és elszegényedett egyének menhelye” – 48 szűkölködőt ápoltak.²⁵

A városatyákban 1877-ben fel sem merült az öreg és beteg nincstelének – potenciális vagy éppen volt koldusok – gondozását végző sínlőház esetleges bővítése vagy újjáalapítása: egészen új intézmény létesítéséről döntöttek. Eszerint a javaslatokban és a határozatokban kezdetben még hol szegényháznak, hol dologháznak nevezett új intézmény feladatául már nem, vagy nem csupán a rászoruló szegények gondozását és ápolását szánták.

Az elképzelés részletes kidolgozását a polgármesterre bízták: utasították, hogy tekintsen meg egy már létező hasonló intézetet is.²⁶ Egy meg nem nevezett pesti intézetben tett látogatása után Aidinger János egy „dologházzal egybekapcsolt szegényház” építéséről nyújtott be javaslatot, amit a közgyűlés elfogadott.²⁷ A kettős intézmény programját egy rendkívüli bizottság állította össze a polgármester vezetésével.²⁸

²¹ BML Pécs város szegényügyi választmányának jegyzőkönyve 1875/34, 60.

²² BML Pécs város tanácsának közigazgatási iratai 1047/1900 (továbbiakban Pécs tan. 1047/1900): 3098/877 tanácsi iratszám alatt.

²³ BML Uo. A pécsi szegény-intézet választmányának véleményes jelentése 3098/1877.

²⁴ BML IV. 1406. o. Pécs város tanácsának külön kezelt iratai 6. k. cs. Matessa-lelencház építése: 4335/1884 tan. ir.

²⁵ BML IV. 1406. o. Pécs város tanácsának külön kezelt iratai 26. k. cs. A városi közkórház építése, felújítása, fenntartása 1860–1902 (továbbiakban 26. k. cs.): Aidinger János levele a belügyminiszterhez néhai Wacherné gróf Batthyány Elisa végrendelete tárgyában (1884. január 12.) 256/1884 tan. ir.

²⁶ BML Pécsi város közgyűlési jegyzőkönyve 1877/130, Pécs tan. 1047/1900: 5313/1877 és 7512/1877 tanácsi iratszám alatt.

²⁷ BML Pécs tan. 1047/1900, Ófelségeik ezüstmennyegzőjének méltó megünneplésére kiküldött választmány jelentése 3615/1879 és Pécs szabad királyi város kgy. jkv. 1879/63.

²⁸ BML Pécs város kgy. jkv. 1879/182. Pécs tan. 1047/1900: A polgármester elnökletével a közgyűlés által a szegényház ügyében kiküldött választmány jelentése 10415/1879.

A közkórház telkének Vitéz (ma Szendrey Júlia) utca felőli részére tervezett háromszintes dolog- és szegényházat „egy fedél alatt, de két egymástól egészen elkülönített osztályt képező módon” javasolták megépíteni. A bizottság jelentéséből világosan látszik a két osztály eltérő feladata. Mind a szegényház, mind a dologház belső kialakítására ugyanis részletes javaslatokat adtak elő, melyek azt is tartalmazták, hogy melyik intézetben kik lennének elhelyezhetőek. Eszerint az 55 férőhelyes dologházban 35 férfi és 20 nő számára alakítanának ki hálóhelyiségeket. A bekerülők körére vonatkozóan megállapították, hogy „az eddig tapasztalatok szerint van városunkban állandó munkakerülő 20, vidéki kalandozó átlag 20, átmeneti, illetőleg eltoloncolandó 15” személy, számukra épült volna a dologház. A 174 férőhelyesre tervezett szegényházba költöztették volna át a 48 sínylőt, akiknek számát harminccal látták növelhetőnek, továbbá ide került volna a 81 engedélyezett városi koldus. Előrelátó módon 15 plusz helyet számoltak a jövőben jelentkező szükségletekre.

A dologházba zárt személyek felügyeletét ellátó őrszemélyzet részére egy 12 fős földszinti őrtanya és egy őrparancsnoki helyiség kialakítását is szükségesnek ítélték. Utóbbit úgy kellett megtervezni, hogy „innét az udvarra (sic!) és az épületben lévő vagy foglalkozó egyének figyelemmel kísérhetőek legyenek úgy, hogy a munkafelügyelők első jeladására azonnal a megkívánt segély küldethessék, amiért is kilátással kell bírnia az őrszemekre, az udvarra és az épület belsejére.” A napali munkavégzés céljából a 3 méter magas fallal elkerített udvaron két fészert képzeltek el, ahol a beutaltak kötörést és favágást végezhetnek, továbbá az épület emeletén két nagyobb, esetleg négy kisebb munkatermet javasoltak kialakítani. Utóbbiaknak az utcára nyíló, rácsozott ablakokon át megfelelő világossággal kellett bírniuk, és egy-egy felügyelői szobával is összeköttetésben kellett állniuk, ahonnan az őrök egy ablakon keresztül ellenőrizhették a dolgozókat. A fegyelmelés céljaira a mélyföldszinten hat darab 4 m²-es sötétzárkát ítélték szükségesnek, amelyek mellett a kiszolgálóhelyiségeknek (mosókonyha, fürdő, raktárak) kellett helyet kapniuk. A kényszerdolgozásra utalt személyek éjszakai szállását 5 m²-es cellákban képelték el, amelyeken ablakok helyett, csak kis, „erős vasráccsal és drótróstával ellátott” szellőzőnyílások kialakítását tervezték, ezeket részben a földszinten, részben a mélyföldszinten kellett elhelyezni. Az emeletre a munkaszobák mellé betegszobák és az étkezde kerültek. A közlekedést az udvarra néző folyosó és két lépcsőház biztosította.

A szegényházi osztályon a bentlakók számára tízszemélyes hálókat kellett kialakítani. A magasföldszinten raktárak és fürdőszobák, a földszinten egy 3 szobás igazgatói lakás, két nyolcágyas betegszoba orvosi rendelővel és a lakószobák egy része kellett helyet kapjon, utóbbiak között négy két-kétágyas különszoba, „jobb osztályú egyének részére”, az emeleten pedig további lakószobák és két felügyelői szoba megtervezését írták elő.

A tervek és a költségvetés összeállítására a városi tanács nyilvános pályázatot hirdetett, melyre a megadott határidőig 10 pályamű érkezett be.²⁹ Ezek közül

²⁹ BML Pécs város kgy. jkv. 1879/182. A pályázatok elbírálására külön bizottságot alakítottak, tagjai: Aidinger János polgármester mint elnök, Baczó József kir. főmérnök, Nendtvich Sándor városi főmérnök, Dorsch Károly bányaigazgatósági építési mérnök, Dr. Koharits Károly városi főorvos, Dr. Erreth La-

Eopoldo de Claricini, görçi cs. és kir. építészeti főtanácsos 'Éljen Pécs városa' jellege alatt beadott tervét tartották a kiírással leginkább egyezőnek. A második díjat Makay Endre, budapesti műépítészmunkása kapta, a harmadik díjat pedig Zsilla Vilmos magánmérnök, korábban Pécssett városi mérnök és Piatsek Gyula pécsi építész terve nyerte el, melyet 'Kegyelem és fegyelem' jellegével nyújtottak be. A további hét pályázat közül, melyek tervezői ismeretlenek, hiszen a város csak az első három tervet vásárolta meg, a bíráló bizottság négyet talált még jónak ('D. Sz.', '△', 'P' és 'Győzzön a jó...'), hármat pedig kifejezetten gyengének ('A munka nemésít...', 'Az Isten dicsőségére...' és 'Oedenburg'). Maguk a tervek és a terveírások többségükben nem ismertek, azok csak a bíráló bizottság értékeléséből rekonstruálhatók – és csak töredékesen, hiszen a részletek bemutatása éppen a bizottság kritikájával függött össze –, mégsem lesz hiábavaló megvizsgálni, hogyan érvényesült a pályázati program két legfontosabb eleme: a szegény- és dologház elkülönített egyesítése, illetve a dologházban előírt felügyeleti rendszer kivitelezése.

A tervezők egészen eltérő módokon értelmezték a pályázati kiírásnak azt a tételét, amely a dolog- és a szegényház kialakítását közös épületben, de mégis elkülönítetten képzelte el. A megoldások egy része szigorúan elhatárolta a két osztályt. A pécsi Zsilla–Piatsek-féle terv az eltérő funkciókat az épület homlokzatán is kifejezésre juttatta: a dologházat olasz erődstílusban tervezték meg, komoly bejárati kapuval és apró, lőrészerű ablakokkal a szegényházat ellenben egészen puritánra. A 'P' jelű terv alkotói ennél is továbbmentek: nem tartották „czélszerűnek a szegényházat a dologházzal a programba kifejtett ohaj szerint egy fedél alá tenni, miután az Öreg szegények a dologház lakóival, mind az emberiség salakjával és így az igen heterogén két emberi egyéniségek közelebbi érintkezése egymással össze nem fér, és amazokra igen nyomasztóan hat, ennek okáért a két épületet egymástól egészen elválasztott(ák), és a két épület közé az utcára a közös konyhát helyezt(ék).” Teljesen különálló épületek szerepeltek a '△' jelű pályázatban is. A 'D. Sz.' tervezője ezzel szemben az épület közepén egyetlen kapubejáratot alakított ki, s az épület (és a funkciók) egységét jelezte a közös használatra tervezett konyha, orvosszoba és a pincében elhelyezett raktárak. Az épület két szélére megálmodott egyszerű kapukon biztosította volna a külön bejáratot.

A dologház egész szerkezetét meghatározta, hogy gondoskodni kellett a dolgozók állandó felügyeletéről. A '△' jelű pályázat tervezője, az őrparancsnok szobáját az udvari homlokzat vonalából kiugró épületrészben helyezte el, innen tökéletesen be lehetett látni az udvart. A legtökéletesebb megoldást azonban a 'P' jelű pályázatban találták meg a bírálók. A valódi fegyintézetként tervezett dologházban a portásszobából, felvételi irodából és lelkészszobából álló felvételi épületrészből rácsos vasajtó vezetett egy központi kupolatérbe, ahonnan vas csigalépcsőn lehetett feljutni az emeletre, illetve le a pincébe. A pályázatban az értékelés szerint külön rajz bizonyította, hogy a földszinti középtérben álló őr nemcsak a földszinti, de

jos kórházi igazgató orvos, Zsolnay György királyi alügyész, Egri József bizottsági tag, valamint az építészeti szakbizottság tagjai, továbbá a helyi kereskedelmi és ipartársulat három delegáltja. BML Pécs város kgy. jkv. 1879/212.

az emeleti folyosókat is beláthatja, s kapcsolatot tarthat az őrparancsnokkal is. Ezt a különösen jól átgondolt tervet a bizottság magas költségei miatt utasította el.

A bírálóbizottság a fenti két szemponton túl az alábbiak alapján ítélte meg a pályázatokat: az épület külső megjelenése, költségkímélés és a felesleges reprezentáció elutasítása, a helyiségek épületen belüli elkülönítése és a belső közlekedés, közegészségügyi szempontok. Az épület külső megjelenése szempontjából általában azt hangsúlyozták, hogy a szemlélőre kellemes benyomást tesz, továbbá, hogy szimmetrikus-e. Láthatóan tetszett a bírálóknak, ha az épületrészek eltérő funkciói a homlokzaton is kifejezésre jutottak. Kritizálták azonban a költségigényes építészeti megoldásokat, így például a '△' jelű pályázatban az udvari homlokzatból kiugró lépcsőházakat, melyekből a bejárat mellé rögtön kettőt is tervezett az építész. Az építészeti program a szegényházban különszobák kialakítását is előírta, amelyeket el kellett zárni az épület többi részétől. A bírálók ezt az előírást is szigorúan számon kérték. A leginkább tetten érhető elvárás az volt, hogy a szegényházban egy főlépcsőház szolgáljon az igazgatói lakás és a különszobák megközelítésére, s egy melléklépcső a többi bentlakó közlekedésére. Alternatívát ehhez képest a 'P' jelű pályázat tartalmazott, amelyben a főlépcsőház szolgált a közlekedés fő útvonalaként, s az igazgató kapott külön lépcsőt. Fontos volt az egészségügyi szempont is. Koharits Károly városi főorvos már a pályázat kiírása előtt javasolta, hogy az épületben fertőtlenítő szobát is helyezzenek el, továbbá, hogy az árnyékszékeket egészen elkülönítetten alakítsák ki. Kettős veszélyforrás kiküszöbölését látták szükségesnek: a levegő útján terjedő fertőzéseket és a nedvesség okozta problémákat. A nyertes pályázattal kapcsolatban kiemelték, hogy az építés a dologházban az alagsori zárkakat úgy tervezte meg, hogy minden oldalról folyosók veszik körül őket, s így a nedves talajjal nincsenek közvetlen érintkezésben. A nedvesség problémájára vonatkozott Zsolnay György királyi főügyész javaslata is, aki szerint a dologházi hálócellákat rendes ablakokkal kell ellátni, mert a kis rácsozott nyílások nem biztosítanak megfelelő szellőztetést, s a helyiségek gyorsan dohossá válnak, ami úgy „az egészségre, mint a tárgyak fenntartására kártékonyan hat”.

Zsolnay György azonban arra is utalt, hogy a hálócellák rendes szellőzésére azért van szükség, mert előfordulhat, hogy a „fogház lakói” nappal is kénytelenek celláikban tartózkodni, ha éppen nincs munkájuk. A főügyész kritikája jelezte, hogy nincs alaposan átgondolva a pécsi dologház jövőbeni feladata, hiszen minek a nagy költséggel felépített dologház, ha a bentlakó „fegyencek” nem is dolgoznak. Nagyjából ezt a kérdést tette fel a bíráló bizottság egy másik tagja, Dorsch Károly, bányaigazgatósági építési mérnök Pécs német nyelvű szabadelvű lapjában, a *Fünfirchner Zeitung*ban.³⁰ Dorsch úgy látta, hogy egy Pécsen építendő kényszerdologházban nem hosszabb büntetésre ítél bűnösöket, hanem pusztán kisebb rendőrségi kihágások elkövetőit tartják majd fogva. Dorsch szerint viszont a rövidebb időre elzárt elkövetőket nem lehet gazdaságosan dolgoztatni, mert nincs elég idő a betanításukra: következőképpen büntető dologház építése állami feladat, Pécs városának csupán egy megfelelő fogdára van szüksége. Dorsch egyébként

³⁰ Dorsch Károly: In Sachen des Fünfirchner Arbeits- und Krankenhauses. In: *Fünfirchner Zeitung*, 1880. április 1.

azt is kifogásolta, hogy a két intézményt közös tető alatt kívánták megépíteni, amit elsősorban a kórokozók áttejedésének veszélye miatt ellenezett, nevezetesen, hogy a dologház lakói megfertőzik a szegényház és a közösen használt konyhán keresztül a kórházi intézmények többi ápolójait. Utóbb a bírálóbizottság egy másik tagja, vélhetően Nendtvich Sándor városi főmérnök is hasonlóan foglalt állást a lapban, s a város igényeinek jobban megfelelő új pályázat kiírását javasolta.³¹

A városi közgyűlés ennek ellenére Eopoldo de Claricini első díjat nyert pályázatának kivitelezése mellett döntött, ám mivel ennek 92 000 ft-os költsége jóval meghaladta a város pénzügyi lehetőségeit, utasították a főmérnököt, hogy készítsen olyan egyszerűsített tervet, amely nem zárja ki az eredeti elgondolás későbbi teljes megvalósítását.³² Nendtvich Sándor terve a dologház befogadóképességét 41 személyre csökkentette, és az egyszemélyes szobák helyett többágyas háló-dolgozók kialakítását tartotta célravezetőnek, de úgy, hogy az alagsorban 13 magánzárkát megtartott „azon fegyencek részére, kik szigorúbb felvigyázatot és bánásmódot igényelnek.” A szegényházban az új terv szerint 95 személy nyert volna elhelyezést, az alsó és magassíkszinten a férfiak, az emeleten a nők. A főlépcsőház vezetett az igazgatói lakásba és az emeleti különszobákhoz, „úgy, hogy a folyosón alkalmazandó ajtók által ezen helyiségek a többiektől elzárhatók” voltak. A többi helyiség megközelítésére a hátsó lépcső szolgált. Újdonságként mindkét épületbe teakonyhákat tervezett a betegszobák mellé.³³ 1883-ban azonban a közgyűlés teljesen elvetette a dologház megvalósítását, és csak egy szegényház felépítéséről határoztak. Az egyedülálló épület alaprajzi beosztása a Nendtvich-féle módosított tervet követte, az alaprajzból az is kiderül, hogy minden szinten egy-egy „felügyelői szoba” kialakítását tervezték. A felügyelők a város többi jótékony intézetében is dolgozó irgalmas apácák, a szürke nénék lettek volna.³⁴ Utóbb a belügyminiszter utasítására még annyi változtatást hajtottak végre, hogy az eredetileg a földszintre tervezett igazgatói lakosztályt az emeletre helyezték, hogy az öreg és szegény bentlakóknak ne kelljen a lépcsőt használniuk, továbbá elhagyták az L-alakú épület udvari szárnyának végébe tervezett, és elsősorban a bentlakó szegények közlekedésére szolgáló melléklépcsőházat.³⁵ E változtatások tulajdonképpen az igazgatói lakosztály elzártságát csökkentették, hiszen az eredeti terv szerint ez az utcai kapubejáratból nyílt volna, és külön árnyékszékkel is rendelkezett volna. Az épület ebben a formában készült el 1888-ban.³⁶

A dologház megvalósítását 1883-ban végül azért vetették el, mert az 1879-ben életbe lépett kihágási törvény nem adott lehetőséget a szabálysértők, így például a koldusok büntető dolgoztatására. Az eredeti terv egy szegényház megépítésére szűkül le, amelybe továbbra is csupán a sínylőket és az igazolvánnyal rendelkező helyi koldu-

³¹ Zum Baue des Armen- und Arbeitshauses in Fünfkirchen. In: Fünfkirchner Zeitung, 1880. május 27.

³² BML Pécs város kgy. jkv. 1880/89.

³³ BML 26. k. cs.: 166/883 tanácsi iratszám alatt.

³⁴ BML 26. k. cs.: A szegényház műszaki leírása.

³⁵ BML Pécs tan. 1947/1900: 7560/1887 tanácsi iratszám alatt.

³⁶ Az épület kivitelezéséről Pilkhoffer Mónika: Pécs építészete a századfordulón (1888–1907). Pécs, 2004. 262–63. p.

sokat költöztették volna.³⁷ A különböző programbeszédék azonban elméletibb szinten is megfogalmazták, hogy kik számíthatnak az új szegényház jótéteményeire. A polgármester közadakozásra felszólító felhívásában úgy vélte, a szegényház azok számára épül, „kik a sors különféle csapásaitól sújtva – tehetetlenségükben – önmagukon segíteni nem képesek s így a könyörületre szorulnak”. A polgármester a szegényügynek a „mai kor igényei szerint leendő rendezését” hirdette meg, ugyanakkor egy későbbi nyilatkozatában ennél pontosabban is meghatározta a szegényház ápoltságainak körét.³⁸ Az ápolási költségek fedezésére a városi tanács húsfogyasztási pótdadó kivetését javasolta. E közvetett adónem bevezetését a polgármester azzal indokolta, hogy „különösen a napszámosok és szegényosztály a közterhekhez mivel sem járulnak, pedig a szegényház áldásait leginkább ők veszik munkaképtelenségük esetére igénybe, s így igazságos, hogy munkabírásuk ideje alatt a fenntartási költségekhez közvetve hozzá is járuljanak.”³⁹

A szegényház szükségességét általában a nyomor enyhítésével indokolták. Troll Ferenc kanonok 1883-as közgyűlési felszólalásában úgy vélte, hogy a szegényház „az emberi nyomoron fog enyhíteni”, mivel ott „a segélyre szoruló munkaképtelenek és elaggottak találnak menhelyet.”⁴⁰ A polgármester szerint ugyanakkor a szegényház elsődleges célja, hogy a város polgárait „a tagadhatatlanul szégyenletes s az adakozóra nézve terhes, sőt gyakran veszélyes, miért is rendőri szempontból túrhetetlen koldulástól” megkímélje, és amely által „nem egy embertársunk leend a nyomor- és kétségbeeséstől megmentve s a bűn ösvényéről elterelve.” A koldulás hasonló, a koldust a bűnözéssel kapcsolatba hozó felfogását tükrözik a városi polgárok beadványai is, ezek azt a megállapítást erősítik, hogy a szegényház felépítése a közveszélyesnek tartott koldusok eltüntetését szolgálta. A nőegylet 1877-es folyamodványában „e város lakósaira a mily kellemtelen a vagyoni közbiztonságot a sajnos tapasztalatok szerint ép oly veszélyeztető házi koldulás” betiltását kéri. Hasonló a pécsi törvényhatósági bizottság néhány tagjának 1886-os beadványa is, amelyben az építkezés megindulásának késlekedését panasztolták fel a tanácsnak.⁴¹ A beadvány fogalmazói – a város tekintélyes kereskedői, iparosai és a belvárosi plébános – szerint „aki közelebbről ismeri a pénteki koldulás kellemetlenségeit, aki tudja, hogy e napon a kereskedések egész a botrányig ostromoltatnak, az belátja, hogy ezen állapot tarthatatlan és városunkra nézve elviselhetetlen.” A koldusok segélyezésére adó kivetését javasolták, hogy a város polgárait „az örökös zaklatástól, alkalmatlankodástól, sőt néha lopástól is” megkíméljék.

Miután az épületet átadták, 1888 végén a közgyűlés elvi döntést hozott a koldulás teljes felszámolásáról, és úgy határozott, hogy a heti segélyezés is fokozatosan megszüntetendő, a munka- és keresetképtelen egyének mind a szegényházba utalandók.⁴² Azaz a város valamennyi a közigazgatás látókörébe került szegényét ide zárták volna. Elsőként a sínylőket költöztették át a szegényházba, majd a belügy-

³⁷ BML Pécs város kgy. jkv. 1883/26:4183 (1883. április 16.)

³⁸ Aidinger János. In: Pécs, 1884. március 22.

³⁹ BML 26. k. cs. polgármesteri javaslat a 14470/1888. tanácsi iratszám alatt.

⁴⁰ BML Pécs város kgy. jkv. 1883/26:4183.

⁴¹ BML 26. k. cs., 3578/1886 tanácsi iratszám alatt.

⁴² BML Pécs város. kgy. jkv. 1888/160:14470 (1888. december 17.)

minisztertől 22 további szegény elhelyezésére kaptak engedélyt, akiket a bárcás koldusok közül választottak ki. A bekerülők személyéről a szegényügyi választmány döntött.⁴³ A polgármester előzőleg már úgy vélekedett, hogy a szegényházba „berendelő koldusok 50-re menő száma le is fog apadni, ha megtudják, hogy a koldulási szabadságnak vége van és inkább maguk gondoskodnak megélhetésükről semhogy a meg nem szokott rend és fegyelem alá hajoljanak.”⁴⁴ A szegényház megnyitását eleve a koldusengedélyek felülvizsgálatával kapcsolták össze, akiről kiderült, hogy nem pécsi illetőségű, attól elvették a koldusjegyet.⁴⁵ 1890-ben beidézték a felülvizsgálat után még nyilvántartott 52 koldust, akik közül 34-en jelentek meg. Nyolcan kerültek a szegényházba, a többiek vonakodtak, „mivel vagy házastársuk vagy gyermekeik által segélyeztetnek némileg, a miért ezektől a kolduló jegy elvéte-tett,” azaz 1890-ben a koldulást a városban teljesen betiltották.⁴⁶ A továbbiakban a heti segélyezésben részesülők közül kikerülő (kiemelkedő?) új szegényházi ápoltak száma ezután évről-évre emelkedett: 1891-ben 58, 1893-ban 63, majd 1898-ban már 93 szegényházi ápolat élelmezésével számoltak.⁴⁷

Egy valószínűleg 1899-ben keletkezett szabályrendelet-tervezetből tudható meg, hogy a pécsi szegényház célja „a teljesen elszegényült, aggkor, törődöttség, betegség – beleértve a nem közveszélyes elmebetegséget – folytán keresetre képtelen egyéneknek, (kik) ínségükben ápolást, gondozást nem találnak, ezen házba való felvétel által, úgy mint lakás, fűtés, élelem és ruha szolgáltatásbani részesítése.” Egy ugyanebből az évből való házszabálytervezet előírja, hogy minden intézeti tag „erkölcsi életet tartozik élni, szeméremsértő beszéd vagy tett, szerencsejáték, perlekedés, iszákosság, káromkodás tilos.” A bentlakó szegények kötelesek voltak a szobákat és fekhelyüket naponta rendbe tenni és takarítani. A szobák rendjére „a munkaképesebb és értelmesebb tagok közül” az intézet gondnoka által kijelölt szobafőnök ügyelt, akinek a szoba lakói engedelmességgel tartoztak. A szegényházban a nőket és a férfiakat külön lakosztályban helyezték el, az átjárást tiltották. A lakóknak nyáron reggel 6-kor, télen, reggel 7-kor kellett felkelni, a szobájukat kitisztítani és megreggelizni, nyáron 8-tól, télen 9-től 11 óráig dolgozni kellett, ½12-kor osztották az ebédet, ebéd után kötelesek voltak maguk után eltakarítani. Délután nyaranta 3-tól 6-ig, telente 2–4-ig ismét dolgoztak, majd nyáron ½8-kor, télen 6-kor kötelesek voltak szobájukba vonulni és elcsendesedni. A munkákat a gondnok osztotta ki, a házszabály szerint kávé-, bab-, lencseválogatás, fonás, lószórtépés, tollfosztás jöhetett számításba, valamint az intézet kertjében felmerülő apróbb tevékenységek. A végzett munka értékének egyharmad része az intézeti

⁴³ BML Pécs tan. 1047/1900: jegyzőkönyv a szegényügyi választmány 1890. május 13-i üléséről, 17902/1890 tanácsi iratszám alatt.

⁴⁴ BML Pécs város kgy jkv. 1888/160:14470.

⁴⁵ A választmány 1888. március 7-i ülésén elismerésben részesítette Herbert János jegyzőt, amiért a nyilvános kéregetők száma 25-tel csökkent. BML Pécs város szegényügyi választmányának jegyzőkönyve 1888/8. Utóbb még további 17 koldustól vonták meg az engedélyt: Városi közgyűlés. In: Pécsi Figyelő, 1888. december 22.

⁴⁶ BML 26. k. cs.: 10221/1890 tanácsi iratszám alatt.

⁴⁷ BML uo. számvevőségi javaslat a közkórház 1898. évi költségelőirányzatáról 11674/1897 tanácsi iratszám alatt. A javaslat szerint az előző évben, tehát 1897-ben az ápoltak száma 98 és 101 között mozgott.

tagokat illette. Az intézetbe látogató csak vasárnap délután jöhetett, kimenni csak a gondnok engedélyével, előzetes bejelentés után lehetett, tilos volt azonban zárás után vagy részegen hazajönni. Kötelező volt ugyanakkor a vásár- és ünnepnapokat „álthatossággal és imával [...] megünnepelni”, a gondnok vagy felügyelő vezetése alatt istentiszteletre menni.

A házsabály az intézeti tagok esetleges vagyonáról úgy rendelkezett, hogy azt a belépéskor kötelesek bejelenteni, az értéktárgyakat – a személyes emlékeken kívül – a gondnok áruba bocsátotta, a bevételt, akárcsak az intézeti tagok készpénzét pedig egy a tagok nevére kiállított takarékpénztári könyvben helyezte el, melynek kamataira az intézeti tag csak külön kérelem esetén volt jogosult. A munkából származó jövedelmek is erre a könyvecskére kerültek befizetésre. Az intézeti tag halála esetén hagyatéka a szegényházat gazdagította. Amennyiben öröklésképes rokonai voltak – az ápolási és temetési díjak levonása után – ők voltak jogosultak a hagyatékra. A házsabályokat megszegő intézeti tagok feddással, a kimeneteltől való eltiltással és egészségi állapotuktól függően böjtöléssel voltak büntethetők. Kisebb ügyekben a gondnok, súlyosabb büntetésekről a felügyeleti jogot gyakorló szegényügyi választmány (bizottság) döntött. A közös kimenetek alkalmával okozott rendzavarást és a ruházat szándékos beszennyezését például első alkalommal 1 vagy 2 heti eltiltással, második alkalommal 2–4 napi böjtöléssel büntették, ami az adagok 2/3-ára vagy felére csökkentését jelentette. A rossz egészségi állapotúakat másodszori szabályszegés esetén is eltiltással büntették.

Szegényház és dologház létesítésének eredetileg elgondolt összekapcsolása a koldulás felszámolására való törekvés következménye volt. Ami a két intézményt összekötötte, az a koldus volt, akitől a város meg akart szabadulni. Az elképzelés egyrészt azt jelzi, hogy a szegénység tapasztalata a társadalom számára csak a közbiztonságot veszélyeztető koldulás formájában jelent meg, s mint ilyen, elsősorban rendészeti kérdésként értelmeződött. Miközben a programadó beszédek a nyomor megszüntetését és a szűkölködők megsegítését hirdették, a kezdeményezés mögött közbiztonsági okok is rejtőztek. Ez nyíltan kifejezésre jutott a csavargók és „kalandozók” büntető dolgoztatásának tervében, de a szegényház programjában is benne rejtett: nyilvánvaló kapcsolatot láttak a koldulás és a bűnözés között. A polgármester számára azonban az is egyértelmű volt, hogy e társadalmi veszélyek forrása elsősorban a „napszámos- és szegényosztály” körében keresendő, ez volt az a réteg, amely bizonytalan munkaerőpiaci helyzete miatt leginkább ki volt téve az elnyomorodás veszélyének, s amely leginkább rászorult a társadalom figyelmére. A cél a gyanús, veszélyeztetett egzisztenciák elzárása volt, a két intézmény összekapcsolása azt hirdette, hogy a szegények minden fajtája elzárandó. Ez a célkitűzés azokhoz a dologházakhoz kapcsolja az eredeti pécsi tervet, amelyekben differenciálatlanul zártak össze prostituáltakat, csavargókat, koldusokat vagy éppen elhagyott gyerekeket, mint például a 19. század elején létesült pozsonyi, vagy az 1843-ban megnyílt pesti kényszerítő dologházban. Az újdonság abban rejtett, hogy Péccett eltérő elbírálást alkalmaztak a munkaképes (érdemtelen) és munkaképtelen (érdemes) szegényekkel szemben, s ennek az épület külső

megjelenésében is tükröződnie kellett. A pécsi tervek azonban nem csupán érdekes és dologtalan szegény között tettek különbséget, hiszen a szegényházban „jobb osztályú egyének számára” különoszobákat alakítottak ki. Hogy kiket sejtethünk a nevezett egyének mögött, az a kórház működését felügyelő kórházi választmány egy 1867-ből származó jelentésből következtethető ki.⁴⁸ A jelentés, miután számba veszi a város jótékony intézeteit: a városi kórházat, a sínylők házát és az árvaházat, javaslatot tesz egy újabb intézet létrehozására, „mely ezekkel czélszerűen összefüggésben megállhatna, és az öszves jótékonyági intézetnek idővel pénzbeli nagy előnyére szolgálhatna.” Ez az intézet olyanok számára létesülhetne, „kik hosszú életük során át magoknak szorgalmas munkásságuk, vagy szolgálataik által több kevesebb pénzt megtakarítottak vagy kis szolgálataikért, végtére az uraiktól díjaztattak, de megöregedvén azon maradékaikból, dijjaikból, az életszükségleteiket egyedül álván a világon, nem fedezhetik.” Ők bizonyos díj fejében orvosi felügyelet mellett öreg napjaikat tölthetnék itt. A javaslat egész konkrétan is felsorolja, hogy kikről van szó: „pártájok alatt előregedett urihölgyek, elhagyott özvegyek, mezeigazda, iparos kereskedő, válalkozó, tisztviselő, katona, vagy megöregedett nejével (sic!), kik csak magányosan lakhelyül vennék életük fogytaig ezen intézetet, takarítot pénzüket az intézetnek oda hagyván.” Az eredeti formájában meg nem valósult elképzelés mögött tehát az a tapasztalat rejlett, hogy a szegénység együtt jár az öregséggel, s mint ilyen nem csupán az alsó osztálybelieket fenyegeti, hanem esetenként a „jobb osztályú egyéneket” is.

Nem véletlen, hogy a pályázatra beérkezett tervek többsége a két épület látványos elkülönítése mellett döntött. A kettős intézet kidolgozói, miközben a 19. század elején született elgondolások modern formába öntésén, a szegények osztályozásának, a szegénypolitika eltérő eszközeinek és célcsoportjainak együttes, egymás melletti építészeti megjelenítésén fáradoztak, figyelmen kívül hagyták az időközben megváltozott törvényi kereteket. A kiegyezést követően ugyanis sor került az igazságszolgáltatás államosítására, a városoktól elvonták törvényszéki jogkörüket, majd az 1879-ben elfogadott kihágási törvénnyel a városi rendőrhatalóságok által kiszabható büntetéseket is szabályozták. Erre utalt Dorsch Károly, amikor kijelentette, hogy büntető fegyintézet létesítése állami feladat, Pécsnek csak egy fogdára van szüksége, hiszen a rendőrfőkapitány csak elzárásra ítéltette a szabálysértőket. A városoknak 1879 után nem volt lehetőségük a szabálysértők, például a koldusok kényszerdolgoztatására.

A pécsi kényszerítő dologház programja – s leginkább 'P' jeliségű terve – a Jeremy Bentham által leírt, és Michel Foucault által a modern („fegyelmező”) társadalom metaforájává avatott panoptikum utópiájának tökéletes példája. A Bentham-féle panoptikum egy kör alakú építmény, mely egy udvart zár körül, középen egy toronnyal. A körépület kis cellákból áll, melyek a kifelé és befelé néző ablakok révén teljesen átláthatók, és amelyekben különböző emberek dolgoznak, a toronyban elhelyezkedő felügyelő állandó ellenőrzése alatt. Foucault szerint ez a

⁴⁸ BML 26. k. cs.: A kórházi választmány jelentése 2059/867. A jelentés aláírói között szerepel többek között Pázsitzky József városi orvos, Schwarz József orvostanár, továbbá Hirty György, Kovátsits Károly, Hartmann Antal, Hirting Antal és Kotzer István.

minta érvényesül a modern társadalom által teremtett számos intézményben: iskolákban, kórházakban, börtönökben, javítóintézetekben, menhelyeken. A panoptikum mint szervező elv (panoptizmus) annak a társadalomnak a leírására alkalmas, amely nem a tettek utólagos büntetésén, hanem a cselekvések folyamatos megfigyelésén és ellenőrzésén alapul, s folyamatosan őrökdi a normák betartása, illetve a normalitástól eltérő viselkedések megelőzése (osztályozása és kezelése) felett.⁴⁹ A pécsi dologház koncepciójában a felügyelet (és büntetés) hangsúlyos jelenléte azt jelzi, hogy a megfelelő (normális) viselkedés kikényszerítése, azaz a társadalmi normák – például munkavégzés – betartatása lett volna az elzárás célja. De éppen szegény- és dologház összekapcsolása jelzi, hogy a szegényház funkciója is hasonló lett volna. Ahogy a polgármester 1890-ben megfogalmazta, a szegényekre „meg nem szokott rend és fegyelem” várt a szegényházban.

A város 1891-ben úgy döntött, hogy a közkórház fenntartását szolgáló kórházi és sányló alapból kivonják azokat a végrendeleti hagyományokat és alapítványokat, amelyeket a város polgárai a kórház alapítása, azaz 1714 óta a szegények ápolására ajánlottak fel, és ezek jövedelmeit a szegényház fenntartására fordítják.⁵⁰ A döntés – s a város anyagi érdekeiből kifolyólag így érvelt a felügyeletet gyakorló belügyminiszter felé – az új szegényházat a régi „sánylók háza” jogutódjává tette, ami valójában elfedte az intézmény funkciójának alapvető megváltozását. Hiszen időközben az ellenőrizetlenül működő, gyakran az adakozók egyéni céljait követő ispotályból a városi szegénypolitika intézményeibe ágyazott, a város által fenntartott szegényház lett, amely az elképzelések szerint biztosította a városi szegények eltüntetését, megelőző elzárását és fegyelmezését. Amint azt a házszabályzat mutatja, nem csupán a bekerülők erkölcsös magaviseletét írták elő, de döntési és mozgásszabadságukban is korlátozták őket: a szegényház az alsó társadalmi rétegek, a „napszámos- és szegényosztály” legveszélyeztetettebb csoportjai felett gyakorolta az állandó társadalmi ellenőrzést és felügyeletet. Amikor az új intézet létesítése az 1870-es években szóba került, a pécsi városatyák – elsősorban is a polgármester – még tisztában voltak a változás jelentőségével, akkor nem a régi, szegényeket ápoló sánylók háza bővítéséről hoztak határozatot, hanem egy új intézet létesítéséről, melyet új szóval is jelöltek: szegényház, illetve dologház.

A pécsi szegényház építése abba a 19. századi folyamatba illeszkedik, amelynek során folyamatosan kiépülnek a társadalom szegény, elesett, az elzülles veszélyének kített csoportjait ellenőrző és felügyelő differenciált intézmények: az árvaház, a lencház, a dologház, a szegényház, vagy éppen a munkások és napszámosok gyermekei számára létesített óvodák és bölcsődék.

⁴⁹ Foucault, Michel: Az igazság és az igazságszolgáltatási formák. Debrecen, 1998. 73–74. p.

⁵⁰ BML 26. k. cs.: 1892/6095 tanácsi iratszám alatt.

ELFELEDETT FORRÁS A FORRADALMAK KORÁBÓL A pécsi Jézus-társasági Pius Kollégium Vallásosság és Műveltség s Szebb Jövő című füzetsorozata 1918–19-ben

A századelő Magyarországnak eszmeisége igen összetett képet mutat. Egyik ilyen alapvonás az egyre terjedő vallástalanság, a modern ateista szellemisség és a vallásnak – különösen a katolikusnak – alapvetően reakciós, népbütítő, sötét ellenséges erőnek vagy jobb esetben is elavult, dohos dolognak való beállítása volt. Különösen a fővárosi értelmiség és sajtó járt ebben az élen, de a vidék is követte ezt.¹ Pécs városa sem volt kivétel, itt közismerten sok szabadkőműves élt (ez a mozgalom állt legélesebben szemben a keresztény vallással), és természetesen ez rányomta bélyegét a város szellemi arculatára is, csakúgy, mint a bányászat miatt itt igen elterjedt szociáldemokrácia, bár természetesen más-más társadalmi réteg kapcsolódott ezekhez. Ennek a két antiklerikális eszmeiségnek megvoltak a maguk fórumai is Pécsett, a szociáldemokrata *Munkás* és a liberális *Pécsi Napló* című lap.²

Természetesen a keresztény oldal sem nézte tétlenül a számára ellenséges áramlatok ténykedését. Éppen városunkban alakult meg az 1907-es katolikus nagygyűlésen herceg **Esterházy Miklós** és **Prohászka Ottokár** székesfehérvári püspök elnökletével a Katolikus Sajtóegyesület, amely egy alapot létesített a már meglévő katolikus lapok, elsősorban a fővárosi kiadású *Alkotmány* és *Új Lap* támogatására, azonban áttörő eredményt ekkor még nem tudtak elérni.³ A katolikus sajtó ügyének igazi sikerre vitele a jezsuitákhoz fűződik, 1911-ben **Bangha Béla** páter, a „sajtóapostol” megalakította a Katolikus Sajtóegyesület Országos Hölgybizottságát, melyen keresztül élénk agitációba kezdett az ügy érdekében. Ebből kiindulva sikerült a „hódító katolicizmus” első komoly lapját, a híres-hírhedt *Magyar Kultúrát* megindítania 1912 karácsonyán, mely harcosságon kiállt a katolikus értékek védelmében a szabadkőműves és szociáldemokrata sajtóval szemben. De csak öt évvel később, 1917-ben tudta megalakítani a Központi Sajtóvállalatot, mely azonban rögtön óriási sikert könyvelhetett el.⁴

Pécsett is működtek keresztény szellemiségű lapok időszakunkban. Ilyen jellegű politikai napilap kettő jelent meg a városban, a nagy terjedelmű, tekintélyes *Dunántúl* és a mindössze kétoldalas *Pécsi Újlap*, a fővárosi *Új Lap* helyi melléklete,

---

¹ Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. *Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae* II. München, 1974. 173–180. p. és 202–204. p.; Horváth Zoltán: Magyar századforduló. Budapest, 1961.; Szabó Miklós: Középosztály és újkonzervativizmus. In: *Világosság* 1975. 6. sz. 322–29. p.

² Iglói Zoltán: Pécs-Baranya sajtójának bibliográfiája, 1918–1921. Pécs, 1966.; Babics Andrásné: Adatok a pécsi és baranyai sajtó történetéhez. In: *A Magyar Tanácsköztársaság pécsi-baranyai emlékkönyve*. Pécs, 1960. 169–180. p.

³ Salacz... i.m. 1974. 203. p.

⁴ Salacz... i.m. 1974. 202–204. p.; Antal S. J.: Száz év a magyar jezsuiták múltjából 1859–1950. II. kötet. Kecskemét, 1994. 195–225. p.

melynek szerkesztője, **Szabó Géza** a helyi keresztényszocialista párt titkára volt.⁵ Mindkét lapot a részben katolikus egyházi vezetés alatt álló Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda Rt. adta ki, szoros kapcsolatban egymással, nemegyszer azonos cikkeket is közölve.⁶ A katolikus sajtó támogatását az egyházmegyei vezetés nagyon a szívéen viselte. **Komócsy István** kanonok, a helyi keresztényszocialista párt elnöke a keresztény sajtót elsőrendű szükségletnek tekintette.⁷ **Zichy Gyula** püspök szeretett volna felállítani egy külön nyomdát is erre a célra, mivel tartott tőle, hogy a szinte teljesen szociáldemokrata befolyás alatt álló nyomdászok esetleg megtagadják a keresztény sajtótermékek elkészítését. Ennek érdekében **Bangha Béla** tanácsára a kalocsai szegény iskolanővérek főnöknőjéhez fordult, mivel rendjükben volt két, a nyomdászathoz jól értő apáca. **Zichy** kérte, hogy küldjék Pécsre betanítani a már meglévő három leánytanoncot.⁸ A főnöknő azonban nemleges választ küldött.⁹ De a katolikus sajtó kérdését nem vették le a napirendről, 1919. márciusában **Mosonyi Dénes** kanonok fölvetette egy kis délutáni napilap létesítésének tervét, melyet mind a püspök, mind a káptalan nagy összeggel támogatott.¹⁰

Annak ellenére, hogy – mint fentebb említettem – az 1907-es pécsi katolikus nagygyűlésen alakult meg a Katolikus Sajtóegyesület, s így elvileg egyházmegyéinkben nagy hagyományai voltak a katolikus sajtónak, pécsi szerkesztésű katolikus hitbuzgalmi lap a forradalmak időszakában mégsem jelent meg. Nem politikai jellegű katolikus újság egyedül a *Katholikus Iskola*, a Pécsegyházmegyei Tanhatóság hivatalos közlönye volt, mely azonban 1918 decemberétől három évig szünetelt papírhiány miatt.¹¹

Református vallási újság, a *Keresztyén Lelkipásztor* havonta jelent meg a városban, **Nyáry Pál** pécsi lelkész szerkesztésében. A lap 1918 decemberében megszűnt, nem tudjuk, pontosan milyen okból, de már januárban felvetődött egy új periodika terve a pécsi egyháztanács ülésén *Református Egyházi Lap* címen, szintén **Nyáry** szerkesztésében. Az új lap az elképzelések szerint a szokásos évi egyházközségi jelentések kiadását pótolná s az egyházi életet érintő kérdések, mozgalmak, hírek kapnának helyet benne, állandó kapcsolatot teremtve így az egyház és tagjai között. Az egyháztanács a költségek fedezésére 300 koronát adományozott, a szükséges többi pénzt pedig részben előfizetési és hirdetési díjakból, részben adományokból kívánta fedezni.¹² A lap – feltehetően 1919 februárjában – meg is indult.¹³

Azonban ezen lapok mellett a pécsi keresztény sajtónak volt két igen sajátos, de ma már jóformán elfeledett terméke,¹⁴ a jezsuita Pius Kollégium által kiadott *Vallásosság és Műveltség* és *Szebb Jövő* című füzetsorozatok. Mint láttuk, a katoli-

⁵ Dunántúl, 1919. február 11. 2. p.

⁶ Pécs-Baranya 1918–1928. Pécs, 1928. 19–22. p.

⁷ PPL 4767/1918.

⁸ PPL 4896/1918.

⁹ PPL 5213/1918.

¹⁰ PKL Jegyzőkönyv 1919. március 21. 104. pont. Az országos katolikus sajtó ügyét is többször támogatta a pécsi egyházi vezetés, lásd PKL jegyzőkönyv: 1918. december 20. 413. pont

¹¹ Iglói... i.m. 1966. 26. p.

¹² Pécsi Belvárosi Református Egyházközség Irattára, A pécsi református egyháztanács jegyzőkönyvei, 3. sorozat (1911–19) 1919. január 25.

¹³ Iglói... i.m. 1966. 35. p.

¹⁴ Fehér István: A soknemzetiségű Baranya a 20. században c. könyvében (Pécs, 1996) ugyan röviden szól a kiadványokról, inkább csak eszméiségét ismertetve, keletkezését és működését nem részletezi.

kus sajtószervezés élén a jezsuiták álltak **Bangha** páter vezetésével, s ezt nem hanyagolták el városunkban sem. Pécssett – több mint 200 évnyi szünet után – 1912-ben telepedtek le jezsuiták újra **Zichy Gyula** püspök meghívására. A mai Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi és Természettudományi Kara helyén lévő hatalmas épületkomplexumban Pius Kollégium néven fiúgimnáziumot és ehhez kapcsolódó internátust működtettek, valamint ugyanitt rendházat is. Itt az atyák a fiúk oktatásán és nevelésén kívül pasztorációval is foglalkoztak, valamint az intézmény – két kiadványuk bizonyítja – szellemi műhelyként is működött. A jezsuitákat kezdetben bizalmatlanul fogadták a városban, közismerten harcos katolikus eszmeiségük miatt a vallási békét féltették tőlük, valamint a cisztercita gimnázium vezetősége is konkurenciát látott bennük. Azonban látva diákjaik fejlődését és kifogástalan magaviseletét, valamint hogy milyen szeretettel és odafigyeléssel nevelik őket, egyre inkább elismerően nyilatkoztak róluk a városbeliek. **Zichy**, majd utóda, **Virág** püspök támogatását is élvezték mindvégig, egészen az 1948-as államosításig, amikor a városból távozni kényszerültek.¹⁵

Az első, *Vallásosság és Műveltség* című füzet sorozatukat 1918 tavaszán indították meg a pécsi jezsuiták. 1918. március 9-én **Martinovich Sándor** páter engedélyt kért **Zichy** püspöktől az első öt füzet megjelentetésére, melyet két hét múlva, március 23-án meg is kapott.¹⁶ Ezután sorra következett a többihez is az engedélykérelem, március 28-án a hatodikhoz, április 6-án a hetedikhez, május 18-án pedig a nyolcadik füzethez. Ezekhez az engedélyt rendszerint néhány napon belül meg is kapták. Azonban ez csak látszólag volt ilyen egyszerű, a **Martinovich** által megírt kéziratokat először a rendi cenzúrán belül három jezsuita rendtársa engedélyezte, és csak ezután kerülhetett a püspök elé, aki csak **Sipos István** teológiatanár véleményezése után hagyta jóvá.¹⁷

A *Vallásosság és Műveltség* sorozat részei kivétel nélkül **Martinovich Sándor** páter tollából kerültek ki. Azonban az ezekben kifejtett gondolatok nem csupán az ő eszmeiségét tükrözik, mivel mint láttuk, a kéziratait három rendtársa ellenőrizte, majd pedig egy világi pap, **Sipos István** is. Tehát a megjelent kiadványok alapvetően a pécsi felső egyházi körök véleményét mutatták a kérdésekről. A *Szebb Jövő* első és ötödik száma is szintén **Martinovich** nevéhez fűződik, de ennek a sorozatnak nagy részét már mások írták. A szerzők között több jezsuitát is láthatunk: **Lányi Edét**, **Nagy Miklóst** és **Bús Jakabot** – az 1909-ben újra felállított önálló magyar jezsuita rendtartomány első főnökét –, de már az egyes kérdéseket alaposan ismerő szakembereket is, mint például **Sipos István** teológiatanárt a Katolikus Autonómiáról szóló füzet írójaként, vagy **Piliván Mihályt**, a szekszárdi gimnázium teológiatanárát.

Mi volt ezeknek a kiadványoknak a célja? Az első füzetek belső borítóján található ismertetőben nyíltan kimondják: „Gomba módra nőttek ki a talajból épp a háborús esztendőik alatt a színtelen-eltelen folyóiratok, a pusztán fantáziát és ér-

¹⁵ Petrich... i.m. 1994. 53–87. p.; A Jézus-Társasági Pécsi Pius-Internátus rövid ismertetése. Pécs, 1915.; Jézus Társasága Pius-Internátusa, Pécs. Tájékoztató. Pécs, é.n.; Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítői. Pécs, 1912/1913-as tanévtől az 1946/1947-es tanévig; Pinzger Ferenc: A jezsuiták Pécssett. In: Pécs-Baranyai ismertető. Pécs, 1934. 7–8. p.

¹⁶ PPL 989/1918. (PPL 1170/1918-as csomóban) és PPL 1170/1918.

¹⁷ PPL 1170/1918.

zéket tápláló vagy csiklandozó ponyva-termékek ezrei. Vajjon csak a mi világszemléletünknek kell a háborús viszonyokra való tekintettel szűkebb keretek közé szorítania háztartását? Sőt! Éppen a világháború-okozta elgyöngülés látszik bőségesebb szellemi táplálkozást követelni. Mert ijesztően mély sebeket ütött a társadalmon ez az ítéletidő. Nemcsak anyagi kultúránk omlott össze ebben az ágyútűzben, nemcsak emberéletben ért bennünket pótolhatatlan veszteség. Veszélybe dőltek legfőbb szellemi javaink is. A hosszantartó súlyos megpróbáltatásokban bizonyos lelki fásultság szállta meg az embereket, mely éppen a vallás-erkölcsi és a szociális téren akadályozza leginkább a tisztánlátást. – Ám a halál e bő aratása után gyorsabb, értékesebb, tartalmasabb életet kell élnünk. Ki kell töltenünk azokat a réseket, melyeket a háború dühöngő szelleme ütött vallás-erkölcsi, társadalmi, hazafiúi és kulturális eszményeinken. A végcél csak egy új könny- és vérözönben megtisztult keresztény Magyarország lehet. [...] Célja nem térítés, hanem fölvilágosítás, erősítés, bátorítás, de különösen öntudatra keltés. Nemes önérzetet akar csepegtetni pesszimista korunk jóakarató, de kislelkű keresztény értelmiségébe: hadd vallja magát büszkén kereszténynek, látván, hogy a kereszténység mindennütt és életet áraszt, ahova eljutnak befolyásának hajszálcsovei.”

1918 márciusától október végéig, az egész társadalmi, gazdasági és politikai helyzetet megváltoztató őszirózsás forradalomig nyolc rész jelent meg a sorozatból, egyenként két és fél ív, azaz körülbelül 40 oldal terjedelemben, kis füzet alakjában. Az egyes részek címei a következők: 1. Modern vallásosság 2. Egyház és kultúra 3. Egyház és demokrácia 4. Kereszténység és szocializmus 5. Kereszténység és feminizmus 6. Úri morál 7. Papi celibátus 8. A zsidókérdés. Láthatjuk, hogy a füzetek a kor aktuális, az embereket leginkább foglalkoztató egyházi és társadalmi kérdéseit tárgyalták, sajátosan katolikus szemszögből.

A sorozat általános szellemisége ennek megfelelően természetesen konzervatív volt, és a jezsuitákra oly jellemző harcos katolicizmustól áthatott. Bár nem nevezhetjük ultrakonzervatívnak, hisz a régi, forradalom előtti kort maga is az „embertelen elnyomás kőszívű világának” mondja, azonban egyes problémákat mégis rendkívül konzervatívan értelmeznek.¹⁸ Például a nőkérdést, melynél a kiadvány alapelve, hogy „ha válogatás nélkül a fórumra engedjük a nőket, nem a melegség, bensőség és szeretet fog velük a fórumra jutni, hanem a feminista szenvedelmek és női logikátlanságok káosza fogja tönkřejuttatni a fórumot is, őket is.”¹⁹ Hasonló gondolatokat látunk például a papi nőtlenség kérdésében is, melyet szintén – a korszakunkban eltörléséért épp a Pécsi egyházmegyéből indított mozgalommal szemben – mindenképpen hasznosnak tart és fenntartandónak kíván.²⁰

Ha hinni lehet a korabeli reklámnak, óriási sikert ért el a *Vallásosság és Műveltség* sorozat, az első füzetből 16 000 példányt kapkodott szét a lelkes közönség rövid egy hónap alatt!²¹ A keresztény sajtó is igen elismerően szólt a kiadványokról: „Ezek a füzetek annyira időszerűek, annyi tudással, írásművészettel s a keresz-

¹⁸ Martinovich Sándor S. J.: Egy szebb jövő felé. In: *Szebb Jövő* 1. Pécs, 1919. 5. p.

¹⁹ Martinovich Sándor S. J.: Kereszténység és feminizmus. In: *Vallásosság és Műveltség* 5. Pécs, 1918. 36. p.

²⁰ Martinovich Sándor S. J.: Papi celibátus. In: *Vallásosság és Műveltség* 7. Pécs, 1918. 39–40. p.

²¹ Martinovich Sándor S. J.: Egyház és demokrácia. In: *Vallásosság és Műveltség* 2. Pécs, 1918. A füzet belső borítóján található ismertetés.

tény álláspont olyan kristályos, tiszta megállapításával írdtak, hogy az olvasásuk csupa tanulság, csupa öröm. Sok ezer példányban kellene a közönség kezébe kerülniök, hogy a valamennyiünk lelkében élő érzést határozott erős meggyőződéssé formálják. Ezek a kis könyvek sok vaskos kötetnél alkalmasabbak arra, hogy társadalmunkat kialakítsák és neveljék...”²² Még a nagy tekintélyű fővárosi *Alkotmány* is lelkesen méltatta a vidéki kezdeményezést.²³

A nagy sikeren felbuzdulva a már 1918 tavaszán megírt – fentebb ismertetett – nyolc füzet mellé újabbakat terveztek a következő címekkel: Gazdasági problémák; Szekularizáció; Nemzeti géniuszunk; Az egyke pusztításai; Keresztény sajtó; A hírhedt Galilei-pör; Inkvizíciók kora; A család védelme; Népoktatásunk; A falvak jelentősége; Falusi szabadtanítás; Pogány missiók; A mozi lélektana; Szépirodalomunk; Nemi fölvilágosítás; Ifjúságunk; Egyetemeink; Középiskoláink; Papi reform.²⁴

Azonban 1918. október végén győzött az őszirózsás forradalom, és a megváltozott politikai és társadalmi helyzet más, aktuálisabb témák tárgyalását tette szükségessé, valamint a hatalomra került politikai erők nagy részének határozott antiklerikalizmusa még hatékonyabb agitáció kifejtését követelte. A pécsi jezsuiták megfeleltek az új idők kihívásainak is. Ennek megfelelően módosították a sorozat tartalmát: „E legújabb füzetek legvitálisabb kultúrérdekeinket tárgyalják s az átmeneti zavaros idők sötét káoszában a fénysugár szerepére vállalkoznak. Válságos időket élünk. A kereszténységet minden oldalról veszélyek környezik. [...] Az ellenséges sajtó a megtévesztés és félrevezetés minden eszközét alkalmazza. Ezt ellensúlyozni csak hasonló eszközökkel lehet.”²⁵ A tervbe vett témákat is megváltoztatták, szinte napi aktualitású kérdésekre lecserélve azokat: 9. Új világ – régi hit, 10. A páholy gondolatvilága, 11. Egyház és állam, 12. Vallás és iskola, 13. A klérus és a nép.

Ezekben az újabb füzetekben jól nyomon követhetjük a polgári demokrácia rövid öt hónapjának egyházpolitikai és valláserkölcsei kérdéseit. A forradalom hatására a magyar kereszténység, különösen a katolicizmus egy egészen új helyzetbe csöppent. Egész addigi történelmünk folyamán először kerültek hatalomra részben olyan politikai erők, amelyek már korábban is nyíltan hangoztatták antiklerikális meggyőződésüket, s most hatalomra jutva energikusan készültek elképzeléseik megvalósítására, politikai, kulturális, társadalmi és gazdasági téren egyaránt. A Pius Kollégium füzetei ezekre a közvetlen támadásokra próbáltak megfelelni, megnevezve a kereszténység két nagy ellenségét, a szociáldemokráciát és a szabadkőművességet – vagyis a polgári radikalizmust. Az első, a forradalom után írt Új világ – régi hit című füzetben **Martinovich** így értékeli a helyzetet: „Az új világ irányítását Európa-szerte nem a pozitív kereszténység emberei vették a kezükbe. Ne mondja nekünk a szociáldemokrácia, hogy ő csak gazdasági irányzatot képvisel. Ne mondja nekünk a szabadkőművesség, hogy őt csak az emberi haladás esz-

²² Élet, 1918. július 14.

²³ Alkotmány, 1918. június 29.

²⁴ Martinovich Sándor S. J.: Egyház és Demokrácia. In: Vallásosság és Műveltség 3. Pécs, 1913. A füzet hátsó borítóján található ismertetés

²⁵ Martinovich Sándor S. J.: A páholy gondolatvilága. In: Vallásosság és Műveltség 10. Pécs, 1919. A füzet belső borítóján található ismertetés.

méje vezeti. Mind a kettő világszemlélet, mind a kettő hit és erkölcs dolgában állást foglal és pedig a pozitív kereszténységgel ellenkezőt. Azért mind a kettő következetlen volna és hűtelen elveihez, ha most uralomra jutva nem akarná gyöngíteni a kinyilatkoztatott vallás befolyását. [...] A szabadkőművességnek nem kell pozitív kereszténység. A szociáldemokrácia számúzni akarja a vallást a nyilvánosság minden teréről. [...] Mit szóljunk a világháború utáni fölfordulás kilátásairól, amikor a régi világ romjain mindenütt a kereszt ellenségeit látjuk a földi mindenhatóság birtokába jutni?”²⁶ A pécsi jezsuiták ezek ellen az antiklerikális irányzatok ellen az irodalom terén próbálták meg felvenni a harcot, mivel a szociális téren ők nem igazán voltak otthon, ahogy **Martinovich** indokolja az újabb füzetek engedélyezési kérelmét a püspököknek 1919. januárjában.²⁷

Ennek megfelelően a politikai helyzetet általánosan értékelő Új világ – régi hit című rész után az egyes aktuális egyházpolitikai kérdéseket taglalták a következők. A páholy gondolatvilága (10. szám) a szabadkőművesség – melynek tagjai a kormányzatot részben alkotó polgári radikális párton keresztül nagy politikai szerephez jutottak a forradalomban – elleni támadás volt, melynek antiklerikális eszméi főleg az értelmiség soraiban hódítottak, akiket pedig a pécsi jezsuiták leginkább meg akartak nyerni a kereszténységnek. Az Egyház és állam (11. szám) a szeparáció terve ellen érvelt, melyet a **Károlyi**-kormány nyíltan ugyan nem, de burkoltan annál inkább kinyilatkoztatott, bár ezt már a Tanácsköztársaság valósította meg egy egészen más politikai helyzetben. A Vallás és iskola (12. szám) a szociáldemokrata **Kunfi Zsigmond** közoktatásügyi miniszter által szorgalmazott vallás-erkölcsi oktatás megszüntetése ellen agitált, melyet egyébként az összes kormányzati intézkedés közül a leginkább sérelmesnek találtak az egyházak, de az egész vallásos közvélemény is, holott valójában ez is csak tervbe vett lépés volt a népkormány részéről, melynek megvalósítására szintén nem maradt ideje – de a Tanácsköztársaság ezt is megtette helyette. A sorozat utolsó része, a Klérus és a nép (13. szám) nem ennyire aktuálpolitikai kérdéssel foglalkozik, hanem átfogóan vázolja fel a papság feladatát a modern, megváltozott világban a különböző, a vallástól és az egyháztól eltávolodott és radikális, valamint szociáldemokrata befolyás alá került, vagy egyszerűen csak közömbös néprétegek újbóli megnyerésére.

Azonban a politikai helyzet gyorsan változott, a Népköztársaság rövid öt hónapját követte a Tanácsköztársaság szintén nem túl hosszú időszaka. Igaz, Pécs ekkor már jó ideje szerb megszállás alatt sínylődött, de éberren figyelte az anyaország eseményeit, attól remélve helyzete javulását. Ennek megfelelően a Tanácsköztársaság létrejötte után – jó érzéssel igazodva a megváltozott viszonyokhoz – a kollégium megszüntette a kisszámú elitnek, az értelmiségnek szánt *Vallásosság és Műveltség* sorozatot, hogy helyet adjon a nép széles rétegeinek szóló *Szebb Jövő* című kiadványnak. Az új füzet sorozat ennek megfelelően kivitelében is módosult, olcsóbb – 1 korona helyett 60 fillér – és rövidebb lett, „zamatos, népies nyelvezettel íródott”, valamint díszesebb címlapot kapott, mely minden résznél változott. Bár nem nevezi nevén, de a füze-

²⁶ Martinovich Sándor S. J.: Új világ – régi hit. In: Vallásosság és Műveltség 9. Pécs, 1919. 6. p.: 35–36. p.

²⁷ PPL 295/1919.

tek belső borítóján található ismertető egyértelműen a proletárdiktatúrára céloz, mely „a keresztény nép [...] életidegeit készül elmetszeni.” Azonban az alapvetően vallásos nép ezt fásult megadással szemléli, melynek oka azonban nemcsak a négy és fél éves világháború, hanem a tájékozatlanság is: „A nép tulajdonképpen nem tudja, hogy most az átmeneti időszak zűrzavarában legféléltettebb kincsei forognak veszélyben. Hogy megtudja, föl kell a népet világosítani a sajtó eszközeivel.” Ezt a célt akarát szolgálni a *Szebb Jövő* sorozat, „a leggyakorlatiasabb tartalom mellett acélosan kidomborítva a bonyolult kérdésekben a keresztény álláspontot”.²⁸

Az első öt füzet megjelentetéséhez 1919. június 17-én kérte a kollégium az engedélyt **Zichy** püspöktől. Jól mutatja, hogy az egyházi vezetés milyen nagy fontosságot tulajdonított ennek a kiadványnak, hogy még aznap meg is kapták azt, ami igencsak ritkaságszámba ment az egyházi bürokráciában!²⁹ Hasonlóan történt a következő öt rész engedélyezésénél is augusztus 18-án.³⁰

A *Szebb Jövő* sorozat szintén aktuális társadalmi és politikai kérdéseket tárgyal. A füzetek a következők: 1. Martinovich Sándor S. J.: Egy szebb jövő felé 2. Bús Jakab S. J.: Kommunista képek 3. dr. Sipos István: Katholikus Autonómia 4. Szalontay László: Komoly szó a munkásokhoz 5. Martinovich Sándor S. J.: Vörös kommunizmus 6-7. Lányi Ede S. J.: Vörös Naplóm 8. Ákos Ferenc: A vallástalan iskola 9. Piliván Mihály: A pap, a tanító és a nép 10. Nagy Miklós S. J.: Azok a „csuhások”!

Ezeket a füzeteket végigolvasva azt láthatjuk, hogy alapvetően a nép, főleg a munkásság visszahódítását célozta a valláshoz, a bizalom felélesztését a papság és az egyház iránt. Emellett a füzetek másik fő jellemzője a nép elrettentése volt a kommunizmustól. Egyedül a harmadik, a Katholikus Autonómiáról szóló füzet képez kivételt ez alól. A Magyar Katholikus Autonómia már több mint fél évszázada, 1848 óta vajúdott és 1918–19-ben ismét nagy erővel láttak megvalósításához egyházi és világi katolikusok egyaránt, és akkor valóban úgy tűnt, hogy rövidesen életbe lehet léptetni, de végül ismét kudarcba fulladt. A füzet a rendkívül bonyolult Autonómia lényegét ismerteti a néppel, és a várható megvalósulása következtében megváltozó viszonyokat.

Végül is tíz füzet után a *Szebb Jövő* sorozat is megszűnt. Ennek okáról nem rendelkezünk forrással, de könnyen ki lehet következtetni, ismerve 1919–20 eseményeit. Minden bizonnyal a hatalomra jutott keresztény kurzus, keményen meggátolva minden jövőbeli baloldali törekvést, már nem tette indokolttá az ilyen intenzív agitációt. Lehetséges, hogy emellé járult a mind fokozottabb papírhiány is, de azt sem zárhatjuk ki, hogy a megszálló szerb hatóság – mely sok, a Tanácsköztársaság leverése után a demarkációs vonalon átmenekült, annak eszmeiségét továbbvivő személynek nyújtott baráti védelmet – cenzúrája betiltotta, mint az őket fenyegető anyaországbeli jobboldali hatalommal rokonszenvező sajtóterméket.

²⁸ Martinovich Sándor S. J.: Egy szebb jövő felé. In: *Szebb jövő* 1. Pécs, 1919. A füzet belső borítóján található ismertetés

²⁹ PPL 1875/1919. (a PPL 2262/1919. számú iratsomóban)

³⁰ PPL 2262/1919.

SALLAY ÁRPÁD

ÖTVEN ÉVE KEZDŐDÖTT A MECSEKI URÁNBÁNYÁSZAT

A Mecsek hegység nyugati részén, a homokköves típusba sorolt mecseki uránérc-lelőhelyen 1953-ban megindult az uránérc-kutatás. A radiometrikus méréseket kutatóárkok sokasága követte, majd 5–15 m mélységű kutatóaknák mélyítésére került sor. Ezek a munkák meglehetősen kezdetleges eszközökkel, kizárólag kézi erővel folytak. 1954 év végére a kővágószőlősi kutatások eredményei megalapozták, a településtől délre, a közlekedési út közvetlen szomszédságában egy 42 m mélységet meghaladó, 5,4 m² négyszögszelvényű, fával biztosított kutatóakna mélyítését. Később ezt az aknát ellátták fából készült aknatoronnyal, és a szállítás biztosítására felszerelték egy 16 KW-os szállító vitlával. Az aknából megindított kutatóvágatokkal (2,7 m²) kezdődött a bánya feltárása.

A másik előfordulási helyen Bakonyától ÉK-re kutatótárókkal indult meg a bánya feltárása.

Titkosság és névváltoztatások

A kutatások és bányabeli feltárások megteremtették és megalapozottá tették a Minisztertanács 061/1955 sz. határozata alapján 1955. július 1-jei hatállyal, a titkosságra való tekintettel *Bauxitbánya Vállalat* elnevezéssel új állami vállalat alapítását. Székhelyeként a Pécs, Siklósi út 80-at, tevékenységi köreként „bauxitbányászatot” jelölték meg.

Ezen időponttól kezdve a vállalat minden adata titkossá vált, legyen az kitermeléssel, létszámmal vagy bármivel kapcsolatos. Ez a titkosság, ha némi enyhítéssel is, de megmaradt a rendszerváltásig.

A vállalat első névváltozására a forradalom hatására 1956. december 1-jei hatállyal került sor, a vállalat új neve: *Pécsi Uránbánya Vállalat* (322.P.28 1956 P.M. rendelet). Időközben megváltozott tevékenységi köre: „az uránérc feldolgozása, lelőhelyek felkutatása, ritka földfém-kutatás, valamint dúsított uránérc exportjának lebonyolítása” indokolta 1963-ban a második névváltoztatást. A vállalat új neve *Mecseki Ércbányászati Vállalat* (MÉV).

Ezen néven működött a vállalat 1992. július 1-ig, termelői tevékenységének megszüntetéséig. Feladata ettől kezdve a bányabezárással kapcsolatos környezetvédelmi, rekultivációs tevékenység, valamint vagyonkezelés és értékesítés, szociálpolitikai feladatok ellátása. Az üzemek kft.-kbe szerveződtek át és mint önálló társaságok folytatták egyre inkább megváltozott tevékenységüket. Ennek megfelelően az urántermelést és dúsítást a *Mecsekurán Kft.* vette át.

A kormány 2085/1997. (IV.3.) határozatával elrendelte a mecseki uránbányászat megszüntetését. Az uránérc termelés 1997. december 31-ével történő befejeztével a Mecsekurán Kft. jogutód nélküli megszüntetésével befejeződött hazánk egyetlen uránkinyerő, dúsító tevékenysége.

1998-ban a *Mecsekérc Környezetvédelmi Rt.* nevet vette fel a vállalat. 2004-ben a vállalat kettévált, megalakult a *Mecsek-Öko Környezetvédelmi Rt.*, melynek feladata a bányabezárási feladatok befejezése, míg a *Mecsekérc Rt.* kizárólag vállalkozási alapon folytatja tevékenységét.

A vállalat fejlődése

A vállalat működéséhez 712 ha területet sajátítottak ki, melyből 17,3 ha vált beépített területté 355,6 ha területet foglaltak el a meddőhányók, zagy tározók és perkolációs terek.

Az öt bányüzemen kívül megépült az Ércosztályozó és Ércdúsító Üzem, a Szolgáltató, a Kutatómélyfúró, a Kísérleti-Kutatási és Automatizálási Üzem, a Raktárbázis, valamint az Öntöde.

A fejlődés időbeni sorrendje

1956: megindul az I. és II. bányüzem új szállítóaknáinak mélyítése. Bár az optimális aknamélység a 120 m-t jóval meghaladta volna, a mielőbbi termelés beindítása nem hagyott időt a nagyobb mélységű főfeltárássra.

1958: befejeződik az I. bányüzem és a II. bányüzem beruházása, megindul az új, üzembe helyezett aknákon keresztül a szállítás. Kialakul a rádiometrikus osztályozás, melynek eredményeként elindul az első áruércet szállító szerelvény a Szovjetunióba.

1959: a III. bányüzem beruházása befejeződik, elkészül az É-i táró (8400 fm), mely későbbiekben a koncentrált bányaszállítás fő útvonala lesz.

1964: megépül a vegydúsító üzem a zagy tározóval. Ezzel véget ér az áruérc-export és kezdetét veszi a sokkal gazdaságosabb vegyi dúsítmány formában történő dúsított urán (sárgapor) exportja.

Az 1960-as évek elején sor került a Szovjetunióval az uránérc-egyezményről kötött hosszú-lejáratú szerződés meghosszabbítására. Ennek során dönteni kellett arról, hogy az eddig megépített három bányüzem ércvagyonának leművelése után, az 1970-es évek elején megszűnik-e a hazai urántermelés, vagy tovább kell azt folytatni. Annak ellenére, hogy a termelés eddigi szinten történő továbbfolytatása nem bizonyította a hazai urántermelés gazdaságosságát, döntés született újabb ércvagyonok termelésbe vonására. Ezen újabb ércvagyonok letermelésére jött létre a IV. bányüzem beruházási programja. Április hóban megkezdődött az ország addigi legmélyebb aknájának, az 1090,4 m mély IV. bányüzem légaknájának mélyítése. Csak összehasonlításként említem meg a 10 évvel korábban elkészült 42 m mély, 5,4 m² szelvényű I. bányüzem első aknaadatait a most mélyülő 23,8 m² szelvényű, mintegy huszonötszörösen mélyebb akna adataival.

Még ugyanazon év szeptemberében megkezdődik a IV. bányüzem szállítóaknájának mélyítése, melynek mélysége az aknagárdtól elérte az 1146 m-t, megteremtve ezzel a bányaművelés kiterjesztését Magyarországon az 1200–1300 m mélységig.

1971: A kimerülő I. bányüzem termelésének pótlására megindul a termelés a IV. bányüzemben. Ezen nagymélységű aknapárnál új műszaki megoldások valósultak meg: a légaknán bevezetésre került a kötélvezetéses kasszállítás, a szállí-

tóaknán a fa kasvezetés helyett végig hegesztett acél kasvezetés került beépítésre, megteremtve ezzel a 14 m/s kasszállítási sebesség feltételeit (50 km/ó).

Az 1970-es évek elején újabb döntés született arról, hogy az évtized második felében kimerülő II. és III. bányüzemek pótlására újabb termelőkapacitás épüljön.

1974: elkészül az V. bányüzem beruházási programja és egy évvel később elkezdődött az 1118 m mély, 7,5 m belső átmérőjű V. bányüzem szállítóaknájának mélyítése. Az akna 1978-ban készült el, majd az itt alkalmazott aknamélyítő berendezés áttelepítésével 1979-ben megkezdődött az 1065 m mély V. bányüzem légaknájának mélyítése.

1983: megindul a termelés az V. bányüzemben, ahol már tirisztoros vezérelésű 16 m/s szállítási sebességgel szállítógépész nélkül folyik a teherszállítás.

A háborús hisztéria miatt a világon felhalmozott uránkészletek oly mértékben megnöttek, hogy csökkenteni kellett a termelést és ezzel együtt esni kezdett a fémurán világpiaci ára. A magyar urántermelés 1968. évtől állami támogatott volt. Ez a támogatás 1968–81 között az árbevétel 25–35 %-a között mozgott. 1982-től a világpiaci ár zuhanásszerű esése következtében lényegesen megnőtt.

Az állami támogatás az árbevétel %-ában, E forintban:

1982.	61%	669 660 Ft
1983.	85%	890 792 Ft
1984.	108%	1 037 399 Ft
1985.	136%	1 340 182 Ft
1986.	154%	1 610 344 Ft
1987.	162%	1 655 897 Ft
1988.	242%	2 321 513 Ft
1989.	242%	2 381 000 Ft
1990.	96%	812 000 Ft

Az urántermelés megszüntetése

1989-ben a Minisztertanács 3272/1988 sz. határozata foglalkozott az uránbányászat felhagyásával, az ezzel kapcsolatos feladatokkal.

A 3119/1994 sz. kormányhatározat úgy foglalt állást, hogy meg kell vizsgálni, hogy a 60 kg dollár/fémkiló áron a tevékenység folytatható-e, vagy az urántermelési tevékenységet meg kell szüntetni. Végül a kormány 2085/1997 (IV. 3.) határozatával úgy rendelkezett, hogy 1997. december 31-ével megszünteti az uránérc termelést Magyarországon. Ugyanakkor intézkedik arról, hogy az 1992 óta a termelést és feldolgozást végző Mecsekurán Kft.-t az ÁPV Rt. jogutód nélkül szüntesse meg.

A bányászat megszüntetésével kapcsolatos bányabezárási, tájrendezési és környezetvédelmi munkákat 2002 évig el kellett volna végezni az erre biztosított 18,5 milliárd Ft állami keretből. Ma már tudjuk, hogy a többszöri költségátcsoportosítás miatt ez a tevékenység még napjainkban is folyik.

A vállalat a 42 éves termelési ideje alatt mintegy 50 millió tonna kőzetet termelt ki, 21 000 tonna uránfémeket állított elő (melynek mennyisége a Paksi Atomerőmű 40 éves fűtőelem-gyártásának nyersanyagszükségletével egyenlő) és 1200 km hosszban hajtott ki vágatokat.

A Mecsek hegységben megkutatott 39 millió tonna szálban álló ércvagyomból 12 millió tonna az 1200–1300 m mélységben van és érintetlenül bennmaradt. 7 millió tonna ércvagyon az 1000–1200 m mélységben az V. bányaüzem ércvagyónaként feltáratlan maradt. Vagyis az összes bennhagyott ércvagyon 19 millió tonna. A 20 millió tonna ércvagyon a külszíntől az 1000 m-es mélységig feltárássra és lefejtésre került. Összegzésként elmondhatjuk, hogy közel annyi ércvagyon maradt bent, mint amennyi letermelésre került.

Az uránbányászat megszüntetésének nem a kimerülő készletek, hanem kizárólag az volt az oka, hogy a kitermelés és feldolgozás költségei nem voltak csökkenthetők az akkori piaci ár alá. Ebben nemcsak a mélységgel együtt járó költség-növekedés (hűtés, szellőztetés, szállítási stb. költségek), hanem a hazai urán-előfordulás gyenge minősége is szerepet játszott. A világon a kitermelt urántartalmú kőzetek urántartalma átlagosan 3%, szemben a hazai előfordulás 1,2 %-ával. Ez azt jelenti, hogy amíg az átlagos urántartalmú kőzetek 1 tonnájából 3 kg fém nyerhető, addig ez nálunk csak 1,2 kg.

A hazai urántermelés – jelen ismeretek alapján – sem a közeljövőben, sem a távoliban nem lehet célja az üzleti vállalkozásnak. Mégis ez az iparág a rövid ideje alatt számos műszaki megoldással járult hozzá a magyar műszaki-tudományos eredmények fejlődéséhez. Az elmúlt időszak műszaki felkészültsége a rendelkezésre álló szakember gárda, a létrehozott szellemi tőke biztosíték arra, hogy a hazai környezetvédelmi piacból részt szerezhessen magának.

A legújabb kori történet

Az uránbányászat ötvenéves hozadéka az ipari termelésen túl, sok tízezer embernek adott megélhetést; egy új városrész felépítésével hozzájárult Pécs város fejlődéséhez; létrehozott egy olyan szellemi tőkét, mely biztosítja a fennmaradást; egyedülálló környezetvédelmi feladatok megoldására teremtette meg a feltételeket; ez vonatkozik a monitoring és a víztisztítási tevékenységre, az uránipari rekultivációk során szerzett eredmények hasznosítására, melyeket a radioaktív hulladékok elhelyezésének piacán jól lehet hasznosítani.

A Mecsekérc Rt. a múltban szerzett szellemi és gyakorlati tapasztalatait kézzelfoghatóan hasznosítja a napjainkban Bátaapátiban folyó kis és közepes sugárzó anyagok végleges elhelyezhetőségét megalapozó föld alatti tározók megközelítését szolgáló két lejtősakna kiképzésénél, majd az ezt követő in situ kutatások elvégzésében.

Szó lehet a korábban megkezdett, de leállított bodai aleurolit (agyagkő) formációban elhelyezhető nagy aktivitású radioaktív anyagok „in situ” kísérletek folytatásáról. Bízható jövő van a kelet-európai befejezett uránlelőhelyek rekultivációs munkáiban piacszerzési lehetőségekre. Ezek a vállalkozások azt bizonyítják, hogy egy megszüntetésre ítélt iparban munkával, akarattal talpon lehet maradni.

2005. július 1-jén és 2-án rendezvénysorozatot tartott a Mecsek-Öko Környezetvédelmi Rt. és a Mecsekérc Rt. az uránbányászat kezdetének 50 éves évfordulója alkalmából. A hazai uránbányászat emberöltőt felölelő küzdelmes időszakában sok ezer embernek jelentett biztos megélhetést. Szép feladat volt az úttörő nemzedéknek bányákat létesíteni, új technológiákat kidolgozni.

Az első nap előadóülés helyszíne a Laterum előadóterme volt, ahol megnyitót mondott: Erős György vezérigazgató. Elhangzott előadások: Az uránbányászat története: Mátrai Árpád; A Mecsek-Öko Rt. rekultivációs feladatai: Bánik Jenő; A Mecsekérc Rt. műszaki-tudományos tevékenysége: Jankovics István; Az előadásokat követően a népes hallgatóság állófogadás keretében találkozott, beszélgetett el a több évtizedes együtt töltött időkről.

Július 2-án uránbányász emléktúrát rendeztek (18 km), melynek keretén belül végig sétáltak az uránbányászat volt helyszínein. Koszorút helyeztek el a munkájuk során életüket vesztők emlékére. A túra során a rekultivált aknaudvarokon köszöntöttek egymást azok az emberek, akik még szívükben őrzik az uránbányászat nehéz, de szép emlékeit és bíznak abban, hogy egy szakmakultúra évtizedeken átívelő sikere a helyszíni emlékköveken keresztül emlékezik még hosszú időn keresztül a múltra.

Farkas László: Az ismeretlen uránbányász, egykor a IV-es-aknán

---

TÜSKÉS TIBOR

BERTHA BULCSU

Barátok voltunk. Ezzel nem hivalkodni akarok. Csak azért mondom, hogy megindultságomat magyarázzam. Öt évvel volt fiatalabb nálam. Azt hittem, ő fog túlélni engem. A természet rendje ez. Most mégis nekem kell rá emlékezni. Nagykanizsán született 1935-ben, a városi kórházban. Én egy évvel később, 1936-ban kerültem Kanizsára. Öt év választott el bennünket. De láttam egy fényképet: 1938. augusztusában készült Kanizsán. A képen Bulcsut édesanyja öleli át hároméves korában. Ily módon tehát már akkor találkozhattunk volna.

A sorsunk húsz évvel később Pécsen hozott össze bennünket, 1958-ban. Neki akkor már irodalmi „múltja” volt. Versekert írt, és följárta a Dunántúli szerkesztőségébe. De írását a folyóirat még nem közölte. A Dunántúli Naplóban olvastam először novelláját. *Fuvarosok* volt a címe. Ez volt az a pillanat, amikor megéreztem tehetségét. Az „istenszag” csapott meg írásában. Először talákoztam azzal, amit úgy neveznek: prózaíró tehetség. Ez a fiú tud írni. Később szerencsém volt „nagy” írók közelébe kerülni. Németh László, Illyés, Kodolányi, Veres Péter, Weöres Sándor személyiségéből sugárzott a „nagyság”, a tehetség súlya és az emberi egyszerűség, közvetlenség és szerénység. De Bertha Bulcsu volt az a kortársam, akinek írásában először talákoztam a tehetség fényével, és akinek már korai írása meggyőző szerzőjének kivételes képességéről.

Személyesen az induló Jelenkor házatáján talákoztunk. Hosszú, vastag, zörgő viharkabátot viselt, amilyent az útkaparók hordanak. Ő az én első tanári fizetésemből vásárolt bőrkabátomat mustrálta gyanakodva. Amikor átvettem a Jelenkor szerkesztését, minden második számban megjelent írása. Föl is lázadtak, csináltak is palotaforradalmat a lap körül tüsténkedő harmad- és negyedvonalbeli akarnokok. „Miért a Berthát, miért nem engem közölsz?” – vágta a fejemhez. Mögöttem pedig áskálódtak: „Én bányásznovellát írok!” „Én meg a téeszkek szervezésében veszek részt. De a Jelenkornak nem mi kellünk... Helyettünk a lap minden számában Bertha Bulcsu ködös balatoni történeteit hozza a főszerkesztő...” Ma már szinte hihetetlen: mekkora erő kellett kiszorítani a folyóiratból a dilettantizmust, és rendszeresen közölni Bertha Bulcsu írásait.

Amikor megismerkedtünk, Bertha a pécsi orgonagyár helyén működő kisipari szövetkezetben búgócsigákat festegetett. Hamarosan a Dunántúli Napló szerkesztőségébe került. Az újságírást olyan színvonalon művelte, hogy 1962-ben napvilágot látott *Lányok napfényben* című, első önálló kötetének több darabja a helyi újságban jelent meg először tárcaként. Még egy mínuszos hírt is igényesen fogalmazott meg.

Szövetségünkre később Ady sorát szoktam idézni, amit *Levél-féle Móricz Zsigmondnak* című versében írt: „Volt egy szent szándékunk: gyönyörűket írni.” És „gyönyörű” írásokat közölni... Jártunk föl és alá a Király utcában késő este, és a Jelenkor havi folyóirattá válását terveztük. Ültünk a Pannónia pincében a hétdecis

Bertha Bulcsu. Eigel István rajza

egri bikavér mellett, és Berthának a Jelenkorba szánt, még félig kész írását száraztuk. A Bartók klubban modern művészeti estet rendeztünk, ahol a budapesti vak zeneszerző, Dobos Kálmán és a Debrecenben élő, Pécsről elszármazott költő, Stetka Éva mellett Bertha Bulcsu olvasta föl új novelláját. Meglátogattuk közösen Fodor Andrást a siklósi várban, ahol a költő versíró heteit töltötte, hogy a pesti irodalmi életről halljunk tőle híreket. Balatoni írótalálkozót szerveztünk Győrökön (a hajdani keszthelyi Helikon mintájára), ahová Bertha pesti barátait, Kiss Dénest, Kertész Ákost, Szakonyi Károlyt is elhívta feleségestül. Mondom: „Volt egy szent

szándékunk...” Hittünk a barátságban, az összefogás, a kölcsönös segítség és támogatás értelmében. Hittünk a tehetségben, a publikációs akadályok leküzdésében, abban, hogy érdemes írni, és vidéken is lehet igényes irodalmi folyóiratot szerkeszteni. Hittünk az esztétikai érték érvényességében... És nem gondoltunk arra, hogy a Nádor kávéházban a szomszédos bokszban valaki azért fordítja felénk lapátfüleit, hogy kihallgassa szavainkat, és följegyzéseket készítsen beszélgetésünkről.

Bertha Bulcsunak a két pécsi napilapnál, a Dunántúli Naplónál és az Esti Pécsi Naplónál eltöltött évei a vidéki magyar újságírás legfényesebb múltjára, Ady, Krudy, Kosztolányi újságírói tevékenységére emlékeztetnek. Cikkeiből, riportjaiból, interjúból, tárcáiból egy évtized pécsi szellemi történései rajzolhatók meg. Ha valaki arra kíváncsi, hogy mi történt Pécsen az irodalomban, a képzőművészetben, a színház világában, a zenei életben 1958 és 1967 között, annak Bertha Bulcsu írásait kell föllapoznia. Írt a pécsi balettről, Martyn Ferenc műhelyéről, megszólította a városba látogató írókat, zenei hírességeket, tudósított kiállításokról, színházi bemutatókról, hangversenyekről.

Egy alkalommal egy kényes interjú-ügyben cinkosa voltam.

Néhány hónapja már nem szerkesztettem a Jelenkort, amikor 1965. januárjában Kassák Lajos feleségével két hetet Pécsen töltött. A Mecseken, az Üdülő szállóban laktak. Az egyik nap meglátogattak bennünket, és Bertha Bulcsu interjút készített az íróval. Kassák többek között arról beszélt, hogy miért várják a politikusok az írótól azt, hogy „előre lásson” és „a jövőbe mutasson”, amikor erre a politika sem képes. – Hol van az a politikus, aki meg tudja mondani, hogy holnap mi lesz a világban? – füstölgött Kassák.

Az interjú megjelenése előtti este valami dolgom volt a nyomdában. Ismertek a nyomdászok, a szedők, a korrektorok, a tördelők. Bertha írását már kiszedték, de terjedelmesebb volt, mint amekkora helyet az oldal tervezője szánt az interjúnak. A cikk egy része ki volt kötve – így mondják a nyomdászok – a levonat szélére. A korrektor rám bízta: jelöljem meg azokat a sorokat, amelyeket ki lehetne hagyni az interjúból. Jól sejtettem, melyek a legkényesebb mondatok. Egy ártalmatlan bekezdést javasoltam kihagyásra. Az interjú megjelenése után Bertha Bulcsu fegyelmet kapott feletteseitől.

1967-ben ment el Pécsről a fővárosba. A fölívelés után ez az idő a hullámvölgy korszaka, „vaskor” volt a város irodalmi életében. Ekkor költözött Pestre Bertha után Lázár Ervin és Thiery Árpád is. Berthát megválasztották az írószövetség titkárnak. Meg sem melegedett alatta a szék, ott hagyta az állást. A közhivatalt, a konyakos fogadásokat nem neki találták ki. Lapoknál, irodalmi folyóiratoknál, az Új Írás, az Élet és Irodalom szerkesztőségében dolgozott. Cikksorozatai (*Jelenségek*), nagy port fölvert vitái (*Kesudió*) voltak. A Jelenkornak évekig szállította hónapról-hónapra írókkal készített, műfajt teremtő portré-interjúit (*Délutáni beszélgetések*).

Cikkei, publicisztikai írásai kötetekben jelentek meg. Írt regényeket is, ezek közül néhány különféle pályázati felhívásra született, ezekben a pedagógiai célzat talán hangsúlyosabb a kelletnél. *Balaton* címmel sikeres irodalmi szo-

ciográfiát publikált. Írásaiból filmek készültek. A rádió- és a tévéjáték, a dráma műfajával is kísérletezett.

Igazi műfaja a novella volt. A Maupassant-i, Hemingway-i értelemben vett klasszikus novella. Az az írásmű, amely egyetlen életszakaszt ábrázol, az emberi élet egyetlen fordulópontját ragadja meg, azt a drámai pillanatot, amelyben a teljes emberi sors föltárul, megmutatkozik. Nálunk Kosztolányi volt ennek a novella-típusnak a mestere. A hetvenes-nyolcvanas évek magyar irodalmában néhányad magával – Mándy Iván, Sánta Ferenc, Szabó István mellett – Bertha Bulcsu írta a legszebb, leghitelesebb magyar novellákat.

Írásaiban szeretett markáns, keménykötésű, magabiztos hősöket ábrázolni. Olyan embereket, akik ismerik céljukat, legyőzik a nehézségeket, kiállják az idő próbáját. Bertha szemre maga is erős, izmos, kisportolt, magas testalkatú férfi volt. A sztálinvárosi kohó építkezésénél szívlapáttal dobálta ki a szenet a vagonokból. Nyaranta a Balatonon vitorlázott. De akik közelről ismerték, azt is tudták, hogy legbelül roppant érzékeny, riadt, sérülékeny, hamar visszahúzódó, már-már szorongó ember volt. A maga vágyait, hiányait vetítette ki hőseire? Alakjaiban kompenzálta, amit az élet nem adott meg neki?

Attól félt állandóan, hogy ismeretlen erők az életére törnek.

Amikor Szaporcán anyagot gyűjtött *Füstkuttyák* című regényéhez, elmesélte, hogy meg akarták ölni. Reggel szállásadója pálinkával kínálta, és a kupica alján egy rajzszeg lapult. Szerencsére még időben észrevette. A jelenetet némi átköltéssel *Füstkuttyák* című regényébe is beleírta.

Egy alkalommal akkor találkoztam vele Pesten, amikor éppen hazatért Ceausescu rémuralmából, Romániában tett hivatalos utazásából. A gyomrát fájlalta. Panaszkodott, kint meg akarták mérgezni. Szállodai szobájában olyan ásványvizet tettek az asztalára, amelynek kupakját megbontották, és valamit beleszórtak. Belevitt a vízbe, érezte, hogy keserű, és még idejében kiköpte.

Az utóbbi években a Balatonban, a vízben, a napfényben és az általa épített szepezdi nyaralóban is egyre kevesebb örömet lelte.

Utolsó levelét, amit nekem írt, 1996. december 12-re keltezte. Ebben is bórús dolgokról adott hírt. „Sajnos átbetegeskedtem a tavaszt, majd ősszel ismét kórházba kerültem, több mint három hétre. Epegörcsöt kaptam egy körtétől, bevitt a mentő...”

1997. február 5-én temették a Farkasréti temetőben.

Halála után alternatív Kossuth-díjjal tüntették ki.

1999-ben D. Nagy Imre szép és tartalmas *Bertha Bulcsu Emlékkönyvet* szerkesztett.

Szerette a várost, ahol első novellái megjelentek. „A dombra száraz tikkasztó levegő nehezedett. A homály megsűrűsödött a házak körül, és magába rejtette a festetlen falakat...” – írta egyik korai, pécsi tárgyú elbeszélésében (*Hőség*).

Ezek az emlékek egész pályáján elkísérték.

Bertha Bulcsu

ZSÓKA BÚGÓCSIGÁI

Részlet

A műhely nagy volt, három ablaka nyugatra, három ablaka keletre nézett. Valamikor a Hangszergyárhoz tartozott, és orgonasípokat intonáltak a falai között. De az nagyon régen volt. Amikor Zsóka megjelent az üzemben, akkor az emeleti műhely falából már egy vastag cső torkolt az udvarra, és émelyítő festékszagot árasztott az összeszoruló háztetők közé. Zsóka akkoriban nem egészen értette a cső rendeltetését. Ha átment az udvaron, mindig megállt egy percre, hallgatta a monoton zúgást, és nézte, hogyan remeg a bádoggzsalu a cső torkában. Olyan volt, mint egy pikkelyes állat. Zsóka egy kicsit félt tőle.

Később megbarátkozott az elszívó berendezéssel. Amikor nyugdíjba ment a régi festőasszony, ő került a helyére. Délutánonként megvastagodott a levegőben a nitrohigító gőze, kábító szagától elnehezedtek Zsóka szempillái. Ilyenkor bekapcsolta a villanymotort, és élvezte, hogy az öblös cső mindent beszippant, még a padon heverő apróbb papírszeletkéket is.

Zsóka tavasz óta festett. Megtanulta az ecsetkezelést, tudott bánni az apróka villanymotorral, ami szép lassan megforgatta a búgócsigákat a festék alatt. Örült az új munkájának, szerette a festékeket, az ecsetet, és a háztetők közé feszülő hatalmas műhelyt is. Egyformán, apró örömek között teltek napjai.

HOFFMANN OTTÓ KÖSZÖNTÉSE

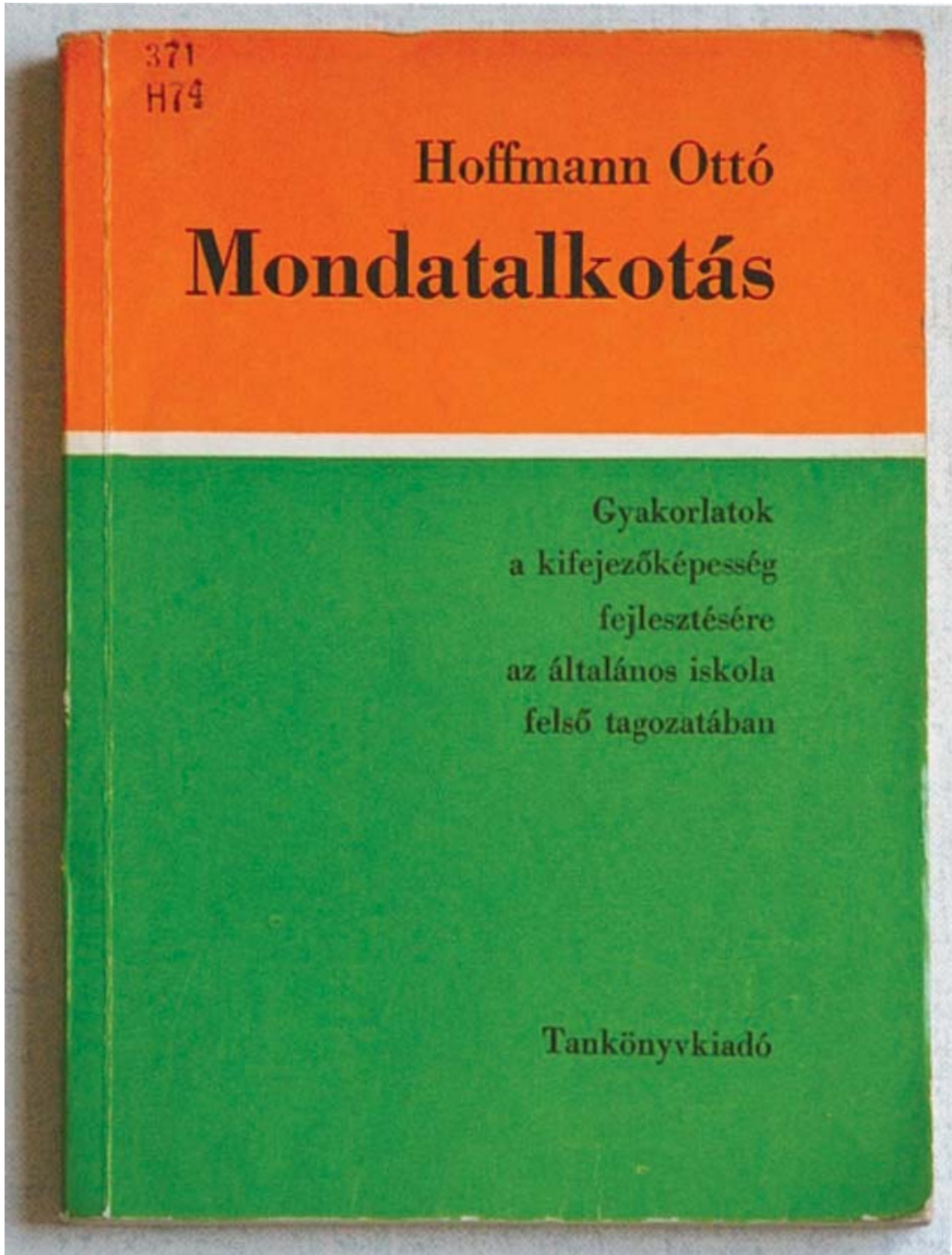
A Pécsi Tudományegyetem Magyar Nyelvi tanszékén a közelmúltban Hoffman Ottó ny. egyetemi docent, Apáczai Csere János-díjas nyelvtudóst köszöntötték, 80. születésnapja alkalmából. Az ő életútja, akárcsak Apáczaié, szintén Erdélyből indult.

Apáczai, miután megjárta Hollandia és Belgium jeles iskoláit, visszatért az őt elindító térségbe. Kolozsvári beköszöntőjében *Az iskolák felette szükséges voltáról* címmel így beszélt: „Ha olyan korba csöppentünk bele, melyben a bölcsességet és annak professzorait lyukas garasra sem becsülik, semmivel sem többre, mint a legnagyobb tudatlanságot, akkor essünk kétségbe azonnal? Hagyjuk faképnél az iskolát? Fittyet hányjunk talán az utókorra? Nem! Szégyenen és gyalázaton keresztül nekifeszülve az erény felé kell törekednünk!”

Hoffmann tanár úr Pécssett, az egykori Pius Gimnázium diákjaként kezdte el tanulmányait, és ünneplői most csaknem ugyanabban a geometriai térben köszöntötték. Olyan emberként, aki Apáczaihoz hasonlóan járta meg az utat, és aki garas helyett kincsként az őt ismerő kollégák és a tanítványai szeretetét bírja. Közülük sokan annak az egykori Pius Gimnázium helyén létesült, néhai Pedfőnek a nevelői voltak, amelyik később Tanárképző Főiskolára változtatta nevét, hogy oly hosszú vágyakozás után, még később aztán egyetemi Tanárképző Kar, majd Bölcsészettudományi Kar váljék belőle. Oktatói közül sokan mérhetetlen emberséget, tudást, módszertani tapasztalatot gyűjtöttek össze, néhol osztatlan falusi iskolákban induló, de később tudományos tanszékeikig ívelő pályájukon. Hatásuk talán a legerősebbként kísérté végig tanítványaik későbbi tanári pályafutását.

Hoffmann Ottó életének tapasztalatai itt, azokban az épületekben fogalmazódtak könyvekké, amelyekben diákként tanult, és amelyekben hosszú időn át tanított is. Az egykori diák, későbbi diákokat, hogy majd ők is megtanítsák diákjaikat mindarra, amit közben átad nekik. Térben és időben épült, szép ívelésű híd ez, visszatérve az ifjúság világához, amely köré egész tudományos életműve rendeződik. Keveseknek sikerül ezt az ívet megépíteni. Testi, szellemi, lelki rugalmasság kell hozzá, és talán ez lehet a mostani, szép kerek évfordulóban is kifejeződő hosszú élet titka.

Aki tanárrá, **paidagógosszá**, gyermekvezetővé lett, azt hiába ríogatták, mint őt is, a rómaiak keserű bölcsességével, miszerint **quem dii odere, pedagogum fecere** (akit az istenek gyűlönek, pedagógussá teszik), mert tudta, a pedagogicum egyben lélekvezetés. Modern gondolat, hermeneutika, mondhatnók. A lélek, a tudat formálása a nyelv által, különösen, ha Wittgenstein állítását tételezzük, miszerint nyelvünk és tudatunk határai azonosak. Márpedig Hoffmann Ottó egész tudósi és pedagógiai munkássága éppen a gondolat közlésének és megértésének, értelmezésének a legmodernebb szemlélet jegyében történő szolgálatát vállalta: „Mit értünk korszerű anyanyelvi műveltségen? Egyrészt a *nyelvre vonatkozó ismeretanyag* birtoklását, másrészt a sokoldalúan kiművelt, kifogástalanul működő *nyelvi képességeket*, (nyelvérzéket), tehát a nyelv magas színvonalú, tudatos használatának képességét, beleértve a *modern kommunikációs rendszerek*, a „többcsator-

nás közlések” formanyelvének megértését, és hogy „a modern nyelvtudomány [...] illetve a társas kapcsolatok összefüggéseit vizsgáló szaktudományok (pl. a kommunikációelmélet, a kibernetika, a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika) nagy mértékben módosították a nyelvről vallott nézeteinket és ezzel együtt nyelvoktatási szemléletünket és gyakorlatunkat” – írta már csaknem harminc éve, a *Tanítás problémái* sorozatban megjelent könyvében (Anyanyelvi szakkör az általános iskolában). Ugyanítt írt a tömegkommunikációs eszközök hatásáról és a modern technika felhasználásra váró eszközeiről is. (Bár akkor még mit sem tudtunk a számítógépről.)

Mondatalkotás c. munkájában negyven éve le merte írni az akkor még lázító ható gondolatot: „Tankönyveink irodalmi anyagának jelentős része a múlt század vagy a század elejének (értsd: a 19. sz. ill. a 20. sz. eleje!) íróitól származik. Korszerűtlen lenne az ő stílusuk követésére nevelnünk tanítványainkat: ma már egyszerűbben, közvetlenebbül fogalmazunk.” (Bár akkor még mit sem tudtunk a mai, „csá-csumi-csá” típusú, gagyinak nevezett nyelvhasználatról.)

Hoffmann Ottó hármás (nyelvtudósi, szakmódszertani és alkalmazott pedagógiai) tevékenysége, írásai, könyvei tudatosan az általános iskolák felső tagozata, a 10–14 évesek nyelvállapota fejlesztése, javítása és ápolása érdekében íródtak. A magyar diákszleng legnagyobb szókincsű, Hoffmann Ottó által létrehozott szinonimaszótára (Mini-tini-szótár) elé írt bevezetőjében Szépe György emelte ki, hogy korábban a nyelvészeti kutatások mindig megálltak a tízéves korhatárnál, és így a kamaszok kimaradtak a nyelvészet érdeklődéséből.

A nyelvváltozatok térbeli megoszlását, a nyelvjárásokat (tájnyelveket) és a társadalmi rétegzettség csoport- és rétegnyelveit korábban is vizsgálta a nyelvtudomány. Hoffmann Ottó vezette be a szinkron nyelvi tények vizsgálatán belül is megjelenő idő-dimenzió vizsgálati szempontját.

A hatvanas évek derekán megjelenő *Mondatalkotás* című könyve is ugyanennek a korosztálynak az érdekében jött létre, azóta vagy két tanárgeneráció is egyik legfontosabb szakpedagógiai segédeszközeként használja. A fogalmazás tanítását megújító módszertani ajánlásai, gyakorlatsorai már akkor felvetettek olyan vonatkozásokat, amelyek tantervi keretek között a csaknem 20 évvel később kiadott követelményekben jelentek először meg. De pl. a *Mondatalkotás*-könyv szerkesztéstani gyakorlatai között már ott vannak a szövegtan, a szövegépítés elvi és gyakorlati ismeretei, sőt a közlésfajták, az elbeszélő, a leíró és az elemző-meggyőző közlésfajták ismeretének, alkalmazásának igénye is, amelyek csak mostanában kezdenek az általános iskolai tantervek és tankönyvek szemléletben feltűnni. Hogy így van, abban Hoffmann Ottó munkássága oroszlánrésszel bír.

A Mini-tini-szótár országos szervezettségű, sőt a határainkon túlra kiterjedő anyaggyűjtését hatalmas filológiai szorgalommal rendezett, mintegy 32 500 cédula ölelte fel. Elsősorban a beszélt nyelvre irányuló kutatásai mégsem korlátozódtak soha kizárólagosan a az általános iskolai élet körére, hanem kiterjednek az élet egészére. Lélekvezetés, mondtuk az előbb, és milyen szépen rímelnek erre Hoffmann Ottó gondolatai: „... a komplex anyanyelvi nevelés megvalósítása – *messze túlnő a*

tantárgy órakeretein. [...] A nyelvművelés tehát több mint nyelvhelyességi tudnivalók boncolgatása”, (hanem) „nyelvi ismeretekkel egybekötött *emberművelés*” – vagyis messze több annál, hogy csupán a tantárgyak egyikéül tekinthesse bárki is.

A *Nyelvőr* 2004. évi 4. számában *Hangsúlyeltolódások a nyelvművelésben* címmel Grétsy László cikkét olvashatjuk. A „Nyelvében él a nemzet” tézis vizsgálata kapcsán idézi Bodor Pál 1992-ben keletkezett írását, amelyben felvetődnek a belgák, akiknek van nemzetük, bár nincs ilyen nyelv. Csak egyetérthetünk megállapításával, miszerint „nálunk a nyelv és a nemzet együtt fejlődött, illetve csakugyan fejlődik, kölcsönösen hatva egymásra. A magyar nyelvben benne sűrűsödik egész múltunk, egész történelmünk, csak észre kell vennünk.” „A magyarság [...] a nyelve nélkül meg nem maradhatna. A nemzeti léleknek a nemzeti nyelv a teste.” Ebben a szemléletben áll össze egészé a Tanár Úr életműve is. De a „nemzeti lélek” nyelv által történő építése pedagógiai folyamatának fontos eleméül tekintette mindig a tanári odafigyelés mellett az önismeretet, a tudatosságot is. Mindenki számára, aki tanít, fontos intés, hogy „a felnövekvő nemzedék jobb megismerését segíti, ha sajátos nyelvhasználatát ismerjük, – de az ifjúság is jobban látja önmagát, ha a maga teremtette nyelvi tükörbe néz.”

Evégből tartotta fontosnak a tizenévesek sajátos nyelvhasználata feltérképezését 1977-ben, és 3 évtized tudományos kutatómunkájával igazolta később. Ennek lett eredménye a már említett *Mini-tini-szótár*, amellyel jóval megelőzte (feltehetőleg gerjesztette is) a nyomában megélnéknél tevékenységet, a „tolvajnyelv”, „fattyúnyelv”, „lazául beszélés”, vagyis a szleng kutatásának áramlatát. E publikációk között számos értékes, a fiatalok nyelvhasználatáról szóló tanulmány jelent meg, aztán végül létrejött a *Magyar szlengszótár* is.

Életműve korántsem csupán pozitivistá adatgyűjtögetés, hiszen a megújított nyelvoktatási szemlélet és gyakorlat jegyében, írásaival segítséget (néhol még tanmenetet is!) adott a magyartanárok napi munkájához. Csattanós választ és igen jól használható eszközt a kezükbe, némely vélekedések ellensúlyozására, miszerint nyelvművelésre tulajdonképpen nincs is szükség, a nyelv élő valami, alakul az magától.

Hagyomány és modernség vitájában ők már felejtik, Tanár Úr azonban soha, Kazinczy *Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmánya alapgondolatai egyikét: „A mi nyelvünk, anya, leány s ismert rokon nélkül, úgy áll a több nyelvek között, mint a Phoenix az ég madarainak számában, [...] s mi ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ilyen szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a miénk. [...] Az utókor majd megítéli tetteinket. – Rettegjük ítélelét.”

Ez a fajta tartás a bevezetőben is említett, Apáczai Cseri János uram által megjelölt „erény”: nem hányunk fittyet az utókorra, igen, szégyenen és gyalázon keresztül nekifeszülve, e felé az erény felé törekszünk.

Isten adjon hozzá Hoffmann Ottó Tanár Úrnak még soká erőt, energiát és jó egészséget, éltesse valamennyiünk örömére és szeretetében.

Olasz István

MAJDÁN JÁNOS – RECENZÍÓ

Az eltelt évtized változásai ellenére örvendetesen fennmaradt, sőt bizonyos fokig növekedett is az érdeklődés a kis közösségek múltja iránt. Ez a pozitív tendencia Baranyában újabb és újabb község-történetek megjelenését hozta magával. Történt és történik mindez egy olyan megyében, ahol a korábbi kiváló szervezők jóvoltából országosan elsők között karolták föl a helytörténeti feltárásokat. A nagyszerűen szervezett munkát a Baranya Megyei Levéltár fogta össze, s ennek eredményeit nemcsak a korábbi időszakok feltárásai, hanem a folyamatos községi krónikák vezetése jellemezte és helyenként jellemzi ma is. A kiváló feltáró tevékenység eredményeinek egy része a Tanulmányok és források Baranya megye történetéből sorozatban láttak napvilágot, s a sorozatot a pénzsűkés időben is dicsérendő módon működteti a Levéltár. Ezen kötetek sorát növeli a XII. számmal jelölt, kétszáz évvel ezelőtti adatokat tartalmazó, Baranya településeiről írt, formás, ízléses borítójú kötet, amelyben T. Mérey Klára adta közre kutatásait.

Az önálló tanulmányokat, könyveket író pécsi szerző neve szakmai körökben nagyon ismert, munkássága során a török utáni Magyarország különböző kérdéseivel foglalkozott és foglalkozik. Az utóbbi években az elemzések mellett források közreadására is nagy hangsúlyt helyezett. A levéltárakban eltöltött – valószínűleg több évet kitevő – kutatói idő során talált különlegességek sorra-rendre kerülnek elő az íróasztal fiókjából. Különösen érdekesek azok a külföldiek által lejegyzett adatok, benyomások, melyek a törökök kiűzése utáni időkből adott közre a szerző. A bécsi levéltárakból hazahozott útleírások sikeres megjelentetése adhatta az ötletet T. Mérey Klárának, hogy a 18. század utolsó évtizedeiben készült különböző forrásokat egybefogva adjon áttekintést a megyéről.

Így jelent meg a *Baranya megye települései az első katonai felmérés idején* címmel a másfélszáz oldalas kötet, amely látszatra egy forrás közlése. A „kalapos király” által elrendelt és 1782-től végrehajtott térképészeti adatfelvétel döntően a katonai alakulatok mozgatásához készült. Az elvárásnak megfelelően rögzítették az ország valamennyi településének elérhetőségét, s a mappák melletti szelvényenkénti leírások is fennmaradtak. A szerző megjegyzi azt a kevéssé ismert tény, hogy az „Első Katonai Felmérés” néven nyilvántartott adatokat Bécsben több mint száz évig katonai titokként kezelték, s a civilek csak 1917-ben értesültek meglétéről. Joggal állapítja meg T. Mérey Klára, hogy az 1782–84 között Baranya megyére vonatkozóan összegyűjtött adatokat „csak részlegesen, a táj egy-egy részébe beépítetten” használták fel a kutatók, holott az egész rendelkezésre áll. A szelvényekhez fűzött német nyelvű szövegek magyarul közreadott ismerete nagyszerű kiindulási pontja lehet bármilyen helytörténeti munkának.

A szerző röviden ismerteti a térképet készítő és az adatfelvevők munkáját előíró kérdéseket. Ezek szerint 8 kérdéskörre kellett odafigyelni a terepbejáróknak: a települések közötti távolságokra, melyet órákban adtak meg. Külön rögzítették a településeken található kő- és téglapépületeket, melyeket a katonaság elhelyezésénél, illetve a tárolásra lehetett esetleg felhasználni. Leírták a vizeket, az erdőket, a

réteket és mocsarakat. Feljegyezték az utak minőségét, a hidak állapotát és a környező hegyeket-dombokat. Külön pontban írtak megjegyzéseket, melyek sok apró, de a korabeli helyzetet rögzítő megjegyzést tartalmaztak. Az így elkészült szöveges részt fordította le, s tette mindenki számára hozzáférhetővé T. Mérey Klára a kötetben.

A szerző nem elégedett meg a felmérés közreadásával, hanem két további korabeli összefoglalót is hozzákapcsolt a forráshoz. Az adatokkal bíró tájleírás korban megjelent kötetét Korabinszky Mátyás adta közre, aki lexikonban foglalta össze az ország helyzetét. „Ha már nincs mód és pénz egy térképsorozatra, akkor legalább írásban készüljön helyzetjelentés” elvét valló szerkesztő a települések járásbeli beosztása mellett leírta az ott található házak és a lakosok számát 1786-ban. Baranya megyei települések korabeli megismeréséhez további pontosítást ad a gróf Széchenyi Ferenc rendeletére ugyanezen évtizedben elkészített *Descriptio...*, amely a falvak, városok lakóinak nemzetiségi és vallási összetételét is rögzítette. Így került egy helyre három korabeli összegzés, melyek egymást pontosították.

A kiváló ötlet nagyszerű megvalósítással párosul. A helyenként nagyon nehezen olvasható német nyelvű szövegek magyarul történő közlése már nyereség, de T. Mérey Klára ennél tovább is ment. A három forrás egymás melletti közlése egyrészt pontos adatokat szolgáltat, másrészt az olvasó maga elé tudja képzelni a korabeli viszonyokat. Szinte látni a mocsárban, erdőben, szántók között fekvő, legtöbbször egyutcás, néhány tucat házból álló falvakat. Itt-ott feltűnik a kőből készült templom, egy-egy kastély, magtár vagy kocsmá. A tájba simuló települések között általában rossz minőségű utak vezetnek, helyenként hidak, töltések látszanak. Máshol a mezővárosok különböző funkciójára lehet következtetni a mesterek számából, Pécs kiemelkedő szerepe rajzolódik ki az adatokból. Ezeket a településeket villantják fel a források, bennük a különböző nyelvet beszélő, eltérő vallású lakossággal.

A térképezési szabályoknak megfelelően szelvényekben és oszlopokban készült felvételeket követik a lapok szélére írt szövegek, melyeket a szerző a lehetséges kétféle módon adja közre. A megye nyugati széléről induló leírásokat előbb egymás után közli: a katonai felméréssel együtt ír a lexikonban közölt ház- és népességszámról, illetve az anyanyelvi és vallási adatokról. Így egy-egy településről minden egy helyen található. Pécsről keletre más módszert használ a közlésre T. Mérey Klára. Előbb a katonai felmérés szövegét adja közre, melyet a szelvényben használt számozási sorrendben ír le, majd ezek teljes leírása után tér át a Korabinszky Mátyás által rögzített ház- és lakosságszámra, illetve a nyelvi-vallási ismertetésre. Az olvasónak könnyebben kezelhetőnek tűnik az első, a szelvényen belüli településenként mindent közlő változat, mivel ezzel a módszerrel egy helyen található minden információ.

Az egész megyét áttekintő sorokból nemcsak a katonák számára fontos adatok rajzolódnak ki, hanem az utókor érdeklődő olvasója is sok mindent észrevehet. A falvak körüli gazdálkodásból látszik, hogy még nem indult el a majorságok terjeszkedése, mivel a sok kicsiny település határában sok a vizenyős vagy sűrű

erdőkkel borított terület, nincs még földnyerés céljából lecsapolás, irtás. Az iparosok különböző létszáma és eltérő foglalkozási mutatószáma jelzi a polgárosodás itt-ott történt megindulását, például a látszerész megjelenése. A megyéből és a dél-dunántúli tájból kiemelkedik Pécs, melynek adatai egyértelműen mutatják a szabad királyi város nyújtotta előnyöket.

A szövegek közlését követi egy Tóth János által összeállított táblázat, melynek segítségével könnyen megkereshetőek a települések adatai. Bár a csatolt két térkép kicsinségénél fogva nem sokra használható, de segítségükkel az érdeklődőnek legalább fogalma van az úthálózatról, s szemléltető mellékletként jók.

Korábban már leírtam, most megismétlem. Látszólag egy térképi leírást, illetve két másik adatsort tart kezébe az olvasó. A valóságban azonban egy olyan adatbázist tett közzé T. Mérey Klára, melyet nagyon sokat és igen gyakran használni fognak. Bárki bármelyik baranyai település törökök utáni korszakával kíván foglalkozni, akkor ez a kötet lesz a kiindulási pontja. Helytörténeti témakörben diplomadolgozatot írok, amatőr és hivatásos történészek csakúgy gyakran fogják forgatni a lapokat, mint a szerző volt munkahelyén, az ajánlásban külön feltüntetett Dunántúli Tudományos Intézetben dolgozók. Olyan forráskiadvány látott napvilágot a Baranya Megyei Levéltár kiadásában, amely a szakmai körökön túl a települések története iránt bármilyen rendű-rangú érdeklődő számára szívesen lehet ajánlani, s bizonyára talál benne önmaga számára értékes információt.

T. Mérey Klára: Baranya megye települései az első katonai felmérés idején. A Baranya Megyei Levéltár kiadványai. Tanulmányok és források Baranya megye történetéből XII. Pécs, 2004.

JÓZSA JUDIT – RECENZÍÓ

2004-ben jelent meg a PTE BTK kiadásában Koósz Margit „summa cum laude” minősítéssel megvédett Ph.D dolgozatának átdolgozott és kibővített változata, *Nyelvpolitika és idegennyelv-oktatás Pécs városában* címmel, melynek megjelenését több pécsi szervezet is támogatta.

Koósz Margit nyelvtanár, alkalmazott nyelvész, aki éveken keresztül a város politikai életében is aktív szerepet vállalt. Így számára a nyelvpolitika mint kutatási terület igen szerencsés döntésnek bizonyult. Kutatásai, vizsgálódásai színteréül az iskolát választotta, azt az intézményt, amelynek a megváltozott körülmények ellenére is döntő szerepe van a többnyelvűség megőrzése és a többnyelvűvé válás folyamatában.

Könyvében a szerző arra vállalkozik, hogy az általa vizsgált szempontok szerint feltérképezze Pécs, a soknyelvű város idegennyelv-oktatásának a helyzetét. Az idegennyelv-oktatásra vonatkozó részletes és pontos adatok ismertetése után kétféle iskolatípust vizsgál részletesebben: a kisebbségi és a kéttannyelvű oktatási modellt.

Egyes kutatók a kétféle iskolatípust szétválasztják, mivel több eltérést, mint hasonlóságot látnak a kétféle oktatási forma között. Koósz Margit meggyőző bennünket arról, hogy együttes tárgyalásuk indokolt, hiszen mára, a jól ismert okoknál fogva, sok kisebbségi iskolában az anyanyelvi oktatás tulajdonképpen egyfajta kétnyelvű oktatássá alakult.

A könyv négy részre tagozódik. Az első fejezetben a szerző felvázolja a téma szempontjából fontos elméleti, jogi kereteket, ismerteti a kisebbségi nyelvoktatásra vonatkozó legfontosabb nemzetközi dokumentumokat. Ezután megismerheti az olvasót a hazai szabályozás történetével. Minden esetben behatóan elemzi az egyes törvények erőnyeit és hiányosságait.

A második fejezet térképek, táblázatok segítségével mutatja be a baranyai és a pécsi nemzetiségek helyzetét, a kisebbségi önkormányzatok létrejöttét és működését, és a kisebbségi oktatásügy történetét és jelen helyzetét. A pécsi-baranyai viszonyokra vonatkozó megállapításait mindig országos kontextusba is elhelyezi.

Értékes információkkal szolgál a szerző nemzetiségek nyelvállapotával kapcsolatban is. Jelzi azt a speciális triglossziát, ami ezt a helyzetet – nemcsak Magyarországon – jellemzi. A beszélők nyelvi repertóriumában az államnyelv és a kisebbségi sztenderd változata mellett harmadikként ott van a valódi anyanyelv, a kisebbségi nyelv archeikus dialektusa. Ezen állapoton belül generációs és egyéb változók szerint is jelentős különbségek mutathatók ki. A nyelvismeretre és a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó statisztikák, adatok elemzése során azt sem hallgatja el, hogy az adatok értelmezése, a népszámlálási adatok kezelése nem mindig állítja könnyű feladat elé azt, aki ezen a területen kíván kutatást végezni.

A harmadik fejezet, amely a magyar népesség nyelvtudására vonatkozó adatok ismertetésével indul: feltérképezi Pécs város oktatási képét, az alsó szintektől a felsőoktatásig. Külön érdeme a dolgozatnak, hogy a magyar adatokat az Európai Unióra vonatkozó hasonló mutatókkal is kiegészíti. Az általános iskolai nyelvoktatásról szólva Koósz Margit ismerteti egy, a fenntartó által készített átfogó felmérés eredményeit és következtetéseit.

Az utolsó, negyedik fejezetben a szerző városban folyó nemzetiségi és két tanítási nyelvű képzést mutatja be, sokoldalúan, részletesen elemezve az érintett iskolák pedagógiai programjait, a finanszírozás kérdéseit és egyéb mutatóit.

A könyv igen értékes része a szerző által készített vizsgálatok ismertetése: mint ahogy ő maga is megjegyzi, e tárgykörben sajnálatos módon igen kevés konkrét vizsgálat, dokumentáció készül. A szerző által elvégzett attitűd- és eredményesség-vizsgálatok igen sok mindent elárulnak, akkor is, ha természetesen még sok egyéb vizsgálati szempont is kínálkozott volna, de ez már túlmutatott volna a jelen vizsgálat keretein. Az is természetes, hogy aki „benne van a folyamatban”, sok mindent másképp lát, mint a dokumentumokból, felmérésekből dolgozó kutató. Az elvégzett vizsgálatokat is célszerű lenne bizonyos időközönként megismételni, mert a két tanítási nyelvű iskolák esetében például egy majdnem húsz éve tartó modellt nem lehet egységes periódusként kezelni, olyannyira sok fontos körülmény változott meg a működésükben.

A könyvet sok értékes adatot tartalmazó függelék és gazdag bibliográfia zárja. A szerző azon szándékát, hogy helyzetképet akart adni Pécs város idegen nyelv-oktatásáról, munkájában sikeresen megvalósította. Olyan területről van szó, ahol a helyzet változik. A könyv megjelenése évében indult útjára az a nagyszabású kísérlet, miszerint a város több középiskolájában, angol és német nyelvből nyelvi előkészítő osztályok indultak. (Ez a forma megtartaná az intenzív oktatás előnyeit, a kétnyelvű modell gyenge pontjainak kiküszöbölése mellett).

Az összegzésben a szerző igen fontos kérdéseket vet fel. Ilyen például, hogy lehet-e Pécs esetében önálló nyelvpolitikáról beszélni. Sokan kétségbe vonják azt is, hogy lehet-e országos szinten átgondolt nyelvpolitikáról beszélni. (Az, hogy hetente változik az elképzelés arról, hogy a felvételi során a nyelvtudásért mennyi pont járhat, ezt erősíti.) Egyetérthetünk a szerző azon megállapításaival, hogy Pécs esetében is leginkább az országos elvek helyi szinten való megvalósulásáról van szó, valamint hogy a város széles körű lehetőséget biztosít fiataljainak az idegen nyelvek elsajátítására. Erre nagy szükség is van, hiszen – mint ahogy azt a legújabb felmérések is bizonyítják – az Európai Unió 25 tagországa közül még mindig a magyar népesség áll a legutolsó helyen a nyelvismeret tekintetében. Azt azonban nem lehet tagadni, hogy a nyelvoktatásnak iskolai szinten is van politikája: a tanítandó nyelvek kiválasztását a szülői igény, az iskola lehetőségei, netán a döntési helyzetben lévők egyéni szimpátiája is befolyásolja.

Az utószóban a szerző figyelmeztet arra, hogy a kisebbségi nyelvek dialektusainak megőrzésével kapcsolatban az utolsó órában vagyunk, és ezen a területen is komoly tennivaló hárul a kisebbségi oktatásügyre.

Koósz Margit könyve a maga nemében úttörő vállalkozás. Egy olyan területet térképezett fel, amelyről eddig nem létezett átfogó vizsgálat, ezzel példát és ösztönzést adott hasonló művek megírására. Ahhoz, hogy erről az izgalmas és állandóan változó területről többet tudjunk, sokkal több hasonló kutatásra, tanulmányra lenne szükség. A pécsi oktatás múltja és jelene pedig bőven ad kutatnivalót az érdeklődő számára. Ehhez nyújt segítséget ez a sok információt tartalmazó, gondolatébresztő könyv, ami remélhetőleg minden pécsi nyelvtanár és oktatásüggyel foglalkozó szakember könyvtárában ott lesz.

Koósz Margit: Nyelvpolitika és idegennyelv-oktatás Pécs városában. Pécs, 2004.

Száz éve Pécsett... 1905-ben

október

6. Ötvenhat év után először tarthatott hivatalos ünnepséget a város az aradi vértanúk tiszteletére: ünnepi gyászmise, megemlékezés az iskolákban, díszünnepség a színházban.
7. Az új városháza alapkövetétele.
Rákosi Jenő: A bolond című operettjének bemutatója a színházban.
9. Baranya vármegye közgyűlése.
13. Louis Ganne: Bátor Lucifer című operettjének bemutatója a színházban.
- 16–18. Városi közgyűlés.
19. James Matthew Barrie: Vén leányok c. vígjátékának bemutatója a színházban.
20. A népakadémia ünnepélyes megnyitója a színházban Beöthy Zsolt előadásával.
21. Paul Bilhaud–Alfred Hennequin: Boldogság c. vígjátékának bemutatója a színházban.
24. Paul Gavault–Robert Charvay: A csodagyermek című bohózatának bemutatója a színházban.
26. Offenbach: Hoffmann meséi. Operabemutató a színházban.
27. Kukorica Jónás, parodisztikus daljáték bemutatója a színházban.
28. A Pécsi Jótékony Nőegylet székházának avató ünnepsége.

november

1. Madách Imre: Az ember tragédiája. Bemutató a Nemzeti Színházban.
3. Heinrich Reinhardt: A főkonzul című operettjének bemutatója a színházban.
6. Városi közgyűlés.
9. A Vármegyeháza dísztermében megalakult a Baranyai Tejszövetkezetek Szövetsége.
10. Alfred Capus: Ifjúságunk című színművének bemutatója a színházban.
A Szabadelvű Párt baranyai szervezetének közgyűlése a Vigadóban.
11. Dankó Pista: Cigányélet. Énekes népszínmű bemutatója a színházban.
12. A Függetlenségi és 48-as Párt nagygyűlése a Majláth téren a párt vezető politikusainak, Apponyi Albert, Batthyány Tivadar, Benyovszky Móric és mások részvételével.
14. Thomas Taylor: Barátságból című vígjátéka és Mascagni: Parasztbecsület c. operájának közös bemutatója a színházban.
15. Franz Schönthan – Gustav Kadelburg: Aranyhalak. Vígjáték bemutató a Nemzeti Színházban.
18. Máder Rezső: Huszárvér című operettjének bemutatója a színházban.
24. Albin Valebregue: Az édes otthon. Vígjáték-bemutató a színházban.

december

4. Szent Borbála ünnepe Pécsbányatelepen.
7. Karl Michael Ziehrer: Svihákok című operettjének bemutatója a színházban.
8. Sztrájk a Höffler börtgyárban.
10. Szociáldemokrata népgyűlés a tornacsarnokban.
12. Henri Lavedan: A párbaj című színművének bemutatója a színházban.
16. Fényes Samu: A csöppség. Vígjáték-bemutató a színházban.
18. Lemondott Fejérváry Imre, Baranya és Pécs főispánja.

december

- 18–19. Városi közgyűlés.
- 21. X. Pius pápa a Sixtus-kápolnában felszentelte Zichy Gyula pécsi püspököt.
- 22. Vármegyei közgyűlés.
- 29. Charles Lecocq: A kis herceg. Operettbemutató.
- 31. A Pécsi Dalárda szilveszteri estélye.

Hetvenöt éve Pécssett... 1930-ban

október

- 1. Befejeződött a jövő évi költségvetést tárgyaló 2 napos városi közgyűlés.
- 4. Gyümölcskiállítás nyílt a Jótékony Nőegyletben.
- 8. Mezey Elemér zeneiskolai tanár tiszteletére emlékkoncert a Pannoniában.
- 11. Graef Tildy és Láng-László Edit zongorahangversenye a Pannoniában. Bemutatták az első hangosfilmet az Apolló moziban: Mesék a benzinkútról.
- 12. Horthy Miklós kormányzó avatta fel a Baranya-Pécsi Aero Club hangárját. Vastagh Gyula műkereskedő képkiallításának megnyitója a Jótékony Nőegyletben.
- 15. Szerényiné Astri Kalseth (ének) hangversenye a Pannoniában.
- 18. Ipari és kereskedelmi őszi vásár nyílt a Pannoniában.
- 23. Ábrahám Pál: Viktória című operettjének bemutatója a színházban.
- 26. Magyar festőművészek képeiből nyílt kiállítás a Jótékony Nőegyletben Tamássy Pál: Tommy és társa. Operett-bemutató a színházban. Szent Mór pécsi püspök tiszteletére tartott ünnepség a Szent Mór-kollégium.
- 27. Barry Connors: Fruska című vígjátékának bemutatója a színházban.
- 29–31. Egyháztörténeti konferencia a 400 éves ágostai hitvallás évfordulója alkalmából.
- 30. Magyar festőművészek képkiallításának megnyitója a Vigadóban.

november

- 1. Felszentelték a temetőkápolna Szent Imre harangját.
- 5. Brodsky Miklós: Az első tavasz c. operettjének bemutatója a színházban.
- 6. Megkezdődött a 150 éves Belvárosi templom jubileumi ünnepségsorozata.
- 8. Egyházzenei hangverseny a Belvárosi templomban.
- 9. A Városházán tartott nagygyűlésen tiltakozott a város iparos társadalma a kormány iparpolitikája ellen.
- 10–16. A Teatro dei Piccoli vendégszínháza a színházban.
- 13. Mécs László költő irodalmi estje a színházban.
- 17. Szép Ernő: Azra című mesejátékának bemutatója a színházban.
- 18. Éber Sándor bajai festő kiállításának megnyitója az egyetem aulájában.
- 19–21. Herczeg Ferenc író látogatása. Az egyetem Szent Imre-ünnepének szónoka.
- 20. Rendkívüli városi közgyűlés: tiltakozás a postatarifák emelkedése ellen. Jacques Deva.; Az ifjú pásztor című vígjátékának bemutatójával nyílt meg a Kamaraszínház.
- 21. Zerkovitz Béla: Meluzina. Operettbemutató a színházban.
- 22. Hunyady Sándor: Július éjszaka című vígjátékának bemutatója.
- 22-23. Szily Kálmán kultuszállamtitkár látogatása. Tárgyalások az egyetem bővítésének ügyében.
- 23. A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának kiállítása a Vigadóban.
- 23. Megalakult a pécsi napilapok újságíróinak segélyező egyesülete.
- 25. Johann Strauss: Cigánybáró című operettjének bemutatója a színházban.

november

26. Faragó Sándor – László Aladár: Egy lány, aki mer c. vígjátékának bemutatója a színházban.
- 26–27. Városi közgyűlés.
29. Kisfaludy Károly halálának 100. évfordulója alkalmából emlékünnepe a színház délutáni műsorán.
Eisemann Mihály: Alvinci huszárok című operettjének bemutatója a színházban.
30. A Pécsi Dalárda hangversenye a Pannoniában.
László Miklós: Illatszertár c. vígjátékának bemutatója a színházban.

december

1. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Pannoniában.
Megalakult a Pécsi Jótékony Zsidó Leányegylet.
6. Üzembe helyezték az új automata telefonközpontot.
7. A Magyar Nők Szövetsége Pro Hungária-estje a színházban.
Mattyasovszky-Zsolnay László gyűjteményes kiállítása a Jótékony Nőegyletben.
11. Az Operaház vendégjátéka. Verdi: Rigoletto a színházban.
12. Az Operaház vendégjátéka: Puccini: Tosca a színházban.
15. Vármegyei közgyűlés.
Somerset Maugham: A szent láng című drámájának bemutatója a színházban.
18. Sándor Jenő: Halványsárga rózsa. Operettbemutató a színházban.
23. Göbel Károly: Jön a Jézuska. Karácsonyi mesejáték bemutatója a színházban.
27. Bónyi Adorján: Az elcserélt ember című színművének bemutatója a színházban.

Ötven éve Pécsett... 1955-ben**október**

9. A Pannonia Szálló nagytermében nyílt meg a Pécsi Nemzeti Színház kamaraszínháza. A színháznyitó díszelőadás Heltai Jenő: Néma levente című vígjátéka.
14. Baranyai képzőművészek kiállítása a Néprajzi Múzeumban.
15. Bélyegkiállítás nyílt az SZMT-székházban (Színház tér 1.).
17. Cziffra György zongoraművész koncertje a Pécsi Nemzeti Színházban.
22. Liszt-est a Doktor Sándor Kultúrotthonban.
24. Hét évszázad magyar versei” címmel irodalmi est a Pécsi Nemzeti Színházban.

november

5. Haraszi Pál festőművész kiállításának megnyitója a Néprajzi Múzeumban.
6. Díszünnepe a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 38. évfordulóján a Pécsi Nemzeti Színházban. A műsort követően bemutatták Leonyid Rachmanov: Viharos alkonyat c. színművét.
14. A Pécsi Néptáncgyűttes bemutató előadása a színházban.
21. Vörösmarty-emlékest a Pécsi Nemzeti Színházban a költő halálának 100. évfordulója tiszteletére.
- 23–27. Múzeumi napok.
28. Ünnepi megemlékezések a város felszabadulásának 11. évfordulója alkalmából.

december

2. Sárközi István: Szelistyei asszonyok című operettjének bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.

december

3. Kodolányi János: Végrendelet – színmű. Bemutató a Kamaraszínházban.
4. Székesfehérvári festők kiállításának megnyitója a Néprajzi Múzeumban.
5. Fővárosi művészek ballada-estje a Pécsi Nemzeti Színházban.
9. Mozart Requiemjét adta elő a Liszt Ferenc Kórus.
19. Pécsre érkezett az „atomvonat”: az atomenergia felhasználását bemutató vándorkiállítás.
A mezőgazdaság helyzetéről ülésezett Baranya Megye Tanácsa.

Huszonöt éve Pécsett... 1980-ban

október

1. A Zenei Világnap alkalmából kórusok hangversenye a Liszt-teremben.
- 1–3. A nevelési központokról tartottak országos tanácskozást a Mozgalmi Házban.
3. A Deutsches Theater vendégjátéka a Pécsi Nemzeti Színházban: A plundersweilerni vásár.
Múzeumi restaurátorok munkáiból nyílt kiállítás a Színház téri kiállítóteremben.
5. Agatha Christie: Tíz kicsi néger című bűnügyi játékának bemutatója a Kamaraszínházban.
- 7–9. Mezőgazdasági szakmai napok
- 10–11. Orvosegyetemi napok, melynek keretében az egyetem díszdoktorává avatták Ernst Jenő és Szentágothai János professzorokat.
11. A Pécsi Állami Gazdaság helyzetéről ülésezett Pécs Mj. Város Tanács VB.
Lengyel Menyhért: Tájfun című színművének bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
12. Kálmán Imre: Marica grófnő. Operettbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.
13. A Baranya Megyei Tanács ülése a 30 éve alakult tanácsokról.
15. Esteledik a faluban címmel a csíkszeredai Ballada népi együttes műsora a József Attila Művelődési Házban.
16. Meghalt Péczely László irodalomtörténész, főiskolai tanár, a Pécsi Tanárképző Főiskola Irodalom tanszékének ny. vezetője.
16. Felavatták a Pintér-kertet.
18. Mihail Roscsin: Olga című színművének magyarországi ősbemutatója a Kamaraszínházban.
20. Öt év magyar zenéje. Hangverseny a Liszt-teremben a Pécsi Filharmonikusok, a PTF vegyeskara és a Nevelők Háza Kamarakórusa előadásában.
22. Gyermán István (hegedű) és Jandó Jenő (zongora) Brahms-estje a Liszt-teremben.
- 28–29. Gyógytestnevelők országos tanácskozása a Leöwey Klára Gimnáziumban.
28. A Mexikói Modern Balett vendégjátéka a színházban.
29. A húszéves honismereti mozgalomról tanácskoztak a Mozgalmi Házban.
A közoktatási, közművelődési és sportintézmények együttműködéséről tartotta ülését a Baranya Megyei Tanács VB.
30. Meghalt Simon Béla festőművész.
- 30–31. Országos tanácskozás a gazdálkodás fejlődéséről az Ifjúsági Házban.
31. Megnyílt a Pécsi Vizuális Műhely kiállítása a Színház téri kiállítóteremben.

november

1. A szerelem pillanatai – balettest 3 részben. A Pécsi Balett bemutatója a színházban.
6. Ünnepi megemlékezések november 7. alkalmából.

november

9. Wroc³avi képzőművészek kiállítása a Pécsi Galériában.
10. Három Csehov egyfelvonásos darabot mutatott be a Néphadsereg Központi Művészegyüttese a Ságvári Művelődési Házban.
11. Az Eszéki Horvát Népszínház vendégjátéka: Werner Egk: A revizor.
12. Fitokémiai tanácskozás a POTE-n.
Sándor György önálló estje a Doktor Sándor Művelődési Központban.
A Pécsi Filharmonikusok kamarazenekarának koncertje a Liszt-teremben.
- 13-16. IX. Steinmetz Kupa nemzetközi ökölvívó mérkőzés.
14. A környezetvédelemről tartotta ülését Pécs Mj. Város Tanács VB.
Várostörténeti konferencia a Városi Tanács dísztermében Pécs szabad királyi városi rangra emelésének 200. évforduló alkalmából.
20. Ujvári Lajos festőművész képeiből nyílt kiállítás a Képcsarnokban.
- 20–21. A munkaügyi időszerű kérdéseiről tartottak tanácskozást az Ifjúsági Házban.
21. Horváth István belügyminiszter pécsi látogatása.
Bánffy György színművész estje a Doktor Sándor Művelődési Központban.
24. A MÉV Koncert Fúvószenekarának koncertje a Ságvári Művelődési Házban.
25. Czinege Lajos honvédelmi miniszter pécsi látogatása.
27. Agroökológiai tudományos tanácskozás az Ifjúsági Házban.
28. Ünnepi városi és megyei tanácsülés a város felszabadulásának alkalmából.
Csillagvizsgáló kupolát avatott a TIT Mecseki Természettudományi Stúdiója.
29. Sárospatak István: Fekete tűz című drámájának bemutatója a Kamaraszínházban.
- 29–30. Országos diaporáma-találkozó az Ifjúsági Házban.

december

1. Kovács Endre orgonahangversenye a Székesegyházban Moldován Stefánia (ének) közreműködésével.
3. Antti Salokannel finn grafikus kiállításának megnyitója az Ifjúsági Házban.
- 4–6. Mikrobiológiai folyamatok metallurgiai alkalmazásai címmel nemzetközi konferencia a POTE-n.
6. Schöntan, Franz és Paul: A szabin nők elrablása c. bohózatának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
Tillai Aurél zenetanár, zeneszerző, karnagy szerzői estje a Liszt-teremben.
9. A Mecklenburgi Állami Zenekar fúvósötösének koncertje a Ságvári Endre Művelődési Házban.
10. Dél-dunántúli képzőművészek kiállítása a Színház téri kiállítóteremben.
12. Az úthálózat állapotáról, utak építéséről ülésezett a Pécs Mj. Város Tanács VB.
14. Miskolci képzőművészek kiállítása a Pécsi Galériában.
16. A Munka és művelődés mozgalom 5 éves évfordulója alkalmából ünnepi est a Pécsi Nemzeti Színházban.
Csordás Gábor, Meliorisz Béla, Parti Nagy Lajos és Pálkás György költők szerzői estje az Ifjúsági Házban.
17. Tusa Erzsébet és Lantos István (zongora) hangversenye a Liszt-teremben.
A Nevelők Háza Beszélgetések tudományról, művészetről című rendezvény-sorozatának vendége volt Ancsel Éva filozófus.
20. Mozart: Così fan tutte. Operabemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.
28. A településfejlesztésről tartotta ülését Baranya Megye Tanácsa.
29. Meghalt Losonczy István jogászprofesszor.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

dr. Ács Zoltán • dr. Ádám Antal • Ágoston Péter (Szentlőrinc) • dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhétény) • Angster József • dr. Antal Borbála • Arató Csaba (Budapest) • Arató Márton (Pécsvárad) • Auer Gábor • Bachmann Bálint • dr. Balatonyi Gábor • dr. Balatonyi Zoltán • Balázs Gábor • Bánfai Antal • dr. Bánhegyi Mihály • Komoróczy Ildikó • dr. Bank József • Bánki Erik (Mohács) • Baranyai Pál • dr. Barcza Tiborné (Budapest) • Baronek Jenő • dr. Barri Istvánné (2) • Bartha Júlia • Baum Attila • Begovács Rózsa • Bekés Sándor • dr. Bellei Árpád • dr. Benke József • dr. Benyovszky Imre • Betlehem István • Betlehem László • dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • Bikli Endre Gábor (Szederkény) • dr. Bíró József • dr. Blasszauer Róbert • Boda Miklós • Bóday Bama • Bóday Miklós • Bóday Zoltán • dr. Bodor András • Bodor Attila • Bogorné dr. Tóth Mária • Bókay Endre • Borbáth Sándor (Győr) • dr. Borhidi Attila • Boros László • dr. Borsay Péter • Borsy Eszter • dr. Bördő László • Budai Jánosné • dr. Buzády Tibor (Budapest) • dr. Buzás Tibor • Czeiningger Tamás (Orfű) • Czerpán István • dr. Csaba Tamásné • Csánk Jenőné • dr. Csullag József (Bonyhád) • dr. Csullag Zsolt (Bonyhád) • dr. Dankó Imre (Debrecen) • Darida Miklós • dr. Deli József & Szegvári Csilla • Dénesi Ödön • Derényi László (Vác) • Dévényi Sándor • dr. Dobay Péter • Dobó Rudolf • Dolgos Sándor • dr. Ernyes Mihály • Éry István (Budapest) • Fedeles Tamás • Ferenci József & Ivicz Ilona • Filákovity István • Fitos Gábor • dr. Flerkóné dr. Bárdos Vera • Frankovics György • dr. Fulmer Gábor • Fülöp László • Fűredi József • dr. Fűredi Péter • Gábor Olivér • Gál Éva & Márfi Attila • Gálhidy Éva • Gálos Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • dr. Gáspár Gabriella • dr. Gáspár László (Budapest) • Gasz Zoltán • dr. Gazda Ferenc • Gergely Tibor • Gesztesy Zsuzsanna • Golob Ferenc • Gonda Tibor • Gömörly János • Guld József • dr. Győrey Ferencné • Hágen József • dr. Hajnal László • dr. Hajzer Lajos • Halász Károly (Paks) • dr. Haldá Judit (Mosonmagyaróvár) • dr. Haldá Tamás • Háromy László • Harasztí Ágnes • Harasztí Gábor (Pécsudvard) • dr. Hartai István • Hartstein Jenő • dr. Havasi János • Hegedűs Lajos • Hencze Tamás & dr. Király Magdolna (Budapest) • Hering Gyula • Hevesi András (Budaörs) • Hideg József • Hofmann Judit (Kozármisleny) • Hormay Mihály • dr. Horn János (Budapest) • Horváth Béla (Budapest) • Horváth József • Horváth Józsefné • Horváth Zoltán • Horváthné Buchert Eszter (Abaliget) • Huba József • dr. Hudvágner Sándor • Ijjász István • Ilcsik János (Mohács) • Illa Gyula • dr. Illei György & dr. Donhoffér Ágnes • Ivasivka Mátyás • dr. Janó Péter • dr. Jánosi Edit • Járányi László (Boncodföldje) • dr. Jéki László (Budapest) • Jerezánovics Ferenc • Jerney Miklós & Borsy Márta • Jeszták Lajos • Joó Anna & Fekete László • dr. Jobst Kázmér • dr. Jobst Pál • dr. Kádár Géza • dr. Kádár Géza (Szombathely) • Kamarás Júlia • Kanizsai István • Karancsi Ilus • dr. Kelemen László • dr. Kellermayer Miklósné • Kerekes Imre • Keszkenyősi Imre (Keszű) • dr. Kiss Iván (Essen) • Kilár Győző • Kilár Zsolt • Kis Jánosné • dr. Kocsis Béla • Kolat Irén • Kollár Levente • Koltai Erika • dr. Korinek László • Kovács Attila • Kovács Gyula • Kovács Imre • dr. Kovács Orsolya • Kovács Szabó János • Köszegi Gáborné • Kraft János • dr. Krassó Sándor • dr. Krommer Károly • Kukai András • Kulcsár László • Kungl János • Laczazné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Laczhegyi Béla • Lafferton Győző • Lakatosné Novotny Sarolta • László Károly (Basel) • Légrádi Szabina (Baja) • dr. Lehmann Antal • dr. Lénárd László • Lengvári István • Lenkovich László • dr. Létai György • Lischka Györgyné • Liszjak Teréz • dr. Lovász György • dr. Lovász Istvánné • Lovász Lázár • dr. Madas Éva (Székesfehérvár) • Madas Katalin • Magay Miklós • Magyarlaki Józsefné dr. Majoros György • dr. Makoviczky Gyula • Makné Takács Katalin • Mánfai Ildikó • Markó Imre • Marsai Ágnes (Hosszúhétény) • Marks Levente • Mateisz Lénér • Matkovitsné Kretz Eleonóra • dr. Mátrai Béla • dr. Méhes Károly • dr. Meláth Ferenc • Mendly Lajos • Mendöl Zsuzsanna • T. Mérey Klára • dr. Mestyan Gyuláné • dr. Mestyan Ildikó • dr. Mezey Béla • Mihályi István • Millei Ilona • Myskovszky Imréné (Budapest) • Mischl Róbert • Molnár G. Judit • Molnárné Garai Edit • Móró Mária Anna • dr. Móza Szabolcs (Budapest) • Nádor Katalin (Bogád) • Nagy Csaba • Nagy Erzsébet • dr. Nagy Éva (Budapest) • dr. Nagy Gábor • Nagy János • Nagy Zoltáné (Kővágószőlős) • Müller Lajos (Palkonya) • Nemes Zsolt (Budapest) • Németh Norbert (Csányoszrő) • Németh Zsolt • Norgauer Mária • Nürnbergger Géza • dr. Nyers József • dr. Ormos Mária (Budapest) • Orovicza Mátyás • Paksi Sándor • Palágyi Gergely • id. Pálffy Attila • ifj. Pálffy Attila • dr. Pandúr József • Papp Béla • dr. Pásztoriné Kovács Julianna • dr. Páva István • dr. Páva Zsolt • dr. Pesti János • Peták Péter • Pete József • Péter Pál • dr. Péteri Zoltán (Majosháza) • Petrovits Béla • Pilári-Vajda Zsuzsanna • dr. Pilkhoffer Mónika • Plathly István • Pohánka Éva • Polgár Éva • Pusztalfai Gábor • dr. Rácz Gábor • dr. Rácz-Kotilla Erzsébet (Keszthely) • Radó Péterné (Budapest) • dr. Rákóczy István • dr. Rákocsyné dr. Vass Klára • Ramocsay István (Budapest) • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Réffalvi Sándor • dr. Roisz Andrásné • Roma Enrico (Budapest) • dr. Román Lászlóné • Rónaki László • Rónaki Edit • Rozváry György • Rozs András • Rusznyákné Gaszt Felicia • Sallay Árpád • Sándorné Gacsályi Irma • Sarfós Tamás • Sasvári Géza • Schaller Károly • Schnell Mihály • Sebők Ferenc • dr. Schmidt József • dr. Schweitzer Gábor (Budapest) • Selmecci László • Sey Gábor • Simon Attila József • dr. Simon Higin (Kozármisleny) • dr. Siptári László • Sivák Henrik • dr. Sölyom László (Budapest) • dr. Somosi Konrád (Kömli) • Soó László • dr. Sramó András • Staub Ernő • Stenczer Béla • dr. Süle Tamás • Szabados György • Szabó Arto Olavi (New York) • Szabó Dorka • Szabó Klára Gabriella (Budapest) (2) • dr. Szabó László Gy. (2) • dr. Szabó László (Miskolc) • Szabóné König Éva • Szakács Péter (Cserkút) • Szalai József • Szalay Lajos • Szamosi Szabolcs • dr. Szebenyi Imre (Budapest) • Szeifert Judit • dr. Székely Gábor • dr. Szelestey Judit • Szentivánszki Jeromos • Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) • Szieberth István • Szieberth József (Balatonföldvár) • Szieberth Judit • Szilágyi István (Szombathely) • Szirtes Béla • Szirtes Zoltán (Kővágószőlős) • Szluka Balázs • dr. Szolcsányi János • Tamási Balázs • dr. Tamási Károlyné • Tavasz Marianna • Temesi Endre Miklós • dr. Temák Gábor • dr. Tigyi József • Tihanyi János • Tirkala Ferenc • dr. Tóbiás János • dr. Tóth József • dr. Tóth Gyula • G. Tóth Károly • Tóth László • Tóth Mihályné • Trebbin Ágost • Treszné Baronek Éva (Bátaszék) • Tüskés Tibor • dr. Újvári Jenő • Ursprung János • Vándori András • dr. Varga Csaba (Budapest) • dr. Varga Gyula • Varga Koppány • dr. Varga Levente • Varga Mihály • Vargáné Apagyi Erzsébet • dr. Vargha Dezső • Várnagy Attila • dr. Varró Zoltán & dr. Darók Judit • Vasvári Géza • Végh Tibor • dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • dr. Visy Zsolt • Weller János • Wenczel Csilla • Werner Imre • Wladimir Andrea • Wolosz Vera • Zalay Buda • Zemplényi Antal • dr. Zemplényi Vera • Zengővári Mária (Budapest) • Zolotnoky Ferencné • dr. Zoltai Ákosné • dr. Zsigmond Endréné (Szombathely) • Zsolnay Antal József • dr. Zsolt Njura (Érd)

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Nevelési Központ • BAR-ZAL Lapikiadó Kft. • Baranya Megyei Bíróság • Baranya Megyei Levéltár (2) • Belvárosi Általános Iskola • Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület • Ciszterci Rendház • A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma (2) • Csorba Győzős Megyei Könyvtár (2) • Déri Múzeum (Debrecen) • Egészséges Városért Alapítvány • FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet • Gulácsy és Fia kft. • Hajnóczy József Kollégium (2) • Hétfő Kft. • HM Honvéd Kulturális Szolgáltató Kht. • Hidasi Bt. • Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola (3) • Jókai Iskola Alapítvány • Jurdik és Jurdik Bt. (Kozármisleny) • Központi Bányászati Múzeum Alapítvány (Sopron) • Lauber Dezső Városi Sportszernak • Magyar Geológiai Szolgálat • Magyar Turizmus Rt. Marketing Igazgatóság • Mecsek Egyesület • Mecsek ÖKO Rt. • Pécs-Baranyai Kereskedelmi- és Iparkamara • Pécs-Baranyai TIT • Pécs/Sopianae Örökség Kht. • Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara (40) • Pécsi Távfűtő Kft. • Pécs Város Oktatási Bizottsága (114) • Várkonyi Nándor Könyvtár • PTE Egetemni Könyvtár • PTE BTK-TTK Könyvtár • PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Könyvtára • PTE Művészeti Kari Könyvtár • PTE Rektori Hivatal • PTE Társsadalomtudományi Szakkönyvtár • Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola • SZIGSZ Pécsi Gyermekotthon • Távfűtő Kft. • TÁSI Mecsekkeljai Oktatási és Sportközpont